

Het land van belofte en beton: 50 jaar het Erasmushuis in Leuven

Utopische idealen in de vormgeving van het
gebouw 1965 -1980

Anna Derwael

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de geschiedenis

Promotor: Prof. dr. Martin Kohlrausch

Academiejaar 2023-2024

28044 woorden (incl. referenties)

Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor geloofwaardig auteurschap.

Abstract

Het Erasmushuis, gebouwd tussen 1972 en 1975 en ook wel eens 'het Kremlin' of 'de bunker' genoemd, steekt met zijn strakke, betonnen uitzicht af tegen de middeleeuwse en negentiende-eeuwse gebouwen in Leuven. De keuze, destijds, voor de brutalistische architectuurstijl was geen toeval; er zat een doordachte visie achter. Dit onderzoek behandelde de geschiedenis van het Erasmushuis en ging specifiek op zoek naar hoe het gebouw haar materiële vorm kreeg in het kader van discussies rond 'de universiteit van morgen'. 'De universiteit van morgen' sloeg daarbij op een reeks overkoepelende maatschappelijke thema's - zowel globaal als lokaal - die verweven waren met de opkomst van nieuwe universiteitscampussen tijdens 'het moment van moderniteit' van de jaren zestig. Het werd duidelijk dat universiteiten in die periode – zoals bijvoorbeeld Bochum en East-Anglia – utopische ruimtes waren om de reden dat ze gebaseerd waren op baanbrekende plannen voor gemeenschapsleven en nieuwe soorten curriculum en pedagogiek. Dat ging gepaard met de vraag aan architecten om met durf te ontwerpen. Meestal kozen universiteiten van die tijd voor 'virgin greenfield'-locaties en een op functionaliteit gerichte brutalistische architectuurstijl. Het Erasmushuis sluit hier deels bij aan, maar kent ook enkele specifieke ontwikkelingen. Uit de analyse van het uiteenlopende bronnencorpus bleek dat het ontwerp, de inrichting en het gebruik van het gebouw samengingen met academische doelen van de (Nederlandstalige) Leuvense universiteit, verweven met idealen van andere partijen zoals bijvoorbeeld het architectenbureau en de stad. Die idealen werden op hun beurt beïnvloed door externe factoren. Onderwijsmatige ontwikkelingen zoals een democratischer onderwijsbestel zorgden bijvoorbeeld voor de vraag naar ontmoetingsruimtes in het gebouw. De West-Vlaamse architect Marc Dessauvage ontwierp een brutalistisch gebouw waarin elke afdeling van de faculteit een eigen verdieping ter beschikking kreeg met onderling verbonden seminariezalen, kantoren en een bibliotheekgedeelte. In de loop van het project werden de ontwerpen van Dessauvage echter meermaals aangepast. Twijfels rond het kostenplaatje en belangenvermenging van de algemeen beheerder van de universiteit hadden er bijna voor gezorgd dat er een onpersoonlijk kantoorgebouw op de huidige site stond. Hier en daar werden compromissen gesloten, maar uiteindelijk bleef de filosofie van het ontwerp van Dessauvage grotendeels overeind. De thesis stelt de totstandkoming van het Erasmushuis dus voor als een samenkomen van ontwikkelingen en toont hoe maatschappelijke trends en persoonlijke relaties een rol speelden in de vormgeving.

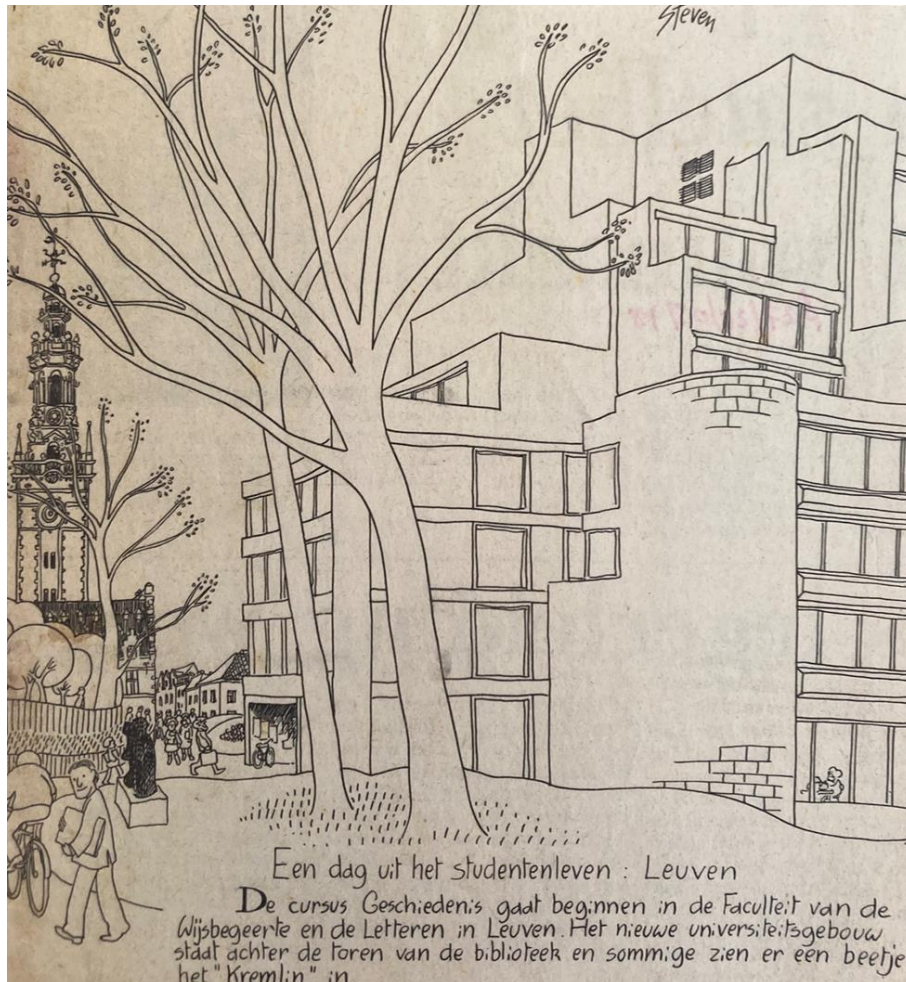
Inhoudstafel

Inleiding.....	5
Hoofdstuk 1: De nieuwe universiteiten en het ‘moment van moderniteit’ van de jaren zestig.....	11
‘Het Gouden Tijdperk’.....	11
Universiteit van East-Anglia (UEA).....	15
Universiteit van Bochum	17
Kulak.....	19
Katholieke Universiteit Leuven	21
Hoofdstuk 2: Van camping naar campus: het Erasmushuis in wording.....	25
De aanzet.....	25
De voorbereidingen.....	26
De moeilijkheden	30
Project Dessauvage versus project SIBO.....	35
Discussie en keuze	37
De bouw	40
Hoofdstuk 3: Het verhaal achter de gevel.....	45
Material Culture en Brutalisme.....	45
Architectonisch geheel en samenhang	47
Relatie binnen-buiten en omgeving.....	47
Transparantie en continuïteit	47
Differentiatie	48
Toegankelijkheid	49
Gelijkvloers.....	52
Bibliotheek.....	56
Vleugels	59
Kantoren	60
Seminariezalen	63
Conclusie	67
Dankwoord	70
Bibliografie	71
Bronnen.....	71
Archivalische bronnen.....	71
Gedrukte bronnen	72
Literatuur.....	72

Digitale informatie	75
---------------------------	----

Inleiding

“De cursus Geschiedenis gaat beginnen in de Faculteit van de Wijsbegeerte en de Letteren in Leuven. Het nieuwe universiteitsgebouw staat achter de toren van de bibliotheek en sommige zien er een beetje het ‘Kremlin’ in.”¹

Cartoon: Een dag uit het studentenleven: Leuven, 1978. (De Standaard)

Het nieuwe universiteitsgebouw waar de cartoon uit 1978 het over heeft werd in de binnenstad van Leuven gebouwd tussen 1972 en 1975 door architect Marc Dessauvage in een opvallende brutalistische stijl. In 2025, volgend academiejaar, zal het precies vijftig jaar geleden zijn dat het gebouw in gebruik werd genomen door studenten, professoren en medewerkers van de faculteit Letteren en, toen nog, Wijsbegeerte.² De nieuwbouw kreeg in de jaren zeventig als toespeling op het strakke, Oostblok-achtige betonnen uitzicht al snel bijnamen als ‘de bunker’ of ‘het Kremlin’- hoewel het van dat laatste niets weg heeft.³ Ook de voorbije jaren hebben talloze studenten en voorbijgangers een mening gevormd over het ontwerp van

¹ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 86/1, “Een dag uit het studentenleven: Leuven”, *De Standaard*, 27/28 mei 1978.

² Jo Tollebeek en Liesbet Nys, *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005* (Leuven University Press, 2021), 214, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd>.

³ Marcel De Smedt, persoonlijk interview, 16 februari 2024; Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

Dessauvage. In 2023 deed de faculteit Letteren in het kader van haar naderende zeshonderdste verjaardag via mail een bevraging bij studenten en personeelsleden over hoe ze de faculteit zagen. Uit de statistische analyse van de antwoorden bleek onder andere dat de facultaire campusgebouwen - en dan voornamelijk het Erasmushuis - door de meesten als ‘verouderd’, ‘lelijk’ en ‘grijs’ werd omschreven.⁴ Bezoekers lijken dus ook vandaag nog moeilijk om het betonnen uiterlijk heen te kunnen.⁵ Een architectuurgids beschrijft het Erasmushuis als ‘een eenzame reus tussen de middeleeuwse en negentiende-eeuwse bebouwing’ die Leuven kenmerkt.⁶ Voorgaande beschrijving geeft – net zoals de cartoon en de *survey* – het gevoel dat het Erasmushuis destijds bijna per ongeluk in die gedaante op die plaats is beland. De gemengde ontvangst van het gebouw - vroeger en nu – vormt een mooie gelegenheid om verder te kijken dan de betonnen façaden en om de gedachten achter de totstandkoming van het opmerkelijke gebouw te begrijpen.

In de context van de steeds toenemende welvaart van de Westerse bevolking na de Tweede Wereldoorlog kwam er een grotere vraag naar diensten zoals gezondheidszorg en onderwijs. Die sfeer zorgde ervoor dat meer middelen uit de schatkist werden toebedeeld aan universiteiten. Samen met de babyboom resulteerde dat in een toenemende participatie van studenten van alle lagen van de bevolking aan het universitair onderwijs.⁷ De naoorlogse periode zag daarnaast ook de opkomst van allerlei nieuwe technologieën en prefab-bouwtechnieken – bijvoorbeeld met gewapend beton - die universiteiten zich gingen toe-eigenen voor de uitbouw van hun structuren.⁸ Om het groeiende aantal studenten in België op te vangen werd vanaf 1965 onder meer de onthaalcapaciteit van het Nederlandstalige universitaire net uitgebreid door de oprichting van nieuwe instellingen en door de expansie van bestaande universiteiten.⁹ In West-Europa viel de keuze vaker voor de oprichting van volledig nieuwe universiteiten in achtergestelde of groene regio’s. De trend kwam overgewaaid uit de Angelsaksische wereld waar universiteitscampussen al enkele eeuwen aan de rand van de stad werden gebouwd als zelfstandige enclaves.¹⁰ Opvallend genoeg vatte Dessauvage het oorspronkelijke concept voor de faculteit Letteren ook op als een zelfstandige campus, maar dan wel midden in de historische binnenstad. Daarnaast kwam het Erasmushuis tot stand op een scharnierperiode van welvaart naar crisis waarin de normen voor de oprichting van universitaire nieuwbouw strenger werden.¹¹

Het Erasmushuis als onderwerp is enerzijds specifiek, anderzijds is het gelinkt aan een paar ruimere overkoepelende thema’s, zoals de uitbreiding van het hoger onderwijs en de hoogtijperiode van het brutalisme. Om die reden is dit onderzoek te situeren op een kruispunt van verschillende soorten literatuur.

Wat betreft het thema hoger onderwijs in de jaren zestig en zeventig hebben onderzoekers zich tot nu toe vooral gericht op de wereldwijde studentenprotesten in 1968 en de democratisering van het universitair onderwijs. Studies zoals *De democratisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen* en ‘De universitaire expansie in België. Einde van de euforie?’ staan stil bij de toegenomen deelname van studenten afkomstig

⁴ Matthias Meirlaen, ‘Mail survey : Wie denk je wel dat wij zijn?’, 6 mei 2024.

⁵ Mark Michiels, Chris Luyten, en Martine Soille, *De tuin van de rector: de K.U.Leuven à la carte*. (Leuven: Uitgeverij P, 2011), 53.

⁶ Dorothee Van Hooff, Guy Goethals, en Jouke Van der Werf, *Langs moderne architectuur (1945-heden): architectuurroutes in Nederland en België*. (Utrecht: Kosmos-Z en K, 1994), 222-24.

⁷ P. Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’, *Streven* 30, nr. 5 (1977): 675-85.

⁸ Elena Imani en Samira Imani, ‘Brutalism: As a Preferred Style for Institutional Buildings in Modern Architecture Period’, *E3S Web of Conferences* 231 (2021): 1, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202123104001>.

⁹ ‘1965 Expansiewet’, UGentMemorie, 2 september 2010, <https://www.ugentmemorie.be/gebeurtenissen/1965-expansiewet>.

¹⁰ Ab Flipse en Abel Streefland, *De universitaire campus: Ruimtelijke transformaties van de Nederlandse universiteiten sedert 1945*, Universiteit & samenleving 15 (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2020).

¹¹ Saartje Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge: geschiedenis van de Leuvense universiteit in Kortrijk* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2015), 58.

uit sociaal lagere bevolkingslagen.¹² Naast een korte vermelding over de wijziging van het onderwijspatroon van ‘ivoren toren’ naar ‘participatief’ gaan de werken niet verder in op de link tussen de democratisering en de ideeën over onderwijs.¹³ Voor de masterthesis is het belangrijk om die twee aspecten samen te exploreren om te begrijpen hoe het Erasmushuis tot stand kwam.

Twee historici die zich in het bijzonder bezig houden met – voornamelijk Amerikaanse – universiteitsgeschiedenis zijn Ellen Schrecker en John R. Thelin. Beide auteurs publiceerden recent werken over de campuscultuur in de jaren zestig. In *The lost promise: American universities in the 1960s* legt Schrecker de nadruk op omwentelingen op de campus door activistische studentengroepen.¹⁴ Thelin daarentegen focust in zijn studie *Going to College in the Sixties* niet op de - volgens hem uitvergrote - tegencultuur, maar op de institutionele continuïteit met de rustigere jaren vijftig.¹⁵ Overzichtswerken over ontwikkelingen in het Europese hoger onderwijssysteem ontbreken grotendeels; de meeste werken spitsen zich toe op specifieke landen. Het boek *Creating the Future? The 1960s New English Universities* van Ourania Filippakou en Ted Tapper biedt bijvoorbeeld een empirische analyse van de oprichting van de zeven nieuwe Engelse universiteiten tussen 1961 en 1965 en hoe deze reageerden op voorgestelde veranderingen in het Britse hoger onderwijs.¹⁶ Binnen de historiografie werd die ‘intellectuele’ expansie tot nu toe weinig naast de ruimtelijke uitbreiding, architectuur of inrichting van campussen geplaatst, wat net interessant is in het kader van het Erasmushuis.

De ruimtelijke uitbreiding van universiteiten is eerder afzonderlijk besproken in studies binnen disciplines zoals architectuur, geografie en stadsplanning. Wetenschappers hebben zich voornamelijk gericht op de hedendaagse relatie tussen de campus en de stad en stelden dat die vooral om economische redenen voordelig is voor beide partijen.¹⁷ In dit geval gaat onze interesse eerder uit naar een historische benadering van het denkproces achter de bouw of verbouwing van een campus. In *Concrete and Open Skies: Architecture at the University of East Anglia, 1962 – 2000* focust architectuurhistoricus Stefan Muthesius specifiek op de Universiteit van East-Anglia en op de complexe interactie van het ontwerpen, bouwen en gebruiken van een campus in de periode van de jaren zestig.¹⁸ In *The postwar university: utopianist campus and college* trekt hij zijn focus breder en onderzoekt hij de interactie tussen de oprichting van universitaire instellingen en de diverse agenda's van ontwerpers, pedagogen, sociologen en politici.

Het werk van Muthesius was niet de enige uitzondering die de voorgaande aspecten uit de literatuur in één werk combineerde. Het boek *Utopian Universities: A Global History of the New Campuses of the 1960s* van Jill Pellew en Miles Taylor biedt een vergelijkende mondiale geschiedenis van nieuw opgerichte universiteitscampussen tussen 1961 en 1970. Aan de hand van casestudies uit Europa, Amerika, Afrika en Azië onderzoeken de auteurs hoe deze universiteiten ‘utopische’ idealen koesterden van zowel nieuwe

¹² *De democratisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen*, Onze Alma Mater 36,2 (Leuven: Vlaamse leergangen, 1982); Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’

¹³ Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’, 677.

¹⁴ Ellen Schrecker, *The Lost Promise: American Universities in the 1960s* (Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2021).

¹⁵ John R. Thelin, *Going to College in the Sixties* (JHU Press, 2018).

¹⁶ Ourania Filippakou en Ted Tapper, *Creating the Future? The 1960s New English Universities*, 1st ed. 2019. (Cham: Springer International Publishing, 2019).

¹⁷ Cui Liu, ‘The Tensions of University–City Relations in the Knowledge Society’, *Education and Urban Society* 51, nr. 1 (1 januari 2019): 120-43, <https://doi.org/10.1177/0013124517727582>.

¹⁸ Peter Dormer en Stefan Muthesius, *Concrete and Open Skies: Architecture at the University of East Anglia, 1962 - 2000*. (London: Unicorn, 2001), 14.

vormen van onderwijs, als van architectonisch ontwerp en studentenbeleving.¹⁹ Paul Tremple maakt in *The Physical University* daarentegen een strikt onderscheid tussen de *space* en de *place* van een universiteit vandaag. Daarbij is *space* volgens hem het domein van architecten, terwijl *place* gaat over de belevenis van de campus door gebruikers.²⁰ Specifiek over de interne vormgeving in universiteitsgebouwen bestaat nog minder literatuur dan over de uitwendige campusarchitectuur. Literatuur die wel nuttig kan zijn en valt toe te passen op de casestudie van het Erasmushuis behandelt grotendeels de geschiedenis van kantoorgebouwen en -ruimtes.

Nikil Saval levert met het syntheseswerk *Cubed: A Secret History of the Workplace* een historisch perspectief op de fysieke en sociale dimensies van de Amerikaanse werkplek van de afgelopen 200 jaar. Savals werk bevat onder meer een architectuurgeschiedenis van kantoorruimtes en meubeldesign.²¹ Juriaan van Meel doet in *The European Office* onderzoek naar de kantoorgebouwen van vandaag en waarom ze zijn zoals ze zijn. Volgens casestudies in vijf landen concludeert hij dat er een relatie bestaat tussen het ontwerp van kantoorgebouwen en hun nationale context.²² Het is voor dit onderzoek niet alleen belangrijk om bij te leren over werketiek en kantoordesign, maar ook over de ruimtelijke indeling van gebouwen en het gebruik van beton en andere materialen. In dat kader moet de architectuurhistoricus Adrian Forty vermeld worden die in zijn werken vaak de complexe relatie tussen materialiteit en cultuur uitdiept.²³ In zijn boek *Concrete and Culture: a material history* verkent hij hoe beton niet alleen een fysieke structuur vormt, maar ook een symbool van moderniteit, macht en vooruitgang is geworden.²⁴ Die werken zijn van belang omdat ook in de inrichting opvattingen tot uiting kunnen worden gebracht over wat een universiteit idealiter hoorde te zijn.

Naast het brede, globale plaatje over universiteiten doet ook het Belgische of specifiek Leuvense verhaal ertoe. De historiografie van de Leuvense Universiteit is zeer uitgebreid en gaat van volledige overzichtswerken, over de geschiedenis van een specifieke faculteit, tot studies over het veranderende katholieke karakter van de KULeuven. Verder is Leuven Vlaams een veelbesproken onderwerp in de historiografie. Onderzoekers focusten hierbij vooral op het crisisjaar 1968, maar in mindere mate op het vervolg en de uitbouw van het Nederlandstalig onderwijs. In *Leuven: een politieke en sociale geschiedenis* wijdt historicus Jaak Brepoels een twintigtal pagina's aan de schaalvergroting van het hoger onderwijs in Leuven, met inbegrip van de studentenprotesten en de splitsing, maar hij gaat niet in op de bouwpolitiek van de KULeuven.²⁵ In *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005* bespreken Liesbeth Nys en Jo Tollebeek daarentegen wel de ruimere ontwikkelingen van de Leuvense Universiteit na haar splitsing in 1968. Ze zoomen in op allerlei thema's waaronder ook 'de gebouwde universiteit'. Dat hoofdstuk over geografie is voor deze paper van belang omdat het enerzijds een idee geeft

¹⁹ Jill Pellew en Miles Taylor, *Utopian Universities: A Global History of the New Campuses of the 1960s* (London: Bloomsbury Academic, 2020).

²⁰ Paul Temple, *The Physical University: Contours of Space and Place in Higher Education* (Routledge, 2014), 1-3.

²¹ Nikil Saval, *Cubed: A Secret History of the Workplace* (Doubleday, 2014); Deborah C. Andrews, 'Book Review: Cubed: A Secret History of the Workplace by Saval, N.', *Business and Professional Communication Quarterly* 77, nr. 4 (1 december 2014): 502-5, <https://doi.org/10.1177/2329490614551274>.

²² Juriaan van Meel, *The European Office: Office Design and National Context* (010 Publishers, 2000), 178.

²³ Adrian Forty, *Objects of Desire: Design and Society since 1750.*, Repr. (London: Thames and Hudson, 2000); Adrian Forty, *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture.*, Reprint (London: Thames and Hudson, 2019).

²⁴ Adrian Forty, *Concrete and Culture: A Material History.* (London: Reaktion books, 2012).

²⁵ Jaak Brepoels, *Leuven: een politieke en sociale geschiedenis* (Leuven: Eigen beheer, 2022), 186-205.

van de spanningen tussen nieuwbouw en restauratie binnen de bouwpolitiek van de Nederlandstalige universiteit en anderzijds van de dialoog met *stakeholders* zoals Stad Leuven.²⁶

De site van het Erasmushuis werd tot nu toe vooral opgenomen in architectuurgidsen en werken over de architect Marc Dessauvage. Mark Michiel leidt lezers in zijn gids *De tuin van de rector: De KULeuven à la carte* specifiek langs universitaire gebouwen en monumenten en staat stil bij haar verbondenheid met de stad.²⁷ De bouw van het Erasmushuis komt kort aan bod. Daarnaast geven boeken zoals *Gesprek met Marc Dessauvage* uit 1983 en *Marc Dessauvage 1931/1984* uit 1987 een overzicht van het volledige oeuvre van de West-Vlaamse architect.²⁸ Dat eerste werk behandelt naast zijn realisaties ook de moderne beweging en de stijl van het brutalisme in het algemeen. Beide boeken bieden, weliswaar beknopt, belangrijke informatie over de plannen van de architect in verband met het Erasmushuis. Het gebouw kwam tot nu toe alleen aan bod als deel van een groter geheel. Hoewel er in 2023 onderzoek is gevoerd naar het Erasmushuis op een strikt architectonische wijze aan de faculteit Architectuur door masterstudente Silke Verlez, is het gebouw nog nooit op een historische wijze bestudeerd.²⁹

De historiografie heeft zich naast het behandelen van universiteitsgebouwen -en campussen op strikt architectonische wijze amper toegelegd op een meer holistische-historische benadering van de ruimtes als weerspiegeling van de maatschappelijke tendensen uit hun tijd, zoals in *Utopian Universities*. Het Erasmushuis als centraal object nemen voor die holistische benadering is aangewezen omdat het gebouw tot stand is gekomen op de eindmeet van een hoopvolle periode waarin wereldwijd volop geëxperimenteerd werd met nieuwe campusmodellen en prefab-bouwstijlen. Anderzijds deden er zich in België en Leuven ten tijde van het project ontwikkelingen voor die andere landen niet kenden, zoals bijvoorbeeld communautaire spanningen. Bijgevolg wil deze paper een antwoord vinden op de onderzoeksvraag: Hoe kreeg het Erasmushuis haar materiële vorm in het kader van discussies rond 'de universiteit van morgen' over de periode 1965-1980? De term 'universiteit van morgen' heb ik gekozen om een reeks onderling verbonden thema's te beschouwen die verband houden met de nieuwe campussen en het 'moment van moderniteit' van de jaren zestig. In 1965 spreekt men in de bronnen voor het eerst over een nieuw faculteitsgebouw voor Letteren en Wijsbegeerte en gaat het ruwe project van start.³⁰ Het jaar 1980 is de horizon die de betrokkenen zelf voorhielden bij de planning van de nieuwbouw. Het gebouw werd ontworpen met het oog op het aantal verwachte studenten en de ruimtenoden in 1980.³¹

Ik maak gebruik van zowel vergaderverslagen van de faculteit, eisenprogramma's van de toekomstige gebruikers, ontwerpplannen van de architect, als bouw dossiers van de stad Leuven en allerhande fotomateriaal. Dat gevarieerde bronnencorpus laat me toe om de verschillende partijen die betrokken waren

²⁶ Jo Tollebeek en Liesbet Nys, *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005* (Leuven University Press, 2021), 253-78, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd>.

²⁷ Michiels, Luyten, en Soille, *De tuin van de rector*, 52-54.

²⁸ Paul Driessens, 'Gesprek met Marc Dessauvage' (s. n. Leuven, s.n., 1983); Geert Bekaert en Filip Tas, *Marc Dessauvage 1931-1984* (Wommelgem: Den Gulden Engel, 1987).

²⁹ '(22-23) Brutalisme revisited: welke toekomst voor het Erasmusgebouw en de Sint-Caroluskerk van Marc Dessauvage?', (22-23) Brutalisme revisited: welke toekomst voor het Erasmusgebouw en de Sint-Caroluskerk van Marc Dessauvage?, geraadpleegd 2 november 2023, <https://www.blog-archkuleuven.be/brutalism-revisited>; Silke Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Architectuur, 2023).

³⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: planning, *Brief aan de leden van Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van O.Ley*, 1967.

³¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studie bureau Delft – ontwerp 16-06-1969, *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven _Nederlands*, 1969.

bij het project in kaart te kunnen brengen, maar het vormt een uitdaging om het overzicht te bewaren in de analyse. Wat de methode betreft ga ik grotendeels aan de slag met *close reading* en bronnenkritiek. Verder zal ik waar mogelijk, maar vooral in het laatste hoofdstuk vertrekken vanuit de materialiteit van het gebouw met de methode van *Material Culture*. Volgens kunsthistoricus Jules David Prown is *Material Culture* ‘the study through artifacts of the beliefs – values, ideas, attitudes, and assumptions – of a particular community or society at a given time’.³² Gebouwen kunnen niets zeggen, maar spreken wel via hun architectuur en materiële vormgeving. Aangezien bijna alle bronnen iets vertellen over de bouw en de inrichting is *Material Culture* een aangewezen benadering om de bredere geschiedenis van het Erasmushuis te onderzoeken. Specifiek zal deze paper zich binnen de materiële cultuur focussen op de architectuur, de ruimtelijke vormgeving (bijvoorbeeld meubilair) en technologische apparaten. Via een bespreking van het type, de grootte en de inrichting van kantoren in het gebouw kunnen we bijvoorbeeld verdere conclusies trekken over de gewenste werkethiek in een academische omgeving in de jaren zeventig. Naast de focus op de totstandkoming van het gebouw wil ik ook – bij benadering – nagaan op hoe de gebruikers het gebouw percipieerden. Om die reden combineer ik het voorgaande bronnenmateriaal met krantenartikelen en mondelinge getuigenissen van oud-professoren aan de faculteit.

De paper is opgebouwd volgens drie hoofdstukken in een trechterstructuur, waarbij het eerste hoofdstuk ingaat op hoe experimenten rond de fysieke vormgeving van universiteiten voortkwamen uit verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Het tweede hoofdstuk overloopt hoe het Erasmushuis er is gekomen van A tot Z met oog voor de discussies tussen de betrokken partijen. Tot slot zoom ik in het laatste hoofdstuk aan de hand van de materiële cultuur specifiek in op de wisselwerking tussen de ruimtelijke vormgeving van het gebouw enerzijds en allerlei esthetisch, utilitaristische of maatschappelijke idealen anderzijds.

³² Jules David Prown, ‘Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method’, *Winterthur Portfolio* 17, nr. 1 (april 1982): 1-19, <https://doi.org/10.1086/496065>.

Hoofdstuk 1: De nieuwe universiteiten en het ‘moment van moderniteit’ van de jaren zestig

‘Het Gouden Tijdperk’

In juni 1974, ongeveer vijftig jaar geleden, werd het nieuwe faculteitsgebouw van Letteren en Wijsbegeerte na drie jaar intensieve bouwwerken afgewerkt. De universiteit had aanvankelijk een andere planning voor ogen, maar door omstandigheden die in het tweede hoofdstuk verder aan bod zullen komen werd er vaak geschoven met de timing én de inhoud van de plannen. Toen het gebouw eindelijk officieel ingehuldigd werd in april 1975 sprak de toenmalige decaan Marcel Janssens tijdens zijn openingsspeech de woorden: ‘We trekken in in het land van belofte en beton.’³³ Volgens emeritus hoogleraar Marcel De Smedt was de verwijzing naar beton al grappend bedoeld in het kader van de omstreken ontvangst van het gebouw, zoals in de inleiding aangehaald. Daarnaast doet het woord ‘belofte’ vermoeden dat de faculteit bepaalde verwachtingen koesterde die de nieuwbouw zou inlossen. Het citaat geeft het geloof in een betere toekomst goed weer. In het algemeen noemden verschillende historici en economen de periode van grofweg 1950 tot 1973: ‘het Gouden Tijdperk’. De West- Europese landen kenden een enorme economische groei die oude zekerheden in vraag stelden en waaruit een reeks sociale en culturele veranderingen vloeiden.³⁴ Tot die onderling verweven maatschappelijke transformaties – die deels gepaard gingen met utopische politieke visies – behoorde ook de universitaire expansie. In de bundel *Utopian Universities* gaan enkele auteurs op wat de fysieke vorm van universiteiten ons kan vertellen over hun visie en werking.³⁵ Dit hoofdstuk wil op een gelijkaardige manier achterhalen hoe verschillende ontwikkelingen hebben geleid tot de wens om overal in de wereld nieuwe universiteitscampussen op te richten in een bepaalde hoedanigheid. Om bepaalde keuzes of toevalligheden te begrijpen bij de oprichting van het Erasmushuis in Leuven, dat het onderwerp is van het volgende hoofdstuk, komen kort drie andere nieuwbouwcampussen aan bod ter vergelijking.

In de meeste Westerse economieën vonden op het einde van de jaren 1940 drastische verschuivingen plaats in werkgelegenheidspatronen; de landbouwsector nam in belang af en de werkgelegenheid in andere sectoren, vooral de dienstensector, nam toe. Technologische innovaties uit de naoorlogse periode hadden immers geleid tot efficiëntere productiemethoden in de industrie. Daarnaast deden er zich veranderingen voor in het consumptiepatroon van het gemiddelde Europese en Amerikaanse gezin, waar steeds meer tweeverdieners bij zaten. Naarmate de algemene welvaart toenam, groeide de vraag naar diensten zoals gezondheidszorg, onderwijs, entertainment en financiële diensten. Consumenten waren in staat een groter deel van hun inkomsten uit te geven aan die diensten. Bijgevolg daalde de vraag naar arbeid in de industrie en vond er een verschuiving plaats naar de dienstensector.³⁶ In België domineerde vanaf 1965 de tertiaire sector op de industriële sector in de totale werkgelegenheid. Verder was er vanaf het einde van de jaren

³³ De Smedt, persoonlijk interview.

³⁴ Petra Gunst, Mark Hooghe, en Ann Jooris, *Golden sixties: België in de jaren zestig 1958-1973*. (Brussel: ASLK Algemene Spaar en Lijfrentekas, 1999), 13.

³⁵ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 2.

³⁶ Francisco J. Buera en Joseph P. Kaboski, ‘The Rise of the Service Economy’, *The American Economic Review* 102, nr. 6 (2012): 2540-41.

vijftig sprake van een verregaande internationalisering. De mondiale markt leidde tot specialisatie van economieën zodat ‘ontwikkelde’ landen hun industriële productie verplaatsten naar landen met lagere arbeidskosten. In het algemeen gold het idee dat de toekomst binnen handbereik lag en dat ze dankzij technologische en wetenschappelijke vooruitgang ook beheersbaar was. Die opvatting toonde zich bijvoorbeeld tijdens de Wereldtentoonstelling van 1958 op de Heizel in Brussel. De expo stond in het teken van ‘techniek ten dienste van de mensheid’ met de boodschap dat moderne technieken en materialen zouden zorgen voor een betere wereld. Speciaal voor de expo bouwde een reeks Belgische architecten het Atomium, een futuristisch gebouw in de vorm van een reuzegrote ijzermolecule: het symbool bij uitstek van de technologische vooruitgang.³⁷

Na de beproevingen van de Tweede wereldoorlog gingen stadsplanners en architecten ervan uit dat ze van achter hun tekentafel de toekomst vorm konden geven. David Crowley en Jane Pavitt stellen in *Cold War modern: design 1945 - 1970* dat het cultuurklimaat van de periode 1945 tot 1970 niet zozeer werd bepaald door agenda's uit de kunstwereld, maar bovenal politiek gestuurd werd door de supermachten van de Koude Oorlog – de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. In deze periode vanaf 1947 vestigde zich een binaire wereld van communisme versus kapitalisme, een tegenstelling die tot de dood van Stalin (1953) expliciet uitgespeeld werd in de kunsten, kortweg: abstracte kunst versus socialistisch realisme. Toen de betrekkingen tussen Oost en West eind jaren vijftig onder Chroesjtsjov verbeterden, deed de Sovjet-Unie diplomatieke inspanningen om toegang te krijgen tot Westerse technologieën die in het Oosten ontbraken. Met de bijhorende culturele dooi verviel de communistische weerstand tegen moderne kunst en architectuur, consumptiegoederen en entertainment, en ontstond een *Competition to be Modern*.³⁸ Beton bijvoorbeeld werd een politiek wapen in het arsenaal van de Koude Oorlog. Naast de passieve rol die beton aannam, onder andere in de vorm van bunkers, kreeg het materiaal ook een actieve rol toegewezen binnen de ideologische strategieën van de Koude Oorlog. Architectuurpolitiek in het tijdperk van de Koude Oorlog uitte zich onder meer in termen van ‘pronkprojecten’, zoals de Stalinallee in Oost-Berlijn, waarop de reactie van het Westen het Hansaviertel was, een groep woonblokken ontworpen door westerse architecten in Internationale Stijl.³⁹

Naast de pronkprojecten was het ideologische conflict ook breder aanwezig op het gebied van de gewone bouwproductie, waar beide kampen, het communistische Oosten en het Kapitalistische Westen, probeerden beter te presteren dan het andere. Alle Europese landen hadden in 1945 door de oorlogsvernietigingen nood aan nieuwe woningen. Er was vooral een noodzaak van snelheid, maar ook een noodzaak om het economisch herstel niet te belemmeren door geschoolde arbeidskrachten weg te leiden van andere industrieën naar de bouwproductie. De algemeen aanvaarde oplossing was ‘prefabricage’, waarvoor gewapend beton gewoonlijk het voorkeursmedium was. Vooral de Sovjet-Unie exploiteerde die systemen van gewapend beton volledig. Met de komst van Chroesjtsjov in de jaren vijftig en diens aangekondigde keerpunt binnen de Sovjetpolitiek werden de ‘Plattenbauten’ flatgebouwen, gemaakt van gewapende betonpanelen, symbolen van de Sovjet-Unie en haar dominantie in heel Oost-Europa. Op initiatief van Chroesjtsjov werden contacten met het Westen gelegd en trokken experts naar Groot-Brittannië, Frankrijk

³⁷ Gunst, Hooghe, en Jooris, *Golden sixties*, 8-9.

³⁸ ‘Cold War Modern – Design 1945-1970 – De Witte Raaf’, geraadpleegd 6 mei 2024, <https://www.dewitteraaf.be/artikel/cold-war-modern-design-1945-1970/>.

³⁹ Forty, *Concrete and Culture*, 145-64.

en andere Europese landen om prefabsystemen te produceren. Hoewel geen enkel land in het Westen zo toegewijd was aan beton als de USSR, gebruikten West-Europese landen beton om vrijwel dezelfde redenen: de aanvoer van nieuwbouw versnellen en het gebruik van ongeschoolde arbeid.⁴⁰ Er verscheen een nieuwe reeks architecturale visies tijdens de dooi; horizontaliteit en openheid werden geclaimd als nieuwe architecturale waarden.⁴¹ Jongere architecten omarmden deze nieuwe vorm van moderne architectuur die snel evolueerde naar het monumentalere ‘brutalisme’, waarbij ‘bruit’ of onbewerkt beton, baksteen en staal naar voren kwamen als de primaire materialen met de bedoeling de oprechtheid van een gebouw te tonen.⁴²

Talrijke (politieke) systemen over de hele wereld namen de brutalistische architectuurfilosofie over, zo ook het onderwijssysteem. Universiteiten kenden tijdens de algemene onderwijsexplosie van de jaren zestig een enorme expansie. Het aantal universiteitsstudenten steeg in de hele westerse wereld spectaculair als het resultaat van twee trends: enerzijds van de ‘baby-boom’ na 1944; anderzijds van de toenemende participatie van jongeren aan het universitair onderwijs, voornamelijk uit steeds bredere lagen van de bevolking, en van meisjesstudenten, een fenomeen dat op zijn beurt kan worden toegeschreven aan de snelle economische groei en toename van de welvaart.⁴³ De overheid had als taak alle jongeren een kans te geven om een opleiding te volgen, ongeacht hun vooropleiding, sociale achtergrond of financiële toestand. Daarnaast waren een aantal vooraanstaande economen overtuigd van het idee dat onderwijs, wetenschap en technologie een beslissende rol zouden gaan spelen bij het bepalen van het groeiritme van geïndustrialiseerde samenlevingen.⁴⁴ Bijgevolg zorgde niet enkel de studentenexplosie voor de uitbreiding van bestaande onderwijsstructuren, maar ook de eerder besproken nood aan hoogopgeleide mensen voor de dienstensector, de systematische concurrentie met het Oostblok en het einde van de koloniale bezetting in Afrika, Azië en de Caraïben.⁴⁵ Nooit eerder, noch sindsdien, is hoger onderwijs zo een prioriteit geweest van de overheidsuitgaven. Dat liet universiteiten niet alleen toe de studentenvloed op te vangen, maar het stelde hen ook in staat kwalitatieve verbeteringen door te voeren in hun onderwijs en onderzoek.⁴⁶

Zelden is er zo veel geëxperimenteerd met hoe onderwijs zou moeten worden ingericht, maar ook - en dat werd in de historiografie lang over het hoofd gezien - met hoe een universiteit er fysiek zou moeten uitzien. Tussen 1961 en 1970 werden over de hele wereld zo’n 200 nieuwe universiteitscampussen opgericht. Een van de beroemdste voorbeelden van de uitbreiding situeerde zich in Groot-Brittannië, waar zeven nieuwe campussen werden opgericht in een periode van vier jaar. Het nieuwe universitaire fenomeen was echter niet beperkt tot Groot-Brittannië. Op verschillende manieren en in verschillende contexten verschenen universiteitscampussen, van de West-Kaap (Zuid-Afrika) tot Tromsø (Noorwegen). Verschillende onder hen waren architecturale innovaties, zoals in Odense (1966) met de belichaming van het Deense functionalisme.⁴⁷ Voor de snelle constructie van grote open ruimtes was beton vaak het materiaal bij uitstek.

⁴⁰ Forty, 145-64.

⁴¹ David Crowley en Jane Pavitt, *Cold War Modern: Design 1945 - 1970*. (London: Victoria and Albert museum, 2008), 134-37.

⁴² Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 10.

⁴³ Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’, 676.

⁴⁴ Van Remoortere, 675-76.

⁴⁵ Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Hans Stallmann, ‘Am Anfang war Bochum. Die Gründung der Ruhr-Universität im Kontext der sechziger Jahre’, *Die Hochschule : Journal für Wissenschaft und Bildung* 13, nr. 1 (2004): 175.

⁴⁶ Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’, 675-76.

⁴⁷ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 1.

De meeste bekende universiteitscampussen uit de jaren zestig werden dan ook gebouwd in brutalistische stijl. Brutalisme werd volgens Elena en Samira Imani populair bij overheids- en institutionele gebouwen in de moderne architectuurperiode om verschillende redenen.⁴⁸ Om te beginnen waren de materialen die werden gebruikt meestal goedkoop en gemakkelijk voorhanden. Daarnaast was een van de grootste voordelen van beton dat het tijdens het bouwproces in elk vorm kon worden omgezet. Architecten hadden een grote vrijheid wat betreft de dragende constructie en de geometrie van de gebouwen. Door het gebruik van beton in de dragende structuren konden ze de kolommen namelijk plaatsen waar ze wensten, en niet volgens de eisen van de zwaartekracht. Bijgevolg waren de ontwerpers vrij om de locatie en de grootte van de ramen te bepalen op basis van de behoeften aan binnenruimtes. Vanuit dat gezichtspunt was de stijl volkomen geschikt voor institutionele gebouwen die meestal op functionaliteit waren gebaseerd. Verder was beton een brandwerend en duurzaam materiaal, waardoor het niet voortdurend gerenoveerd hoefde te worden. Maar naast die positieve aspecten vertoont de brutalistische stijl enkele nadelen, zoals een slechte akoestiek, en problemen met verwarming en koeling omwille van haar matige isolerende eigenschappen.⁴⁹

Naast architecturale keuzes moesten de ontwerpers van de nieuwe campussen ook rekening houden met stedenbouwkundige vraagstukken, zoals de locatie, de grootte en het type van de campus en diens relatie tot de stad. Wat was met andere woorden de plaats van de universiteit binnen de samenleving: gedijde ze het beste in een zeker isolement, zoals op een campus, of juist geïntegreerd in een stad?⁵⁰ Een campusmodel dat ten tijde van de universitaire expansie in de jaren zestig opgang maakte was het ‘academisch dorp’ naar Amerikaans voorbeeld, op enige afstand van stad en in een groene omgeving. Door de geschiedenis heen heeft het Amerikaanse hoger onderwijs zich grotendeels gehouden aan het ‘college-ideaal’ dat geworteld was in de middeleeuwse Engelse universiteiten. Zelfs toen er zich op het einde van de negentiende eeuw grote universiteiten ontwikkelden in de Verenigde Staten, namen ze veel kenmerken van de Engelse college-stijl aan, in tegenstelling tot het typische patroon van continentale Europese universiteiten, die zich vaker concentreerden op academische zaken en minder aandacht besteedden aan het buitenschoolse leven van hun studenten. Amerikaanse universiteiten hadden, zoals die in Engeland, niet alleen klaslokalen en andere academische ruimtes nodig, maar ook slaapzalen, eetzalen en recreatieve faciliteiten. Het werk van de architect beperkte zich daarom niet tot het ontwerp van individuele gebouwen, maar hield ook het creëren van een leefgemeenschap in. Daarnaast ontwikkelde het Amerikaanse hoger onderwijs in vele opzichten zijn eigen karakter. In de koloniale periode begonnen ze individuele colleges op te richten op afzonderlijke locaties, in de plaats van ze te clusteren in een kloosterachtige structuur. Ze braken verder met de Europese traditie door hun colleges op het platteland of zelfs in de wildernis te plaatsen. Het romantische idee van een college in de natuur, verwijderd van de corrumperende krachten van de stad werd een Amerikaans ideaal. Het college moest als het ware een soort ideale miniatuurstad vormen.⁵¹ Hoewel dat laatste in België nooit helemaal het geval werd, bouwde de Leuvense universiteit in de jaren zestig in Kortrijk en in Heverlee bewust nieuwe universiteitsgebouwen op een groen stuk land aan de rand van de stad.⁵²

⁴⁸ Imani en Imani, ‘Brutalism’, 1.

⁴⁹ Imani en Imani, 1-5.

⁵⁰ Flipse en Streefland, *De universitaire campus*, 10.

⁵¹ Paul Venable Turner, *Campus: An American Planning Tradition*, 2nd ed., The Architectural History Foundation /MIT Press Series 7 (Cambridge (Mass.): MIT press, 1995), 3-6.

⁵² Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*; Jo Tollebeek en Liesbet Nys, ‘GEOGRAFIE: De gebouwde universiteit’, in *De stad op de berg*, Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005 (Leuven University Press, 2021), 253-72, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd.17>.

Op de achtergrond speelde bij elke wens tot uitbreiding of oprichting van een universiteit de vraag hoeveel ruimte - letterlijk (geografisch) en figuurlijk (financieel) - er was om de uiteenlopende idealen te verwezenlijken. Er moest rekening gehouden worden met de historisch gegroeide situatie, stedenbouwkundige eisen van (lokale) overheden, en de financiële mogelijkheden - die ondanks de groeiende welvaart niet onbeperkt waren.⁵³ Vooraleer de omstandigheden aan bod komen die zorgden voor het ontwerp van het Erasmushuis in Leuven, behandelen de volgende pagina's eerst kort de verhalen achter de fysieke vorm van de universiteit van East-Anglia in Engeland, Bochum in Duitsland en de Kortrijkse Kulak. Die drie casestudies kunnen dienen als een vergelijkingspunt om de bouw van het Erasmushuis beter te situeren en te begrijpen waarin het ontstaansproces zich onderscheidt van andere voorbeelden.

Universiteit van East-Anglia (UEA)

Het idee om een universiteit op te richten in de Engelse stad Norwich ging terug tot de periode van de Eerste Wereldoorlog, maar pas op het einde van de jaren vijftig werden er concrete stappen ondernomen toen de Britse staat interesse toonde in grote investeringen in het hoger onderwijs. De mannen achter het plan voor de nieuwe universiteit in Norwich waren voor het grootste deel opgeleid aan de oude universiteiten van Oxford en Cambridge en ze zagen de nieuwe universiteiten op drie manieren: in de eerste plaats als verstrekkers van een grotere, breder opgeleide beroepsbevolking zodat Groot Brittannië gelijke tred kon houden met de Verenigde Staten en de USSR; ten tweede, om de onderwijsmogelijkheden te verhogen voor een aanzienlijk grotere groep van bekwame scholieren als gevolg van de naoorlogse baby-boom; en ten derde, als een omgeving waar hun eigen innovatieve ideeën over hoger onderwijs in praktijk konden worden gebracht.⁵⁴ De bedoeling was niet zozeer om Oxford of Cambridge na te bootsen, maar om 'een moderne versie van hetzelfde te creëren – dat voor het atoomtijdperk deed wat die oude universiteiten hadden gedaan voor de Renaissance.'⁵⁵

De architect-planner Dennis Lasdun, die in 1962 werd aangesteld, was aangesloten bij een nieuwe generatie ontwerpers gegroepeerd onder de vlag 'New Brutalists'. Ze verdedigden niet alleen het gebruik van ruw beton, maar ook nieuwe ideeën bij de planning die bekommernis toonden om de bewegingsruimte in steden en woonwijken. Die 'sociale architectuur' theorieën kwamen naar voren in Lasdun's plannen voor UEA die een 'stedelijk' schema toonden met een strakke en dichte structuur zoals nog geen enkele andere nieuwe universiteit had gekend tot dan toe.⁵⁶ De essentie van Lasdun's ontwerp lag in de natuurlijke omgeving. Hij baseerde de vormen in zijn ontwerpen op de locatie – een 165 hectare glooiend park op drie kilometer van de stad, doorkruist door de rivier de Yare. De gebouwen zwellen op of nemen af volgens de contouren van het land, op zo een manier dat er veel aandacht gaat naar het exploiteren van de natuurlijk vergezichten. Een vereiste daarvoor was dat een groot deel van het terrein open en zichtbaar bleef, dus groepeerde Lasdun de gebouwen in een dichte, stedelijke driedelige cluster: 'The Teaching Walls, the Walkways and the Residences'. Het geheel werd opgetrokken in geprefabriceerd gewapend beton. Het gebruik ervan voor het UEA rechtvaardigde hij door op te merken dat het valleilandschap een grote verscheidenheid aan kleuren kende. Om die kleuren tot zijn recht te laten komen was de keuze van externe materialen van belang. Van

⁵³ Flipse en Streefland, *De universitaire campus*, 10.

⁵⁴ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 90-101.

⁵⁵ Pellew en Taylor, 92.

⁵⁶ Jonathan Coulson, Paul Roberts, en Isabelle Wagner Taylor, *University Planning and Architecture: The Search for Perfection*. (London: Routledge, 2011), 169.

alle materialen die toen beschikbaar waren, leek beton in zijn natuurlijke grijze staat de kleuren van het landschap optimaal naar voren te brengen. Economische overwegingen waren een tweede factor.⁵⁷

De ‘teaching wall’ was gepland als één doorlopende horizontale bouwblok, een idee geïnspireerd op de continuïteit van de lijn die voortkwam uit het volgen van de contour van de site. Die continue structuur van 460 meter lang huisvestte alle onderwijs- en onderzoeksactiviteiten en stond uitbreiding in de toekomst gemakkelijk toe. Het toont Lasdun’s reactie op de eisen van zijn cliënt dat de campus in elk stadium van de groei een samenhangende entiteit moest blijven zodat de eerste generaties studenten niet het gevoel zouden hebben in een gebroken en onvoltooide ontwikkeling te leven.⁵⁸ Op verschillende andere manieren liet Lasdun’s design de fusie zien tussen educatieve idealen en een gebouwde omgeving. In tegenstelling tot traditionele instellingen wilde de stichtende rector Thistlethwaite de UEA niet vormen uit een reeks afzonderlijke faculteiten, maar eerder uit zeven ‘Schools of Study’ waarin interdisciplinaire grenzen opzettelijk vervaagd werden.⁵⁹ De universiteit probeerde via architectuur nauwe fysieke relaties tussen vakken te smeden. De enkelvoudige vorm van ‘the teaching wall’ verenigt de scholen in één entiteit. Daarnaast moest de campus een compacte eenheid vormen die binnen de vijf minuten volledig kon worden doorkruist, met behulp van een systeem van wandelpaden op palen. Daarop kwamen de belangrijkste ingangen - van de verschillende scholen en de bibliotheek - op uit. Ze verenigen niet alleen afzonderlijke delen tot één geheel, maar Lasdun zag het systeem ook als een manier om een intieme universiteitsgemeenschap te creëren door de mogelijkheid van informele en toevallige ontmoetingen.⁶⁰

In 1968, 1987, het midden van de jaren negentig en 2004 ontwikkelde de universiteit zich verder en bouwden vier verschillende architecten bijkomende pleintjes en gebouwen voor onderzoek, huisvesting en sociale ontmoetingen. De continue stadia van ontwikkeling van de universiteit hebben elk hun impact

Vogelperspectief van de UEA. (The postwar university: Utopianist campus and college, 147.)

De betonnen loopbruggen, eind jaren zeventig. (archief UEA, <https://stories.uea.ac.uk/60-years-of-memories/index.html#group-section-Walkway-mN83ifxqNd>)

⁵⁷ Coulson, Roberts, en Taylor, 171.

⁵⁸ Coulson, Roberts, en Taylor, 170.

⁵⁹ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 90-91.

⁶⁰ Coulson, Roberts, en Taylor, *University Planning and Architecture*, 170.

getoond op de campus. De architect-planners die Lasdun opvolgden hielden zich aan de grijze en witte kleuren die hij had gebruikt, maar braken hier en daar met de beton esthetiek. Niettemin functioneren de bijdragen als individuele elementen van een geheel, verenigd door kleuren, vormen en geometrie. Elk gebouw of plein was zo ontworpen om te passen bij de vorige bouwfases, maar vooral om zich te wortelen in de natuurlijke glooiende omgeving, interdisciplinariteit te bevorderen en te zorgen voor een vlotte circulatie met ruimte voor sociale ontmoetingen.⁶¹

Universiteit van Bochum

De pas opgerichte Wetenschapsraad – belast met de hervorming van het hoger onderwijs in Duitsland – stelde in 1960 de oprichting van drie nieuwe universiteiten voor. De redenen waren uiteenlopend; ze wilden enerzijds beantwoorden aan de toenemende academisering van veel beroepen en de concurrentie met het Oostblok. Anderzijds was het de bedoeling om de druk op overvolle universiteiten zoals München, Hamburg, Keulen en Münster te verlichten en om de deelname van studenten uit onderwijsarme achtergronden en regio's te bevorderen. De raad besloot om een wetenschappelijke universiteit op te richten in Westfalen, dat in tegenstelling tot het Rijnland weinig tertiaire onderwijsinstellingen had.⁶² Voor het Ruhrgebied betekende de oprichting van de universiteit een "soort culturele revolutie". Het gebied aan de Rijn en de Ruhr, dat toen nog sterk was gekenmerkt door mijnbouw en staalindustrie, werd voor het eerst de thuisbasis van een wetenschappelijke universiteit. Voorheen waren dergelijke pogingen altijd mislukt omdat er sinds de tijd van keizer Wilhelm II geen universiteiten in het Ruhrgebied mochten komen om geen potentiële probleemgebieden te creëren in het industriële hart van het Duitse Rijk. In plaats van zichzelf op te leiden, moesten de mensen daar liever "hard werken". De oprichting van de Ruhruniversiteit was een bewuste structurele beleidsmaatregel om de mijnbouwcrisis te verhelpen en onderwijsreserves te mobiliseren. Studies hadden namelijk getoond dat instellingen voor hoger onderwijs vooral werden bezocht door jongeren uit de directe omgeving, en dat zowel het intellectuele peil als de economische productiviteit van een regio profiteerden van de nabijheid van een universiteit.⁶³

Onderwijswetenschapper Hans Wenkes verklaarde in het oprichtingsmemorandum ook dat Bochum, vergelijkbaar met East-Anglia, de taak had om nieuwe relaties te creëren tussen de verschillende disciplines. Hij wilde een moderne universiteit in de beste zin van het woord: een "ideale universiteitsstad" waarin studenten en docenten zich samen aan de wetenschap zouden wijden. Geïnspireerd door het Amerikaanse systeem, stelde het memorandum ten voordele van een betere wetenschappelijke samenwerking kleinere afdelingen voor in de plaats van de traditionele grote faculteiten, die te omslachtig waren en niet gericht op interdisciplinariteit.⁶⁴ De afdelingen zouden zich concentreren rond een centraal forum, in nauwe verbondenheid met de studentenslaapzalen en appartementen. Daarnaast was de universiteit vanaf het begin bedoeld om aanzienlijk meer studenten te huisvesten dan bijvoorbeeld de Engelse "Redbrick Universities", maar tegelijkertijd moesten alle gebieden van de universiteit binnen een kwartier te voet bereikbaar zijn.⁶⁵

⁶¹ Coulson, Roberts, en Taylor, 172-73.

⁶² Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Stallmann, 'Am Anfang war Bochum. Die Gründung der Ruhr-Universität im Kontext der sechziger Jahre', 173-74.

⁶³ Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Stallmann, 183-84.

⁶⁴ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 363-65.

⁶⁵ Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Stallmann, 'Am Anfang war Bochum. Die Gründung der Ruhr-Universität im Kontext der sechziger Jahre', 176.

Een reorganisatie van de interne structuur zou worden gecombineerd met een overeenkomstige reorganisatie van het algehele architecturale ontwerp van de universiteit. Er werd een competitie uitgeschreven voor het ontwerp van de campus en de jury gaf de opdracht aan het architectenbureau Hentrich en Petschnigg. Hun plan bestond uit dertien enorme, uniforme lage gebouwen, gelegen in twee parallelle rijen van west naar oost waarin de individuele afdelingen waren ondergebracht. In het midden van het hele systeem stond het forumcomplex; omgeven door de twee rijen instituten. Dicht rond het forum plaatsten de architecten in een parelkettingvorm: een cafetaria, een auditorium, een kunstmuseum, een muziekcentrum, de universiteitsbibliotheek en de universiteitsadministratie. De slaapvertrekken van de studenten waren niet gepland op de campus, maar een stukje naar het noorden in een afgezonderde hoek, verbonden met een loopbrug aan het forum.⁶⁶

De verantwoordelijken werden geïnspireerd door Le Corbusier, Kenzo Tange en de "internationale stijl" van Mies van der Rohe, waardoor veel elementen die in die tijd als modern en innovatief werden beschouwd, terug te vinden zijn in de architectuur van de Ruhruniversiteit. Er werd ingezet op functionaliteit en flexibiliteit en net als bij veel andere grote projecten uit die tijd werden gewapend beton, glas en metaal gebruikt als voorkeursmaterialen. Die materialen hielden de kosten laag en zorgde voor een relatief snelle constructie.⁶⁷ Ondanks het feit dat de Ruhruniversiteit in fases werd voltooid - tussen het leggen van de eerste steen in 1962 en de uiteindelijke voltooiing in het begin van de jaren 1980 lagen ongeveer twee decennia - werd het project gezien haar omvang zeer snel gerealiseerd. Op "de grootste bouwplaats van Europa" werkten aanvankelijk meer architecten en ingenieurs dan professoren. Voor universiteitsbouwers en planners van over de hele wereld werd Bochum een plaats om kennis te maken met gestandaardiseerde productiemethoden. Dankzij een veldfabriek op de campus, die aan de lopende band ter plekke betonnen platen produceerde, werden tussen 1964 en 1968 de dertien instituten neergezet die vandaag nog steeds het beeld van de universiteit bepalen.⁶⁸

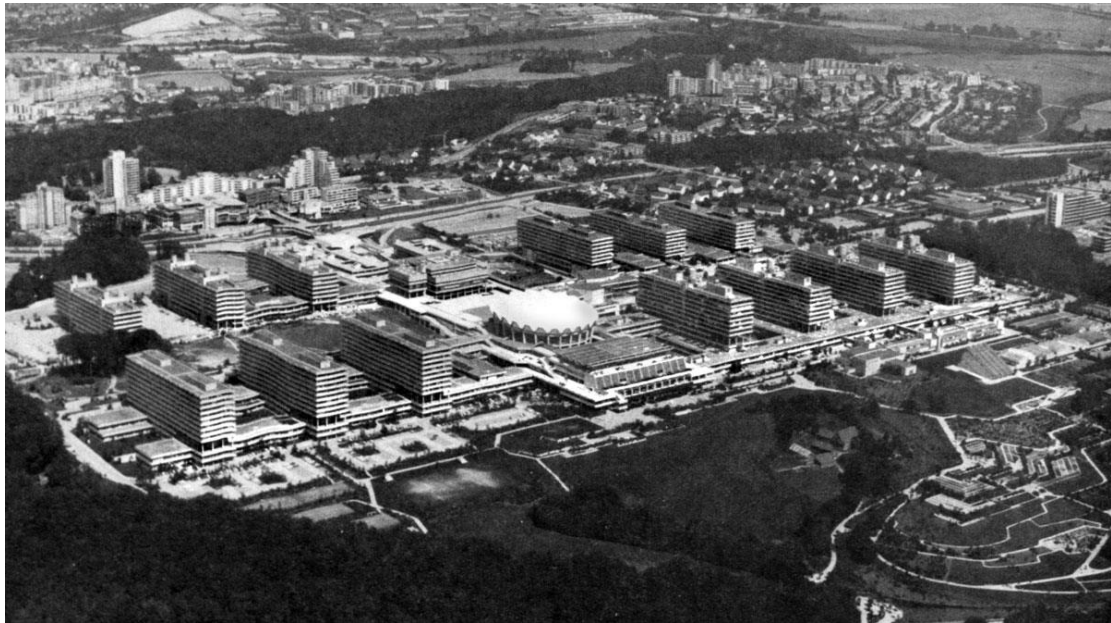
Het eindresultaat was een gigantisch, compact totaalcomplex dat een architectonische breuk betekende met de Duitse universiteitstraditie. Oprichter Hans Wenke was net zoals andere Duitse onderwijsdeskundigen in de jaren zestig voorstander geweest van het Amerikaanse campusmodel. Het architectenbureau groepeerde verschillende gebieden concentrisch rond het forum: eerst de afdelingen en onderzoeksinstituten, dan verschillende residenties in een parkachtige omgeving met sportfaciliteiten en open land voor toekomstige uitbreiding van de faculteiten. Ondanks dit alles kon de typisch Anglo-Saksische campussfeer slechts in zeer beperkte mate in Duitse context worden gerealiseerd. Terwijl in de Verenigde Staten en in het Verenigd Koninkrijk op de campus wonen een natuurlijke zaak was voor studenten, bood de campus in Bochum geen vergelijkbaar sociaal en cultureel campusleven, mede omdat de stichters hoopten dat de universiteit in Bochum een regionale impact zou hebben door de mogelijkheid van woon-werkverkeer. Die verduitste vorm van het Anglo-Saksische model was volgens Wenke het hoogste goed om nieuwe wetenschappelijke modellen en belangrijke sociale interacties te bekomen, alsook het bereiken van de arbeidersklasse.⁶⁹

⁶⁶ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 360-61.

⁶⁷ Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Stallmann, 'Am Anfang war Bochum. Die Gründung der Ruhr-Universität im Kontext der sechziger Jahre', 176.

⁶⁸ Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg en Stallmann, 175.

⁶⁹ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 366-67.

Vogelperspectief Ruhr-Universität Bochum, 1974. (Experiments with Megastuctures and Building Systems. University Building in the Federal Republic of Germany in the 1960s and 1970s, p.10, <https://journal.eahn.org/article/id/8309/#B75>)

Kulak

In oktober 1965 ging het eerste academiejaar aan de Kulak – ‘Katholieke universiteit Leuven afdeling Kortrijk’ – van start. Enkele maanden tevoren, in april 1965, werd de wet goedgekeurd die de oprichting van kandidaturen in Kortrijk mogelijk maakte. Vergelijkbaar met Bochum wilde België in het begin van de jaren zestig de universiteit letterlijk dichterbij de mensen brengen om een hogere scholingsgraad in de landelijke gebieden van Vlaanderen te bekomen. Het regeringsvoorstel van Lefèvre-Spaak uit 1964 plande onder andere het uitzwermen van de vrije universiteiten en de oprichting van rijksuniversitaire centra in Antwerpen en in Bergen.⁷⁰ Toen het eerste academiejaar van start ging huurde de KULeuven enkele lokalen in de nieuwe vleugel van het ‘Vormingsinstituut voor Kleine en Middelgrote ondernemingen’, maar die bleek snel te krap voor de groeiende groep Kulak-studenten. Omdat het gebruik van de vleugel slechts een tijdelijke oplossing was dachten de leden van het Comité aan de realisatie van een echte universitaire campus op ‘t Hoge, aan de rand van de stad. Daar was door het Kortrijkse stadsbestuur 85 hectare landbouwgrond ingekleurd als universitaire zone. De universiteit legde een ontwikkelingsplan voor aan de stad van de hand van de Brugse architect Eugene Vanassche. Hij was vertrouwd met grote architecturale projecten en hanteerde daarbij steeds een functioneel principe: de vormgeving van het gebouw werd afgestemd op het gebruik en de omgeving.⁷¹

Voor het Kulakproject onderzocht Vanassche de architectuur van nieuwe universitaire instellingen in Engeland, de VS en Scandinavië. Samen met Leuven's nieuw algemeen beheerder Guido Declercq trok hij in de zomer van 1968 naar het Deense Odense om kennis te maken met de universitaire gebouwen van de gerenommeerde architect Knud Holsher, die hij wilde vragen voor het totaalontwerp van campus, maar dat

⁷⁰ ‘1965 Expansiewet’; Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*, 15-16.

⁷¹ Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*, 45.

idee bleek te duur. Het uiteindelijke ontwikkelingsplan was van de hand van Eugène Vanassche in samenspraak met het Leuvense Planbureau. De Deense inspiratie was onmiskenbaar aanwezig, maar de architect had ook rekening gehouden met Kulakbetrokkenen.⁷² In ‘motieven en doelstellingen van het ontwikkelingsplan’ stelden het Planbureau en de architect dat de gebouwen een gesloten site zouden vormen in een strak rasterpatroon waarin allerlei functies voorzien waren. Lage, aanpasbare gebouwen leken hen met het oog op veranderingen binnen leerprogramma’s en wetenschappelijk onderzoek, het meest geschikt. Verder wensten ze de gebouwen te verbinden met overdekte circulatieassen om het verkeer tussen de gebouwen en bijgevolg interdisciplinaire contacten te begunstigen.⁷³

Tussen 1968 en 1977 rezen de meeste gebouwen van de Campus Kulak uit de grond, allemaal volgens de ontwerpen van Vanassche. De eerste bouwphase ving aan in 1970 met de oprichting van het studentenhuus ‘StuHu’. Aanvankelijk met een ontwerp van Jozef Viérin, maar dat paste volgens de planners niet bij de ‘nieuwe modernistische wind’ en was té negentiende-eeuws. In plaats daarvan gingen ze toch voor het voorstel van de huisarchitect Vanassche die een modern en laag gebouw met veel betonstructuren realiseerde, een stijl die hij zou doortrekken. Het studentenhuus was het eerste gebouw op de universitaire campusgronden, maar er volgden er snel meer. De bouw van de faculteit Wijsbegeerte en Letteren begon in oktober 1970 en werd anderhalf jaar later officieel ingehuldigd. Rond dezelfde periode bereidde de Kulak zich voor op de inrichting van kandidaturen Wetenschappen en Geneeskunde, waarvoor Vanassche het ontwerp van de ruimtes op zich nam. De verdere uitbouw van de Kortrijkse campus verliep echter niet zo vlot als men in de stichtingsjaren had voorzien omwille van strenge overheidsregels en het permanente tekort aan financiële middelen; daarom moest het Beheerscomité van Kulak jarenlang uit noodzaak goochelen met de beschikbare ruimte.⁷⁴ De faculteit Wetenschappen huisde voorlopig in het gebouw van Letteren en Wijsbegeerte. Het gebouw voor de faculteit Geneeskunde werd ingehuldigd in 1973, met een aansluitend ‘Interdisciplinair Research Centrum’, in dezelfde stijl. Door gebrek aan financiële middelen kwam de voorziene verbinding tussen de twee faculteitsgebouwen, die vrij ver van elkaar stonden, er niet en bleven de interdisciplinaire contacten uit.⁷⁵

Hoewel er steeds nood was aan bijkomende onderzoeks- en onderwijs-infrastructuur kreeg de Kulak vanaf 1974 geen recht meer op extra ruimtes omwille van de universitaire bouwstop.⁷⁶ Toch vatte de universiteit een tweede bouwphase aan in 1982 met de oprichting van een studentendorp. Voor de bouw van dit dorp werd de modernistische stijl van eerdere gebouwen verlaten; volgens campusrector Guido Maertens gaf de nieuwe stijl met rode zadeldaken en witte bepleisterde muren 'kleur' aan de campus. Een jaar later kreeg ook het rectoraat een uitbreiding en de faculteit Wetenschappen eindelijk een eigen gebouw. Na een ‘bouwstop’ van tien jaar en een uitbreiding van het studieaanbod had de Kulak terug nood aan ruimte en startte het een expansieproject met architect Stéphane Beel.⁷⁷ Hij had een afkeer van de ondoordachte inplanting van het rectoraatgebouw en de extra modules van de faculteit Wetenschappen; hij omschreef die uitbreidingen als een ‘verstikking van het binnengebied van de campus’. Zelf brak hij met de streng

⁷² Vanden Borre, 52-53.

⁷³ *Katholieke Universiteit Leuven: campus Kortrijk* (Kortrijk: KUL, Campus Kortrijk, 1979), 109-19.

⁷⁴ Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*, 166.

⁷⁵ Vanden Borre, 57.

⁷⁶ Vanden Borre, 58.

⁷⁷ Elwin Hofman, ‘Het dorp achter de heuvel. Een geschiedenis van de Kulak. Deel 2: De Jaren Maertens: 1975-1990’, *Obscuur*, 4 februari 2010, 221-25.

modernistische stijl van de vroegere gebouwen en richtte hij in 1994 een strak, bakstenen gebouw voor TEW op. Toch haalde hij een aantal vergeten elementen van het oorspronkelijke plan weer naar boven: het idee van een circulatie-as of 'spina' die alle gebouwen zou verbinden werd hernomen. Terwijl de vroegere bijgebouwen zich volgens Beel als een 'olievlek' over de campus verspreidden, moest de spina een organische structuur aan het gebouw geven.⁷⁸

Hoewel het Leuvense Planbureau en architect Vanassche een totaalontwerp voor ogen hadden zorgden strenge overheidsregels, financiële moeilijkheden en de dringende nood aan nieuwe ruimtes voor afwijkingen van de originele plannen, hetgeen resulteerde in een combinatie van verschillende architecturale stijlen.

Het 'Stuhu': het eerste gebouw op de campus van de Kulak, 1976. (KULeuven, Archief Kulak, <https://nieuws.kuleuven.be/nl/2015/campusrector-marc-depaepe-over-50-jaar-kulak>)

Residentie Studentendorp tussen de velden, begin jaren negentig. (KULeuven, Archief Kulak, <https://nieuws.kuleuven.be/nl/2015/campusrector-marc-depaepe-over-50-jaar-kulak>)

Katholieke Universiteit Leuven

De Katholieke universiteit Leuven bestond in tegenstelling tot de drie voorgaande voorbeelden die van nul begonnen, al eeuwenlang, maar was evengoed uit op uitbreiding in de naoorlogse periode. De communautaire situatie zorgde op dat vlak voor een extra dimensie. Op het einde van de jaren vijftig stond Vlaanderen achter op Wallonië op onderwijskundig vlak. Daarnaast rees er in Vlaanderen steeds meer protest tegen de historisch gegroeide dominantie van Franstalige studenten. De pleidooien om de Vlaamse aanwezigheid op academisch niveau te versterken resulteerden in 1965, zoals hierboven vermeld, in maatregelen die de universitaire expansie mogelijk maakten. Er kwamen nieuwe universitaire centra in Antwerpen, Bergen en Kortrijk. Vlaanderen haalde haar 'onderwijsachterstand' in de loop van de jaren zestig in, maar vooral in Leuven bleven de spanningen tussen de twee taalgroepen vanaf 1966 toenemen.⁷⁹ De Nederlandse afdeling van de universiteit installeerde in 1967, met het oog op een administratieve splitsing, de Planningscommissie Leuven-Nederlands, met deelcommissies per faculteit, om 'eigen' gebouwen te plannen. In dat kader leefde bij de faculteit Wijsbegeerte en Letteren in Leuven de hoop om

⁷⁸ Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*, 168.

⁷⁹ Gunst, Hooghe, en Jooris, *Golden sixties*, 22-25.

spoedig een centraal gebouw te hebben voor de Humane wetenschappen. Hoewel de faculteit door ruimtegebrek steeds meer versnipperd was geraakt over verschillende herenhuizen in de binnenstad, werden nieuwe gebouwen aanvankelijk vooral nodig geacht voor de positieve wetenschappen. Ingenieurs in het bijzonder waren nodig voor een snelle wederopbouw, zo was de gedachte. De nieuwe, modernistisch ogende Campus Heverlee moest dan ook symbool staan voor de vooruitgang die met de beoefening van de (exacte) wetenschappen werd geassocieerd. Daarom werd ‘Heverlee’ naar Amerikaans model geconcipieerd. Het geplande faculteitsgebouw voor Letteren en Wijsbegeerte zou daarentegen een plek krijgen midden in de stad. Dat had te maken met het driepolensysteem dat in het tweede hoofdstuk verder wordt toegelicht.⁸⁰

Algemeen beheerder Guido Declercq had voor het ontwerp van de nieuwbouw en enkele ‘interfacultaire’ instellingen de beroemde Deense architect Utzon willen strikken, maar toen er geen schot kwam in de onderhandelingen werd de opdracht in 1969 toevertrouwd aan Marc Dessauvage, een West-Vlaamse architect die bekend was om zijn brutalistische ‘woonkerken’.⁸¹ Het masterplan van Dessauvage bevatte niet alleen een faculteitsgebouw, maar ook een experimenteel theater, een liturgisch huis (Sint Jozef), een taleninstituut, hoorcollegezalen en een hoger instituut voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis, verbonden via inpandige doorgangen.⁸² De gebouwen moesten worden opgetrokken in onbewerkt beton. Verder tekende hij ook een bijhorend ‘circulatieplan’ met bijvoorbeeld diagonale wandelpaden doorheen het hele terrein.⁸³ Het concept van het complex was vrij typisch voor het werk van Dessauvage aangezien het opgevat was als een leefgemeenschap, waarin (semi-)publieke ruimte geleidelijk overging in privéstudieruimte en waar stad en universiteit elkaar ontmoetten. Hij vertrok steeds vanuit de omgeving en de stedenbouwkundige mogelijkheden.⁸⁴ Fase 1 omvatte de bouw van een centrale toren met een faculteitsbibliotheek, seminariezalen en kantoren. De bibliotheek vormde als het ware de ruggengraat en de onderwijs- en onderzoeksruimtes sloten daar per verdiep op aan in de drie vleugels. De architect baseerde zich voor de vorm van het gebouw op de omgeving en hield rekening met de geschiedenis van de plek.⁸⁵ Op het terrein waar het gebouw kwam stond tot 1971 de Sint-Jozefskerk die wegens stabiliteitsproblemen werd gesloopt. De plattegrond van de nieuwbouw had duidelijk de vorm van een Grieks kruis; voor een deel dus symbolisch bedoeld, als ode aan de gesloopte kerk.⁸⁶ Anderzijds had de keuze ook te maken met het bekomen van een licht- en vormspel, wat verder aan bod komt in het laatste hoofdstuk.

⁸⁰ Tollebeek en Nys, ‘GEOGRAFIE’, 55-57.

⁸¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

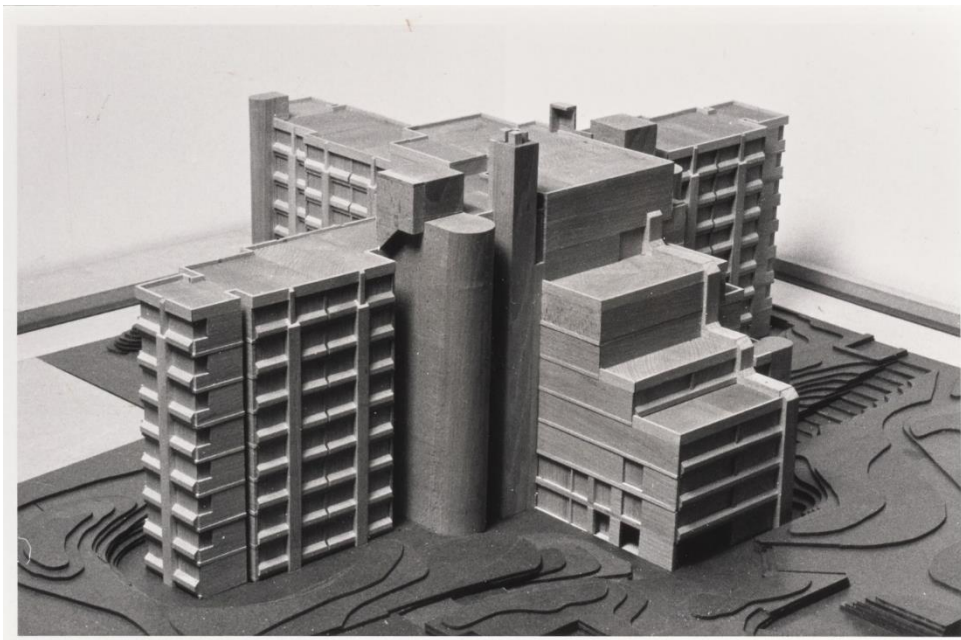
⁸² Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 59.3/1, *Masterplan*, 6-03-1970.

⁸³ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 59.3/1, *Masterplan: circulatieplan*, 6-03-1970.

⁸⁴ Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, open rek, “20-jaar ‘Kremlin’: Jarige Erasmushuis”, *Campuskrant*, 20 oktober 1994.

⁸⁵ Bekaert en Tas, *Marc Dessauvage 1931-1984*, 11.

⁸⁶ ‘Erasmushuis, Faculty of Arts (KU Leuven) – Echo: A Reshape Erasmus Project’, geraadpleegd 18 december 2023, <https://echo.hcommons.org/2023/04/26/erasmushuis-faculty-of-arts-ku-leuven/>.

Maquette fase 1 volgens het ontwerp van Marc Dessauvage, begin jaren zeventig. (KULeuven, Universiteitsarchief, map: Foto's GEBOUWEN B-Br)

De vorige drie voorbeelden en de korte toelichting van de case van het Erasmushuis tonen dat er verschillende visies speelden bij de oprichting van een universiteit of campus. Op een hoger niveau was de competitie met het Oostblok bijvoorbeeld een drijfveer om imposante universiteitscampussen te bouwen, zoals in het geval van Bochum. In het algemeen werd het brutalisme een populaire bouwstijl voor universiteiten omdat het zich afgestemde op het ruimtegebruik. Zo zorgde een nieuw begrip van het universitair onderwijs ook voor nieuwe visies op architectuur en landschap. In het geval van Bochum bijvoorbeeld speelden er vooral de sociale functie – het bereiken van mijnwerkers - en de interdisciplinaire functie. Dat vertaalde zich in een soort verduitsde vorm van de Amerikaanse campusarchitectuur omdat die het beste die idealen zou kunnen vervullen. In East-Anglia was er dezelfde zoektocht naar interdisciplinariteit als in Bochum, maar de architect was om andere redenen overtuigd van beton als materiaal. Lasdun was zeer begaan met het organisch inpassen van de gebouwen in het landschap en de omgeving. Waar Dessauvage in zijn totaalontwerp ook zeer begaan was met de omgeving en de circulatie, was er bij hem nog een bijkomende symbolische waarde te vinden in de architectuur; de plattegrond in de vorm van een Grieks kruis. Bij de Kulak was de drang om kwalitatief, vernieuwend onderwijs te bieden in verhouding niet sterk verweven met ruimtelijke idealen. Hoewel er een totaalontwerp was, was het de planners vooral te doen om de samenhang en in mindere mate om de architectuur van de gebouwen. De samenhang was zelfs even weg doorheen de verschillende bouwfases, maar de oorspronkelijk voorziene spina kwam er alsnog in de jaren 2000.

Vooraf in het geval van de Kulak werd duidelijk dat onverwachte wendingen of onderlinge discussies zorgden voor wijzigingen in strategieën of ontwerpen. Ook in het geval van het Erasmushuis – dat is stof voor het volgende hoofdstuk – werd er getrokken en gesleuteld aan het totaalontwerp en haar eerste bouwphase. Het verhaal achter de oprichting van een universiteit of campus is dus niet zo eenzijdig als in dit

hoofdstuk uiteengezet; er komen altijd verschillende partijen aan te pas met verschillende idealen en verwachtingen. Niet alleen de architect of de opdrachtgever, maar ook de stad of bijvoorbeeld de studenten gaven hun mening tijdens het proces. Dit hoofdstuk diende om te illustreren dat er achter de fysieke vorm van universiteitsgebouwen in sommige gevallen weloverwogen ideeën zitten en in andere gevallen iets meer sprake is van toeval. In het geval van het Erasmushuis was de keuze voor de brutalistische architectuurstijl geen toeval; er zat een doordachte visie achter. Het volgende hoofdstuk behandelt uitgebreider de ontstaansgeschiedenis van het Erasmushuis en belicht de belangrijkste partijen.

Hoofdstuk 2: Van camping naar campus: het Erasmushuis in wording

Na een overzicht van de bredere globale en lokale context waarin nieuwe universiteitsgebouwen zoals het Erasmushuis tot stand kwamen in de loop van de jaren zestig en zeventig, volgt in het komende hoofdstuk specifiek een chronologisch overzicht van het bouwproces van de nieuwbouw voor faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Daarbij ligt de focus onder meer op de partijen die betrokken waren bij het ontwerp en de realisatie van het project. Discussies en besluitvorming die plaatsvonden in de loop van het proces geven een indicatie van de verschillende verwachtingen en visies die de betrokkenen koesterden in verband met de nieuwbouw. Daarnaast schijnen de dynamieken een licht op eventuele compromissen die gesloten dienden te worden met gevolgen voor de vormgeving. Een goed begrip van het verloop van de omstandigheden kan dus bepaalde esthetische en functionele keuzes verklaren, wat vooral nodig is voor het laatste hoofdstuk, waar dieper op de materiele vormgeving van zowel de buitenkant als de binnenkant van het gebouw wordt ingegaan.

De aanzet

Zoals bleek uit het vorige hoofdstuk kenden universiteiten tijdens de onderwijsexplosie van de jaren zestig een enorme expansie. Het aantal universiteitsstudenten steeg in bijna de hele westerse wereld spectaculair en door die toevloed schoten de bestaande universitaire structuren (en gebouwen) tekort.⁸⁷ Bijna elke discussie over de universiteit die in die periode werd gevoerd had bijgevolg ook een ruimtelijke dimensie.⁸⁸ Overal in België kampten universiteiten met ruimtevraagstukken. De universiteit van Leuven richtte in 1961 een commissie op voor stedenbouw en ruimtelijke ordening die een plan opmaakte om de gebouwen van de drie groepen - Humane wetenschappen, Exacte wetenschappen en Geneeskunde - te concentreren in aparte zones. Het ruimtelijke concept zou pas echt opgang maken in 1967.⁸⁹ Dat had onder andere te maken met de communautaire situatie. De aanhoudende studentenprotesten in Leuven leidden in oktober 1966 tot de invoering van een nieuw organiek reglement dat de interne autonomie van de taalsecties vastlegde. Afgezien van het behoud van enkele unitaire organen, kregen beide afdelingen een eigen Academische raad en een eigen administratie. De Vlaamse en de Franse afdeling functioneerden voortaan nagenoeg autonoom van elkaar. De bisschoppen benoemden een Vlaming en leek, Pieter de Somer, tot prorector van de Vlaamse afdeling.⁹⁰

In januari 1967 richtte de universiteit de Planningscommissie Leuven-Nederlands op die instond voor de verdere ontwikkeling van de drie bouwzones of 'polen'. Er werd overeengekomen dat er onderzoek nodig was naar de ruimtenoden van Leuven-Vlaams voor de komende vijf jaar voor de drie groepen.⁹¹ In die context werden er tijdens het academiejaar 1967-1968 concrete stappen ondernomen in verband met de gedroomde nieuwbouw voor de Nederlandstalige afdeling van de faculteit Letteren en Wijsbegeerte. Albert van Windekens, decaan van 1963 tot 1968, drong er echter al twee jaar eerder op aan een nieuw gebouw

⁸⁷ Gunst, Hooghe, en Jooris, *Golden sixties*, 24.

⁸⁸ Flipse en Streefland, *De universitaire campus*, 9.

⁸⁹ Tollebeek en Nys, 'GEOGRAFIE', 256.

⁹⁰ Lieve Gevers, Jo Tollebeek, en Liesbet Nys, 'AGENDA: Uitdagingen voor een nieuwe universiteit', in *De stad op de berg*, 1ste dr., Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005 (Leuven University Press, 2021), 31, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd.5>.

⁹¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw: Prorector G. Verniers, *Verslag van de 1ste vergadering Planningscommissie Leuven - Nederlands*, 17 januari 1967.

voor de faculteit op te richten.⁹² Windekens liet in een brief aan de verschillende colleges van Letteren en Wijsbegeerte weten dat ze hun ‘desiderata’ moesten doorgeven in het kader van plannen voor een nieuwbouw.⁹³ Voor de meeste colleges was een ruime bibliotheek de topprioriteit. Hoewel de Centrale Bibliotheek op het Ladeuzeplein een vaste waarde bleef, ontstonden er in het begin van de jaren zestig verspreid over Leuven kleine en soms wat grotere bibliotheken in door de universiteit gehuurde of gekochte huizen.

Als je als Letterenstudent in die periode boeken nodig had dan moest je volgens professor-emeritus Marcel De Smedt, die jarenlang bibliothecaris was van de faculteit, op verschillende plekken zijn. Zo verhuisde de afdeling oude geschiedenis bijvoorbeeld door plaatsgebrek van een seminarielokaal in de Centrale Bibliotheek naar een huurhuis in de Leopoldstraat. Van oriëntalistiek tot kunstgeschiedenis; zowat elke specialisatie was gelegen op een andere locatie. Naargelang de grootte of de bezetting van het huis waren er naast een bibliotheek ook één of twee ruimtes ingericht als seminarielokalen of kantoren van professoren en assistenten. Soms deden er zich problemen voor wanneer studenten een deel van het boekenbestand nodig hadden dat uitgestald stond in het kantoor van een professor die de ruimte had gesloten bij vertrek. Daarnaast zorgde de versnippering ervoor dat er weinig samenwerking was over disciplines heen en dat de huurkosten hoog opliepen. Bovendien was er steeds meer onderwijs- en bibliotheekruimte nodig tegen het einde van de jaren zestig.⁹⁴ Hoewel de hoop om spoedig een centraal gebouw te hebben voor de Humane wetenschappen dus al leefde in 1965, kwam er pas twee academiejaren later schot in de zaak. Vermoedelijk zorgden de woelige studentenprotesten in 1966 voor vertraging.

De voorbereidingen

De nieuwe Planningscommissie Leuven-Nederlands werd geleid door Guido Declercq; een econoom en bankier die in 1967 zijn post als directeur van de Bank Lambert verliet om de eerste algemeen beheerder te worden van de KULeuven.⁹⁵ De algemeen beheerder staat in voor het administratieve en financiële beleid van de universiteit. Declercq gaf tijdens de eerste vergadering aan dat “Leuven-Nederlands afzonderlijk en zelfstandig zijn ruimtenoden diende uit te drukken en zijn gebouwen te plannen”.⁹⁶ Volgens Declercq eisten de wijziging van een aantal factoren, zoals het aantal studenten en de veranderende pedagogiek, een nieuwe universiteit eerder dan het oplappen van de bestaande structuren. Hij had daarbij de steun van twee ‘operatieve eenheden’. De eerste was het Planbureau, opgericht in 1967 en lange tijd geleid door socioloog Norbert Iterbeke. Het Planbureau, later bekend als de dienst Fysische planning, stelde onder andere de ‘eisenprogramma’s’ op: het legde vóór de bouwwerken begonnen nauwkeurig vast hoeveel en welke ruimtes aan elke faculteit, elk departement, elk studiecetrum moesten worden toegekend. Naast het Planbureau waren er de Technische diensten, verantwoordelijk voor de uitvoering van de bouwwerken. Die ‘operatieve eenheid’ werd de Bouwdienst genoemd.⁹⁷ Daarnaast werd ook een groep met afgevaardigden van elke afdeling binnen Letteren en Wijsbegeerte opgericht zodat de academische leiding en het faculteitsbestuur

⁹² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

⁹³ Eerste bruine map: bronnen Kohlrausch

⁹⁴ De Smedt, persoonlijk interview.

⁹⁵ ‘Kruisbestuiving tussen universiteit en onderneming. Archief baron Guido Declercq’, Nieuwsbericht, KADOC. Documentatie- en Onderzoekscetrum voor Religie, Cultuur en Samenleving, geraadpleegd 3 april 2024, https://kadoc.KULeuven.be/5_nieuws/2017/n_2017_0029.

⁹⁶ Tollebeek en Nys, ‘GEOGRAFIE’, 256.

⁹⁷ Tollebeek en Nys, 259.

elkaar konden ontmoeten. De werkgroep stelde samen met het Planbureau een programma van eisen en ruimtelijke behoeften op, waarna de resultaten daarvan werden overgemaakt naar de Planningscommissie Leuven-Nederlands.⁹⁸ Vanaf 1968 zorgde een extern bouwbureau uit Delft (BSB) voor een concrete programmatie van de eisen zodat met alle wensen van de faculteit en de Technische diensten rekening werd gehouden.⁹⁹

Het nieuwe faculteitsgebouw werd, in tegenstelling tot het toen populaire Amerikaanse model waarbij groene nieuwbouwcampussen als zelfstandige dorpen oprezen buiten de stad, midden in de binnenstad gepland.¹⁰⁰ Dat zou kunnen verbazen, maar men had voor de locatie van de nieuwbouw niet buiten de stad gezocht om de simpele reden dat de Leuvense Universiteit sinds 1961 het plan volgde om de gebouwen voor elk van de drie groepen, zoals hierboven vermeld, te concentreren in een eigen pool. De groep Humane wetenschappen moest in de stad blijven, in het zuidoosten rond het stadspark.¹⁰¹ In 1967 kwamen toevallig twee grote eigendommen vlak achter de Centrale Bibliotheek te koop te staan. Het terrein, waarop de Sint-Jozefskerk en het Klarissenklooster gelegen was, werd geleidelijk aan verworven samen met een aantal aanpalende huizen.¹⁰² De Sint-Jozefskerk stond er pas sinds 1871, maar door de onstabiele zandgrond en vermoedelijk instortingsgevaar besloot men het gebouw een eeuw later te slopen.¹⁰³ In de plaats kwam de parking van de nieuwbouw. Professor-emeritus Marcel De Smedt meent dat de fundamenteën van de kerk altijd zijn blijven zitten onder de parking, wat zou kunnen verklaren waarom er een soort golvend wegdek is.¹⁰⁴ Hoewel dat niet zeker is, is er wel in werfverslagen te lezen dat er zich vertragingen voordeden bij de sloop van de kerk, die eigenlijk al gepland was geweest voor november 1970, maar pas voortging in het voorjaar van 1971 door moeilijkheden met de afbraakvergunning.¹⁰⁵

Afbraak van de Sint-Jozefskerk in Leuven, 1971. (Leuven, Stadsarchief, map: Stadbeeld – Leuven, Ravenstraat)

⁹⁸ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw: Prorector G. Verniers, *Installatie Deelcommissies "Planning"*, 17 januari 1967.

⁹⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studie bureau Delft – ontwerp 12-12-1968: *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven*, 12 december 1968.

¹⁰⁰ Flipse en Streefland, *De universitaire campus*, 11.

¹⁰¹ Tollebeek en Nys, 'GEOGRAFIE', 256.

¹⁰² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: nieuwbouw-opening: Guido Declercq, *Speech eerstesteening*, 3 mei 1972.

¹⁰³ Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

¹⁰⁴ De Smedt, persoonlijk interview.

¹⁰⁵ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw: Planbureau, *Planningscommissie Nieuwbouw – verslag vergadering 18/09/1970*, 5 oktober 1970.

Volgens het Studentenblad *Veto* kwam er met de komst van algemeen beheerder Declercq een lijn in het voorheen banale en kortzichtige bouwbeleid van de universiteit.¹⁰⁶ Declercq gaf op een facultaire vergadering in november 1967 aan dat hij de faculteit ‘een modelgebouw’ wilde schenken en daarvoor merkwaardige Finse en Deense voorbeelden van universitaire nieuwbouw in gedachten had. De faculteit reageerde positief en offerde zelfs om het verkenninggebied uit te breiden en naast Scandinavië, ook Noord-Italië, Engeland en de nieuwe universiteit in Bochum te bezoeken.¹⁰⁷ De universiteit stond in die periode open voor de populaire brutalistische bouwstijl; op de Arenbergcampus werd die trend volop gevolgd. Daarnaast kreeg Louvain-La-Neuve op het einde van de jaren zestig een gloednieuwe modernistische campus, dus de Nederlandstalige universiteit kon niet achterblijven.¹⁰⁸ Uiteindelijk nodigde Declercq tijdens zijn reis in Scandinavië de Deense architect Jorn Utzon – de ontwerper van het operagebouw in Sydney – uit om het faculteitsgebouw een gezicht te geven. Bij de overname van het bouwterrein vormde de neogotische Sint-Jozefskerk nog een hindernis. Om die reden werd aan Marc Dessauvage, een West-Vlaamse architect die bekend stond om zijn brutalistische ‘woonkerken’, gevraagd een andere kerk te ontwerpen ter compensatie.¹⁰⁹ Ondertussen maakte het Delftse studiebureau een voorlopige berekening van de benodigde bibliotheekruimte, seminarielokalen, hoorcollegezalen en bureaus. De verschillende groepen dienden daarvoor bij benadering te communiceren hoe hun studieprogramma eruit zag en hoeveel studenten en personeelsleden ze telden.¹¹⁰ De Planningscommissie berekende de ruimtenoden op basis van het aantal Nederlandstalige studenten: “Het is duidelijk dat deze planning moet rekening houden met de planning van de Franstalige afdeling. Door overheveling zal voor de Nederlandstalige afdeling bruikbare ruimte vrijkomen.”¹¹¹

Uiteindelijk kwam er geen schot in de onderhandelingen met de beroemde Deense architect Utzon, waarop de opdracht werd toevertrouwd aan Marc Dessauvage, die initieel instond voor de vervangkerk.¹¹² Speciaal voor de taak richtte Dessauvage een eigen architectenbureau op: *Team for Environmental Design* (TED). De universiteit wees vier adviserende ingenieurs aan om het TED bij te staan. Er ontstond een intense samenwerking tussen het team van de architect, de Bouwcommissie van de faculteit en het Planbureau.¹¹³ Het was opvallend dat in sommige vergaderverslagen ook de aanwezigheid van mevrouw Dessauvage genoteerd stond.¹¹⁴ De architect had in zijn studententijd aan het Sint-Lucas in Gent al te kampen met doofheid, wat de ondersteunende rol van zijn echtgenoot zou kunnen verklaren.¹¹⁵ In augustus 1969 was het definitieve eisenprogramma klaar en twee maanden later had Dessauvage een eerste totaalontwerp gemaakt dat kon worden beoordeeld door de toekomstige gebruikers. Op het voorontwerp was een complex

¹⁰⁶ Leuven, *Veto*, *Online Archief*, “Nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren”, *Veto*, 18 april 1975

¹⁰⁷ Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, K.U.Leuven – Faculteitsraadverslagen: Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, *Verslag van de gewone vergadering van 9 november 1967*, 9 november 1967.

¹⁰⁸ Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*; Jo Tollebeek en Liesbet Nys, ‘GEOGRAFIE: De gebouwde universiteit’, in *De stad op de berg*, Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005 (Leuven University Press, 2021), 262-263, <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd.17>.

¹⁰⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

¹¹⁰ Groep Wijsbegeerte, groep Moderne geschiedenis, groep Klassieke filologie en oude geschiedenis, groep Romaanse filologie, Groep Germaanse filologie, Algemene literatuurwetenschap, Algemene taalkunde, groep Oosterse filologie.

¹¹¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw: Guido Declercq, *Commissie “Ruimtelijke Ordening K.U.L.”*, 24 januari 1967.

¹¹² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

¹¹³ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, *De Standaard*, 30 augustus 1971.

¹¹⁴ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw.

¹¹⁵ ‘In Memoriam Marc Dessauvage’, les plats pays, geraadpleegd 14 april 2024, <https://www.les-plats-pays.com/article/in-memoriam-marc-dessauvage-2>.

te zien met verschillende gebouwen die verbonden werden via inpandige doorgangen.¹¹⁶ In het programma van de eisen van de ruimten waren er enkele specifieke wensen opgenomen zoals een ‘para-universitair instituut voor Levende Talen, dat centraal en zeer nabij de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren gelegen moest zijn’. Door het aantal gebouwen moest de uitvoering gebeuren in meerdere fases. Men verwachtte dat de eerste fase – de bouw van een centrale toren met bureaus, seminariezen, en een bibliotheek - kon aanvangen in april 1970.¹¹⁷

¹¹⁶ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 59.3/1, Implanting, 15 oktober 1969.

¹¹⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: Planningscommissie nieuwbouw: *Verslag van de bespreking: Programma van eisen voor de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren – Instituut voor Levende Talen, Didactiek, Fonetisch Laboratorium*, 6 februari 1969.

De moeilijkheden

De zaken liepen echter niet zoals gepland en er deden zich enkele moeilijkheden voor. Volgens enkele artikels uit het Leuvense Weekblad *Omtrend* en uit *De Standaard* werd het eisenprogramma meerdere keren veranderd. Om die redenen moest het TED zijn ontwerpen steeds wijzigen. In maart 1970 werd een nieuw masterplan goedgekeurd door alle instanties.¹¹⁸ Het hele terrein tussen de Blijde Inkomststraat, Maria Theresiastraat, Bogaardenstraat en Ravenstraat zou daarvoor vrijgemaakt worden. Men was van plan om enkel het appartementsgebouw op de hoek van de Maria Theresiastraat en de Blijde Inkomststraat te behouden.¹¹⁹ Het masterplan was een stuk groter dan het eerdere totaalontwerp en bevatte naast een faculteitsgebouw concreet: een experimenteel theater, een liturgisch huis (Sint Jozef), een taleninstituut, hoorcollegezalen en een hoger instituut voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis.¹²⁰ De architect vertelde in een interview dat hij een globale aanpak voor ogen had, waarbij de gebouwen in grootte en vorm moesten verschillen naargelang hun functies.¹²¹ Het huidige gebouw omvatte het grootste programma. Rond de centrale toren zouden andere gebouwen komen met kleinere programma's en dus ook kleinere volumes.

Dessauvage vond dat het geheel een levendige toevoeging was aan de stad. Volgens de architect zorgde het moderne ontwerp voor een groter respect voor omliggende woningen dan andere plannen die de gevels van die woningen overnamen en er een programma installeerden dat er verder niets mee te maken had. Dessauvage sprak ook over de 'enge interpretaties van integratie in het stadsweefsel', wat suggereert dat hij soms kritiek kreeg. Zoals in het eerste hoofdstuk kort vermeld hield de architect ook rekening met de dynamieken tussen de campus en de stad. Hij ontwierp een dynamisch circulatieplan met diagonale wandelstraten zodat gebruikers of voorbijgangers zich gemakkelijk door het stedelijke weefsel konden blijven verplaatsen.¹²² Die gedachtegang kwam er pas op het einde van de jaren zestig toen Dessauvage een verschuiving doormaakte in zijn architectonische visie. Hij begon een diepere interesse te tonen in de stedelijke organisatie van het maatschappelijk leven. Die transformatie leidde tot projecten met een meer stedenbouwkundige ambitie of schaal, zoals het project van Letteren en Wijsbegeerte.¹²³

¹¹⁸ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, "Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn", *De Standaard*, 30 augustus 1971 ; Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, "Fraude in de universitaire bouwpolitiek", *Omtrend Weekblad*, september 1971.

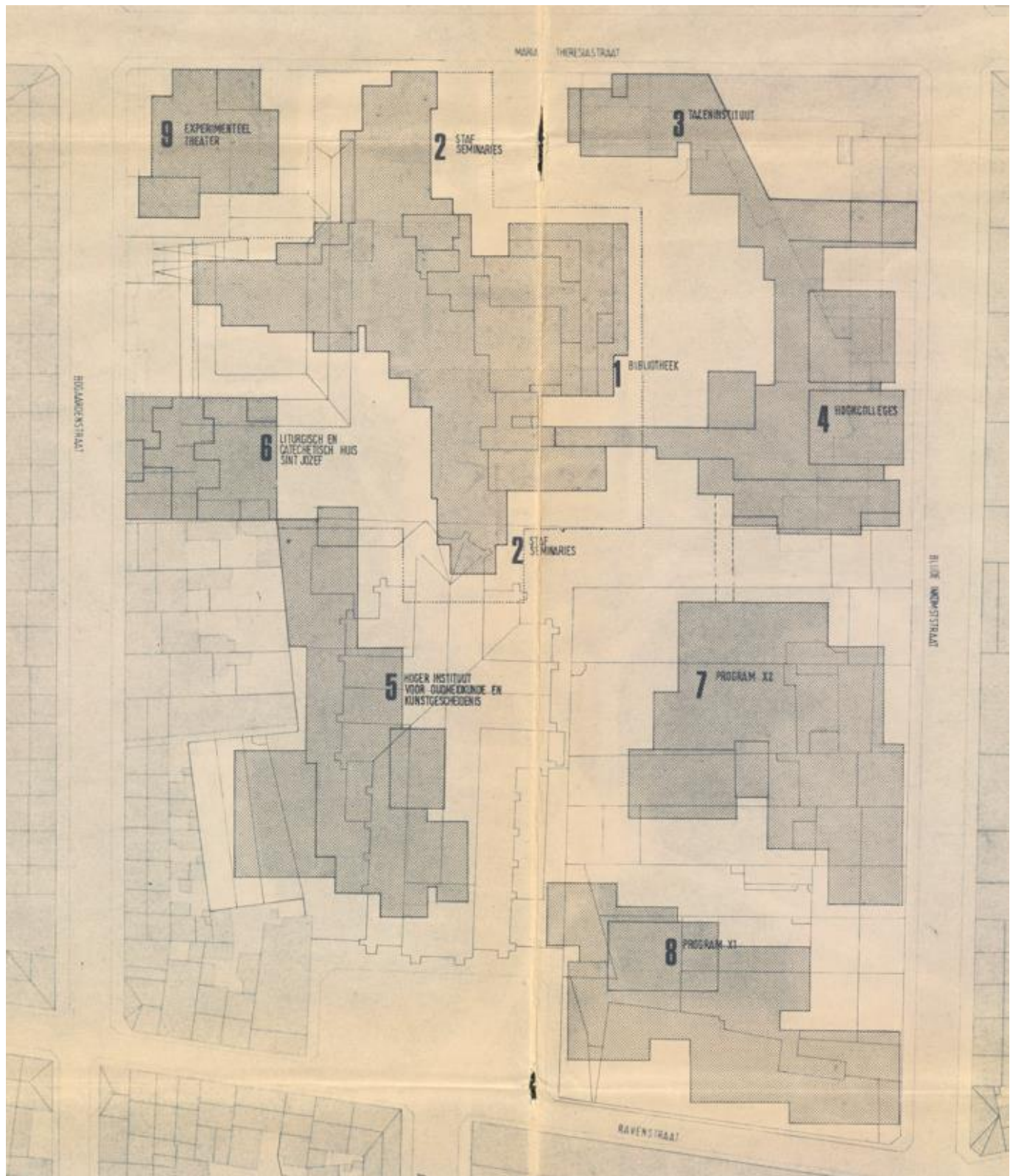
¹¹⁹ Driessens, 'Gesprek met Marc Dessauvage', 143.

¹²⁰ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 59.3/1, *Masterplan*, 6-03-1970.

¹²¹ Paul Driessens, een masterstudent burgerlijk ingenieur-architect in 1983, interviewde voor zijn eindwerk architect Marc Dessauvage over het brutalisme, kerkbouw en diens werk.

¹²² Driessens, 'Gesprek met Marc Dessauvage', 141-48.

¹²³ Silke Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Architectuur, 2023), 12-13.

Masterplan: inplanting van de geplande gebouwen, met geplande gebouwen zoals een theater, museum, kerk, en inpandige doorgangen, 6 maart 1970. (KULeuven, KADOC, Archief Marc Dessauvage, map: 59.3/2)

Op 12 december 1970 verleende het Leuvense college van Burgemeester en Schepenen specifiek zijn akkoord voor de oprichting van een fase 1 volgens het toenmalige ontwerp van architect Marc Dessauvage.¹²⁴ Volgens verschillende kranten bleven er zich echter problemen stellen na december 1970 en moesten de plannen meermaals opnieuw aangepast worden. Om te beginnen kon de universiteit grote stukken van het bouwterrein minder gemakkelijk vastkrijgen dan aanvankelijk gedacht. De Standaard schreef daarover: “Op dit moment zal een hele reeks panden op de rechthoek invreten, maar dank zij zijn grote stabiliteit kon het TED project ook daaraan worden aangepast.”¹²⁵ Verder blijkt uit een verslag in Academische Tijdingen dat het ontwerp van Dessauvage ter controle werd onderworpen aan de Universitaire Bouwdienst op 30 maart 1971. Ze keurden de technische details van het ontwerp van fase 1 en stelden daarop enkele bijkomende eisen zoals: onderkeldering tot 5 i.p.v. 3 meter diepte en de toevoeging van een centrale stookplaats, berekend op de hele binnenstedelijke campus van de Humane wetenschappen. Daarnaast stelde de Raad van Beheer vast dat het project niet overeenkwam met de normen die inmiddels door de Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid (N.R.W.B.), een adviesorgaan van de overheid, waren voorop gesteld. Het zat zo dat de Belgische regering tussen 1960 en 1970 een beleid van universitaire expansie voerde. In 1970 kwam er daarentegen een strikter tienjarenplan voor de financiering en de controle van universitaire instellingen. Het bedrag van de leningen voor nieuwbouw zouden worden aangepast aan de evolutie van de bouwkosten en de gemiddelde kostprijs van een student afhankelijk van de gevolgde studierichting.¹²⁶

De Raad besloot om een speciale commissie, bestaande uit voornamelijk leden van de Raad van Beheer en Algemeen Beheer, het ontwerp te laten onderzoeken op populatieprognose en financiële normen.¹²⁷ Ten eerste besloot de commissie door de zware bouwkosten de voorziene parkeerruimte onder het faculteitsgebouw op te geven. Hoewel het stadsbestuur vooral om die reden enthousiast was over het ontwerp kwamen de partijen overeen om een andere oplossing te zoeken voor het parkeerprobleem. Ten tweede zou de commissie ter controle aan de minister van Nationale Opvoeding vragen of het ontworpen gebouw binnen de nieuwe wetgeving inzake universitaire expansie paste. Tot slot besloot de commissie met het oog op een afgewerkt en instapklaar gebouw in september 1973 informatie te verzamelen over de bouwkosten en -timing van alternatieve realisaties. Dessauvage, die zijn plannen ondertussen herwerkte met de Bouwdienst, werd over die geldzaken en de andere beslissingen niet meteen ingelicht. Op 25 mei 1971 was, na de gevraagde technische aanpassingen van de universitaire Bouwdienst, het tweede definitieve plan van Dessauvage klaar, dat meteen naar de minister van Nationale Opvoeding werd gestuurd. Ondertussen contacteerde algemeen beheerder Declercq in alle stilte drie immobiliënmaatschappijen, zogenaamde ‘promotoren’, met de vraag om plannen uit te werken voor het project Letteren en Wijsbegeerte.¹²⁸ Volgens een artikel uit het weekblad Omtrend vond de directeur van de Bouwdienst, meneer Verheyden, de komedie te erg en lichtte hij Dessauvage informeel in over de

¹²⁴ Leuven, *Stadsarchief*, bouwdossier L&W, Declercq, *Project Wijsbegeerte en Letteren – Blijde Inkomststraat - Leuven*, 5 november 1971.

¹²⁵ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, *De Standaard*, 30 augustus 1971.

¹²⁶ ‘Wet betreffende de tussenkomst van de Staat in de financiering van de vrije universiteiten en van de diverse inrichtingen voor hoger onderwijs en voor wetenschappelijk onderzoek’, geraadpleegd 31 mei 2024, <https://codex.opendata.api.vlaanderen.be/api/WetgevingArtikelVersie/1200549>; ‘WETSONTWERP · op de financiering en de controle van de universitaire instellingen.’ (z.d.).

¹²⁷ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 87/ 1: “Project Nieuwbouw Faculteit Wijsbegeerte en Letteren”, *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

¹²⁸ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 87/ 1: “Project Nieuwbouw Faculteit Wijsbegeerte en Letteren”, *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

‘promotoren’. Hij stelde de architect daarbij echter gerust dat het bestuur de alternatieve projecten waarschijnlijk enkel wilde gebruiken als prijscontrole.¹²⁹

Het gebouw van fase 1 zag er op de ontwerpplannen op een trappenhal na grotendeels uit zoals we het vandaag kennen.¹³⁰ De toren telde acht verdiepingen en omvatte de diverse deelbibliotheken van de faculteit. Uit dat centrale bibliotheekgedeelte vertrokken er drie vleugels waar de seminarielokalen en kantoren gegroepeerd waren. Het gebouw was zo ontworpen dat studenten en hoogleraren vanuit de verschillende ruimtes elkaar gemakkelijk konden ontmoeten op de ‘fora’; een open plek waar de 3 vleugels en de bibliotheek samenkwamen. De aandacht voor ontmoetingsruimten kwam niet alleen van Dessauvage, maar kwam ook van de faculteit zelf in de vorm van ‘algemene ruimtelijke behoeften’. De periode waarin het eisenprogramma werd opgesteld kwam immers overeen met de woelige periode van studentenprotesten in Leuven, die tegen 1968 steeds meer ideologisch werden. Niet alleen eiste de kritische studentenmassa een Vlaamse universiteit, maar ook een minder autoritaire onderwijsstructuur in het algemeen. Het pleidooi voor democratischer onderwijs in België bereikte haar doel, want aan alle universiteiten kwamen er structurele hervormingen die de studenten een vertegenwoordiging in de bestuursorganen garandeerden.¹³¹ De ‘universiteit der professoren’ transformeerde tot instellingen die steeds meer openstonden voor het medebeheer en het medezeggenschap van assistenten, studenten en technici.¹³² De integratie van ontmoetingsruimten doorheen het gebouw passen bij de filosofie van Dessauvage die zijn ontwerpen vaak opvatte als een leefgemeenschap, maar ook de universiteit zelf had oog voor de sociale functie, mogelijk omwille van die veranderende machtsverhoudingen binnen de universiteit.

De plattegrond van het gebouw had duidelijk de vorm van een Grieks kruis; vermoedelijk voor een deel symbolisch bedoeld, als ode aan de gesloopte kerk. Net zoals Denis Lasdun zijn ontwerp van de UEA had geïnspireerd op de glooiende omgeving hield Dessauvage bij het tekenen rekening altijd rekening met de geschiedenis van het terrein.¹³³ Het centrale gebouw werd niet meer, zoals in het masterplan van 1970, verbonden met een complex van hoorcollegezalen via inpandige doorgangen. Hoewel er geen tweede totaalplan gevonden is tijdens het bronnenonderzoek doet dit vermoeden dat de universiteit de geplande gebouwen aan de kant van de Blijde Inkomststraat moest laten varen. Professor-emeritus Hans Hauben liet tijdens een gesprek vallen dat de universiteit als hij het zich goed herinnert een groot deel rijhuizen op de Blijde Inkomststraat had opgekocht met het plan er iets nieuws te zetten, maar dat ze uiteindelijk toch moest inbinden.¹³⁴ Volgens de Standaard had dit dus te maken met het moeilijk verkrijgen van het bouwterrein. Uit academische tijdingen lijkt eerder het kostenplaatje van het (totaal)ontwerp een probleem te zijn geweest.¹³⁵

¹²⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

¹³⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: plannen, *Bibliotheek|Staf|Seminaries Ontwerp*, mei 1971.

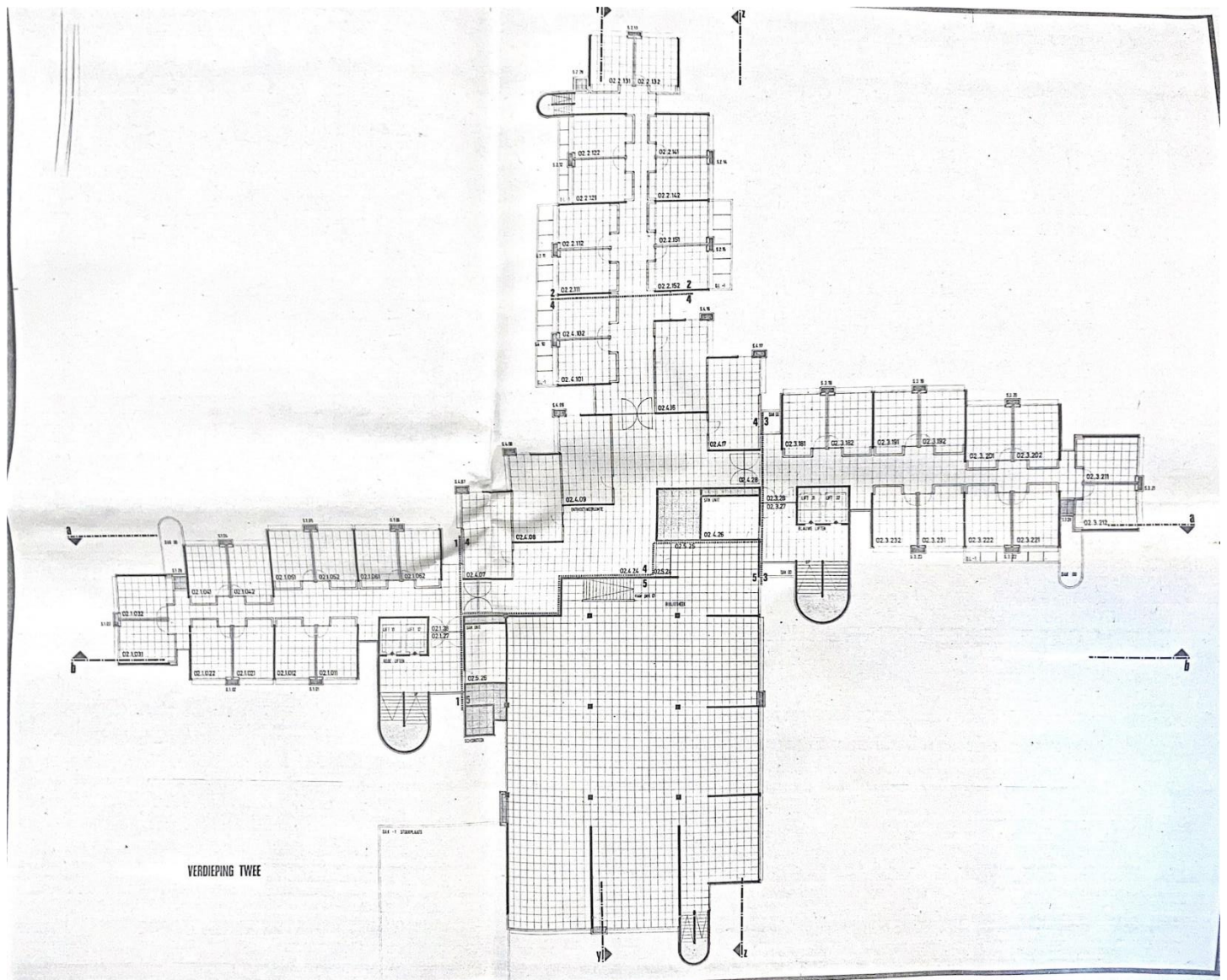
¹³¹ Gunst, Hooghe, en Jooris, *Golden sixties*, 59-61.

¹³² Van Remoortere, ‘De universitaire expansie in België Einde van de euforie?’, 677-78.

¹³³ ‘Erasmushuis, Faculty of Arts (KU Leuven) – Echo’.

¹³⁴ Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

¹³⁵ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, *De Standaard*, 30 augustus 1971; Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 87/ 1: “Project Nieuwbouw Faculteit Wijsbegeerte en Letteren”, *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

Bibliotheek, staf, seminars. Plan peil 1, 25 mei 1971. (KULeuven, Faculteitsarchief, losse map: Plannen.)

Project Dessauvage versus project SIBO

Dessauvage kreeg in mei 1971 vrijwel meteen te horen dat zijn nieuwe plan opnieuw moest worden herwerkt; deze keer vroeg de Raad van Beheer hem om de kostprijs te drukken. Hij moest beneden de budgetgrens komen omdat de vrees bestond dat de regering, bij strikte toepassing van de ‘Fysische en financiële normen voor universitaire nieuwbouw’, de subsidiëring van het driejarige project zou weigeren. De bedoeling was om tegen 15 augustus een definitief aanbestedingsdossier klaar te hebben liggen.¹³⁶ Dat kwam er niet van, want op 6 augustus kreeg Dessauvage een dringende telegram met de vraag om alle werkzaamheden te stoppen en het volledige dossier op dinsdag 10 augustus in Leuven af te leveren. Volgens het weekblad *Omtrend* weigerde Declercq de architect formeel te ontvangen of hem van uitleg te voorzien. Via informele weg vernam Dessauvage dat de Raad van Beheer besloten had het project met hem stop te zetten en verder te werken met een immobiliënmaatschappij: SIBO.¹³⁷ Om die beslissing te begrijpen moeten we terug naar eind juli toen de Raad van Beheer nogmaals vergaderde over de plannen en de kostenramingen van het nieuw op te richten faculteitsgebouw.

Op 27 juli 1971 vergeleek de Raad het herziene ontwerp van Dessauvage met de voorontwerpen van IPEO (maatschappij voor projectontwikkeling NV, gecontroleerd door de bank van Parijs en van de Nederlanden) en van SIBO (Société Immobilière Bernheim-Outremer NV, gecontroleerd door de Bank Lambert). De twee firma's boden een prijsoverzicht aan voor de realisatie van het project tegen september 1973. Bij gebrek aan antwoord op de vraag of het Ministerie van Nationale Opvoeding het project Dessauvage kon beoordelen, ging de Raad zelf over tot een vergelijking van de fysische en financiële gegevens van de drie projecten. Uiteindelijk koos de Raad van Beheer voor het volgens hen meest voordelige project, namelijk dat van SIBO.¹³⁸ Toch was de beslissing niet definitief, want uit het verslag van de vergadering bleek dat een speciaal ingerichte commissie de twee projecten – SIBO en TED – nog eens grondig zou vergelijken omdat het materiaal te uiteenlopend was om meteen conclusies te trekken.¹³⁹ In *Academische Tijdingen* daarentegen berichtte de universiteit dat de speciale werkgroep nodig was om na te gaan of het SIBO project wel aan alle programma- en kwaliteitseisen voldeed. De werkgroep bestaande uit enkele leden van het Algemeen Beheer en het Planbureau, moest de grootste fouten uit het SIBO project wegwerken. In afwachting van een definitieve uitspraak vroegen ze Dessauvage op 6 augustus telegrafisch zijn werk rond het project stil te leggen.¹⁴⁰

De aangestelde commissie onderzocht het SIBO project en concludeerde dat het voldeed aan de gestelde eisen. Dessauvage nam daarna contact op met de algemeen beheerder en verkoos om op eigen initiatief een nieuwe versie van zijn ontwerp in te dienen. De kostenraming van dat nieuwe ontwerp werd onderzocht en voorgelegd aan de Raad van Beheer ter beoordeling.¹⁴¹ Op 21 september eiste de bouwcommissie van de faculteit nog eens de realisatie van het eerste project dat uiteindelijk goedkoper bleek dan dat van de immobiliënmaatschappij. De Raad van Beheer was echter nog niet overtuigd en nodigde een week later een delegatie van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte uit voor de zitting om de beide voorgestelde projecten

¹³⁶ Dat betekent dat de opdrachtgever, in dit geval de universiteit, bekendmaakt dat hij een opdracht wil laten uitvoeren en bedrijven vraagt om een offerte in te dienen.

¹³⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971.

¹³⁸ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 87/ 1: “Project Nieuwbouw Faculteit Wijsbegeerte en Letteren”, *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

¹³⁹ *Omtrend Weekblad*, september 1971.

¹⁴⁰ *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

¹⁴¹ *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

te bespreken. Het bronnenmateriaal bevatte verder geen inhoud over de opmerkingen en wensen van de werkgroep van de faculteit. Vermoedelijk voelde de meerderheid onder hen wel iets voor het project van Dessauvage, want na de bespreking besloot de Raad van Beheer beide projecten in aanbesteding te geven en op basis van de uitslagen van de twee aanbestedingsuitslagen een definitieve keuze te maken.¹⁴²

De keuze van de Raad van Beheer voor een al dan niet alternatief ontwerp dan dat van Dessauvage ging niet zomaar onbesproken voorbij. Een vijftal kranten spraken zich bijvoorbeeld uit over de redenen van het grijpen naar alternatieve projecten. Door het Planbureau en de Raad van Beheer zelf werden enkel het kostenplaatje en de financiële normen voor universitaire nieuwbouw aangehaald als argument om het project van Dessauvage te laten varen.¹⁴³ Enkele krantenartikelen rond augustus 1971 echter stelden dat het project van Dessauvage nog ruim binnen dat grensbudget paste én wezen in de richting van ‘vriendjespolitiek’ tussen SIBO en Declercq.¹⁴⁴ Guido Declercq was voor zijn start als algemeen beheerder namelijk bestuurder geweest van de Bank Lambert, die nu gelinkt was aan het SIBO project. De Standaard berichtte daarover dat de algemeen beheerder de raadszitting van 27 juli verliet toen de alternatieve projecten werden besproken om niet te worden verdacht van beïnvloeding, aangezien hij banden had gehad met de Bank Lambert én het idee van de alternatieve projecten had bedacht.¹⁴⁵ De Nieuwe was ervan overtuigd dat de invloed van financiële belangengroepen voorrang kreeg op de belangen van de gemeenschap.¹⁴⁶ Krantenkoppen in die periode als: ‘Fraude in de universitaire bouwpolitiek’, ‘Nu bod van immobiliënmaatschappij: Leuvense Faculteit Letteren nog langer in de woestijn’ en ‘Schandaal te Leuven: algemeen beheerder G. Declercq behartigt zeer goed de financiële belangen van de groep Lambert’ maken het ongenoegen duidelijk.¹⁴⁷ Verder uitte de Standaard in een artikel van 1 oktober 1971 met de titel ‘Aannemers worden scheidsrechters’ kritiek op het weinige vertrouwen dat de Raad van Beheer had in het eigen Planbureau en de eigen bouwkundige dienst; de Raad liet met andere woorden liever aannemers via prijsoffertes de keuze voor hen maken.¹⁴⁸ Volgens Omtrend was er zelfs meer aan de hand en speelde het Planbureau aan de twee promotoren (IPEO en SIBO), ter voorbereiding van de beslissende Raad van 27 juli, de plannen van Dessauvage door zodat ze de hunne daaraan konden aanpassen.

Zoals reeds vermeld was de hoofdrede die vanuit de Raad van Beheer werd gecommuniceerd voor de voorkeur aan het SIBO project het voordeligere kostenplaatje. Ook dat argument werd door kranten en het bouwbureau van de faculteit tegengesproken. Dat de Raad van Beheer het TED project aan de kant schoof op basis van het zogenaamde gegeven dat het SIBO project 40 miljoen Belgische frank goedkoper was, was volgens het weekblad Omtrend ‘eerder te wijten aan kwaad opzet dan een jammerlijke vergissing’. Zowel Omtrend als De Standaard gaven in een artikel in de zomer van 1971 aan dat de prijzen van de Bank Lambert een gok waren en de te gebruiken materialen bewust niet duidelijk ingerekend werden in tegenstelling tot de nauwkeurige kostenraming van het TED project. Daarnaast stelde de Raad van Beheer niet dezelfde eisen aan het team van Dessauvage als aan Integral, het Antwerpse architectenbureau waarmee

¹⁴² *Academische Tijdingen*

¹⁴³ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 87/ 1: “Project Nieuwbouw Faculteit Wijsbegeerte en Letteren”, *Academische Tijdingen*, 4 oktober 1971.

¹⁴⁴ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, *De Standaard*, 30 augustus 1971 ; Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, *Omtrend Weekblad*, september 1971 ;

¹⁴⁵ *De Standaard*, 30 augustus 1971

¹⁴⁶ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 87/ 2: “Schandaal te Leuven”, *De Nieuwe*, 17 september 1971.

¹⁴⁷ *Omtrend Weekblad*, september 1971; *De Standaard*, 30 augustus 1971; *De Nieuwe*, 17 september 1971.

¹⁴⁸ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 86/ 1: “Aannemers worden scheidsrechters”, *De Standaard*, 1 oktober 1971.

SIBO samenwerkte. De universitaire Bouwdienst had Dessauvage bijvoorbeeld gevraagd om een verwarmingscentrale te voorzien voor de volledige campus Humane wetenschappen en om reeds enkele hoorcolleges, normaal voorzien voor de volgende bouwfase, in te bouwen. Deze eisen kwamen neer op een investering van 30 miljoen frank die niet werd gevraagd aan de andere promotoren. Daarnaast moest Dessauvage een onderkeldering voorzien van 5 meter diep, terwijl het Planbureau aan SIBO een voorwaarde stelde van 2,5 meter diepte. Tot slot argumenteerde Omtrend dat de Raad van Beheer in de vergelijking tussen de twee projecten geen rekening hield met de 2000 m² ruimte meer die het TED project voorzag.¹⁴⁹

Daarnaast was de geschatte prijs voor het SIBO project volgens De Standaard onwaarschijnlijk, omdat er nog allerlei extra kosten bovenop de basisprijs moesten meegeteld worden, zoals taksen, erelonen en een schadevergoeding aan het team van Dessauvage. De krant meldde dat het TED project daarentegen, met een bebouwde oppervlakte van 18.402 m² en een capaciteit van 2000 studenten meer dan één derde onder het toegestane maximum, zoals opgesteld door de Nationale Raad voor Wetenschapsbeleid, bleef. Volgens Omtrend was het Declercq echter vooral te doen om via het SIBO project de belangen van de Groep Lambert te dienen. Op het einde van de jaren '70 zat de immobiliënmarkt immers in moeilijkheden. Appartementen verkopen werd riskant, terwijl bouwen voor de universiteit minder risico's met zich mee bracht, want men bouwde én werd ervoor betaald.¹⁵⁰ Behalve het kostenplaatje besprak het vergelijkende rapport van de Raad van Beheer amper de innerlijke vormelementen. Zo vermeldde de Raad van Beheer dat TED linoleum voorzag voor de vloeren en SIBO voltapijt. Volgens Omtrend daarentegen moest de Raad zich niet zozeer bezighouden met het type vloer, maar wel met de filosofie van het ontwerp. Het weekblad twijfelde of het SIBO gebouw paste bij de leefwereld van de studenten en het academisch personeel.¹⁵¹

Discussie en keuze

De Raad van Beheer stuurde in november 1971 het ontwerp van SIBO naar het Leuvense College van Burgemeester en Schepenen voor een 'principiële goedkeuring'. Op de plannen van het Antwerpse architectenbureau was een eenvoudig kantoorgebouw te zien bestaande uit identieke kantoren.¹⁵² Verschillende kranten en weekbladen bespraken het ontwerp uitvoerig. De Standaard berichtte in een artikel van oktober 1971:

“Wie de door SIBO voorgelegde plannen bekijkt kan in volle objectiviteit niet anders doen dan de wenkbrauwen fronsen. Het uitgangspunt van het TED project, de ontmoeting als kern, is daarin volledig verlaten voor een deftig kantoorgebouw uit identieke kantoren en identieke zaaltjes. In die tunnels geen enkel raam. Eén trap in het midden. Wanneer je in zulk bouwsel komt kan je maar één ding doen: vlug ergens een deur binnen. Naar een prof. Zitten luisteren en daarna vlug weer het gebouw uit. Van rustig wat staan of zitten klappen is in zulk gebouw geen sprake.”¹⁵³

¹⁴⁹ Omtrend Weekblad, september 1971; De Standaard, 30 augustus 1971.

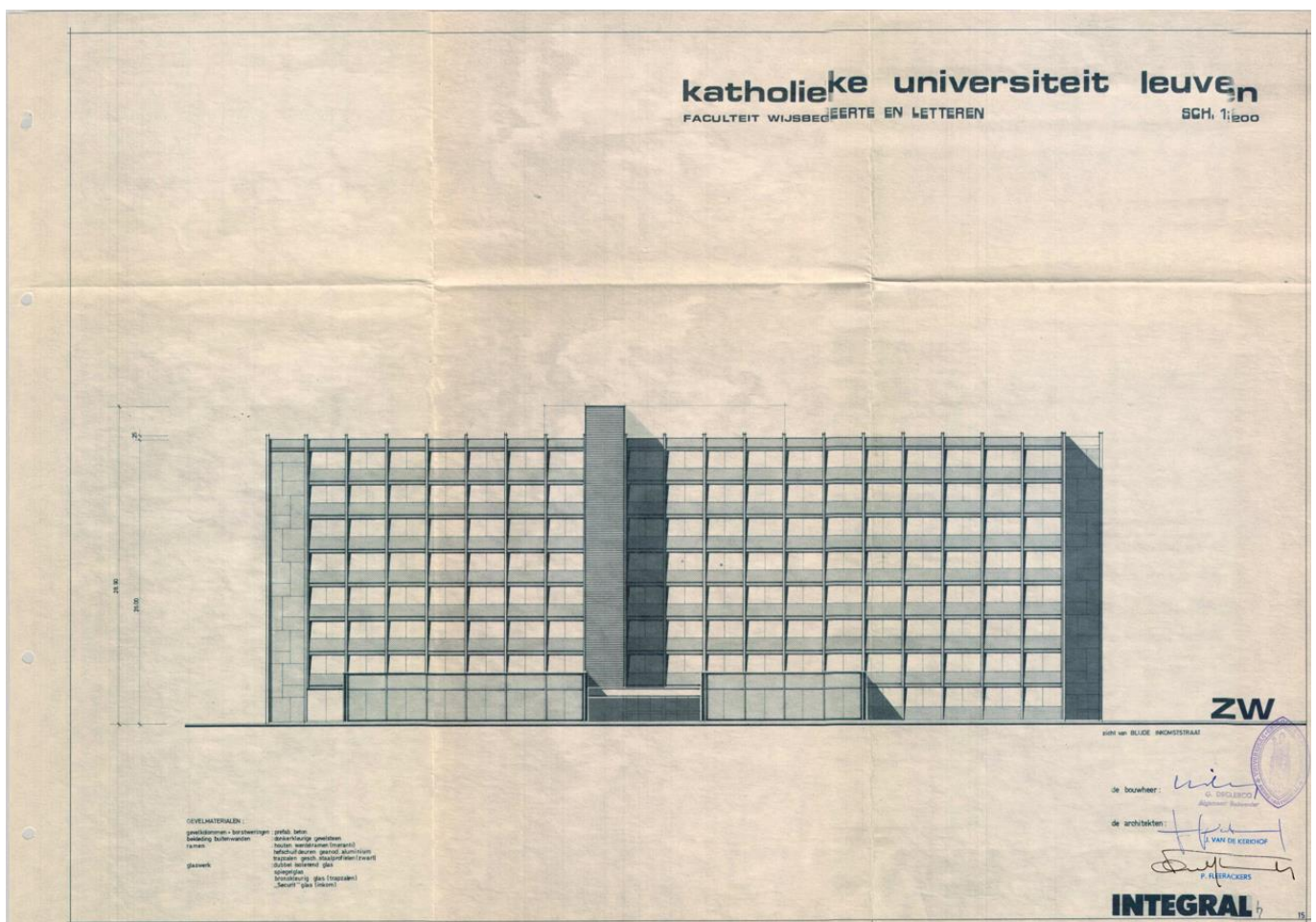
¹⁵⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, Faculteitsarchief, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, De Standaard, 30 augustus 1971.

¹⁵¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, Faculteitsarchief, map: besprekingen, “Fraude in de universitaire bouwpolitiek”, Omtrend Weekblad, september 1971.

¹⁵² Leuven, Stadsarchief, bouwdoossier L&W, Integral, Ontwerp Integral – ZW plan, 5 november 1971

¹⁵³ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, Faculteitsarchief, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, De Standaard, 30 augustus 1971.

Ook de studentenkring van de Germanisten, ‘Germania’, liet onder andere weten in een open brief dat het SIBO ontwerp niet paste bij de filosofie van een faculteitsgebouw voor faculteit Letteren en Wijsbegeerte zoals Dessauvage dat zag, waarin de architectuur deel uitmaakte van het intellectuele leefmilieu.¹⁵⁴ Zoals Geert Bekaert schreef in *Marc Dessauvage 1931-1984* liet de architect zich voor zijn ontwerpen steeds inspireren door de omgeving.¹⁵⁵ In de stadswijk in kwestie paste volgens Dessauvage geen eenvoudig gesloten bouwblok, symbool van de ivoren toren waar de universiteit zich eeuwen in had teruggetrokken. In het faculteitsgebouw zelf, dacht hij, moesten de stad en de universiteit elkaar ontmoeten, niet enkel in het gebouw, maar ook via de diagonale wandelstraten. De Standaard herinnerde haar lezers aan die visie van de architect en pleitte ervoor dat ‘de faculteit van Letteren en Wijsbegeerte, die altijd al had moeten onderdoen voor de ‘natuurwetenschappen-met-voorrang’, koste wat het kost haar intrek zou nemen niet in een prestigegebouw en niet in een pseudo-kantoorgebouw, maar in een op maat gesneden leefwereld’.¹⁵⁶

Ontwerp SIBO: zicht van Blijde Inkomststraat, 1971. (Leuven, Stadarchief, bouwdoossier van 1971 betreffende het Erasmushuis)

Het gebouw dat architectenbureau Integral ontwierp in opdracht van SIBO kon, eens gebouwd, gemakkelijk aangepast worden naar of gebruikt worden door andere (privé-)bedrijven en organisaties. Het ontwerp van Dessauvage daarentegen hield bij het ontwerp meer rekening met het specifieke doelpubliek. In het

¹⁵⁴ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map 86/ 2: “Open brief van Germania te leuven”, *De Standaard*, 19 oktober 1971.

¹⁵⁵ Bekaert en Tas, *Marc Dessauvage 1931-1984*, 1-11.

¹⁵⁶ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen, “Leuvense fakulteit Letteren nog langer in de woestijn”, *De Standaard*, 30 augustus 1971.

algemeen kenden de jaren zeventig en tachtig een boost aan nieuwe kantoorgebouwen, zowel in Europa als in de Verenigde Staten. In *The responsible workplace: the redesign of work and offices* onderzoeken enkele auteurs het verschil tussen hoe kantoorwerk en de kantooromgeving er in die periode feitelijk uitzagen en wat mensen ervan verwachtten. Het project van immobiliënmaatschappij SIBO kwam in dat opzicht sterker overeen met het beperkt soort kantooromgeving dat in de Angelsaksische wereld in de jaren tachtig al meer dan een eeuw dominant was, namelijk sterk conventionele kantoren. Die kantoorgebouwen waren vaak handelsartikelen die geen rekening hielden met de eisen van de gebruikers. De door aanbodzijde gedomineerde kantoren uit de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk verschilden met het kantoorstereotype dat in Noord-Europa, in het bijzonder in Scandinavië, Duitsland en Nederland, gangbaar was. Daar werden kantoorgebouwen meestal op maat gemaakt, geïnformeerd door de toekomstige gebruikers, wat ervoor zorgde dat ze gebruiksvriendelijker waren. Beslissingen over de vorm van kantoren werden gekoppeld aan het bereiken van organisatiedoelen, zoals duidelijker te zien was in de ontwerpen van Dessauvage.¹⁵⁷ Het organische brutalisme – waartoe Dessauvage behoorde – benadrukt in het bijzonder de relatie tussen vorm en inhoud.¹⁵⁸

Terwijl de kranten in het najaar van 1971 volop berichtten over of en door wie de bouw van het project Letteren en Wijsbegeerte gerealiseerd zou worden, was het wachten op de twee aanbestedingsuitslagen die duidelijkheid moesten scheppen. De Raad van Beheer vroeg, in afwachting van de definitieve keuze, op 5 november 1971 aan het Leuvense College van Burgemeester en Schepenen het alternatieve ontwerp van SIBO goed te keuren. Een goedkeuring zou hen toelaten om hoe dan ook één van de twee projecten tijdig op te starten en te voltooien vóór het einde van 1973. Uit het bouwdoossier van het Leuvense Stadsarchief bleek echter dat het ‘Comité van advies voor Stedenschoon’ op de zitting van 16 november een ongunstig advies afleverde voor het SIBO ontwerp: “Het volume is te strak en werkt storend in het straatbeeld. Te gecentraliseerd in verhouding tot de vrije ruimte rondom.” De Stedenbouwkundige Dienst van de Stad Leuven daarentegen gaf een dag later wel een gunstig advies voor hetzelfde ontwerp. Ook het College van Burgemeester en Schepenen had in de zitting van 18 november een gunstig advies uitgebracht.¹⁵⁹ Het bronnenmateriaal bevatte verder geen details over de redenen van de adviezen of de leden van het comité. Het Comité van advies voor Stedenschoon kan vergeleken worden met de adviesraden die de Stad Leuven vandaag heeft. Zo bestaat er bijvoorbeeld de Gemeentelijke Commissie Voor Ruimtelijke Ordening, waarin burgers, verenigingen en professionals zetelen. De raad kaart er problemen aan, doet voorstellen en bezorgt zijn conclusies na afloop aan het stadsbestuur.¹⁶⁰ Het ongunstig advies van het comité wijst er op dat de eerder besproken negatieve sentimenten voor het SIBO project in de kranten gedeeld waren door of oversloegen naar de Leuvense inwoners en de studenten.

Tegen eind januari 1972 waren de aanbestedingsuitslagen binnen. Uit de verschillende prijsoffertes bleek dat de kosten van de twee ontwerpen zeer vergelijkbaar waren, maar dat het SIBO project toch 63 frank duurder was per vierkante meter dan dat van Dessauvage. Integral had zelf een bijlage toegevoegd met mogelijke besparingen en een voorgestelde verminderde prijs. Een van de voorstellen was om de betonwanden te vervangen door baksteenmetselwerk of door wanden in betonblokken. Het Algemeen Beheer reageerde verrassend genoeg aarzelend omdat op die manier het karakter van het gebouw zou

¹⁵⁷ Francis Duffy, Vic Crisp, en Andrew Laing, *The Responsible Workplace: The Redesign of Work and Offices*. (Oxford: Butterworth Architecture, 1993), 1-10.

¹⁵⁸ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 46.

¹⁵⁹ Leuven, *Stadsarchief*, bouwdoossier L&W, Declercq, *Project Wijsbegeerte en Letteren – Blijde Inkomststraat - Leuven*, 5 november 1971.

¹⁶⁰ ‘Adviesraden | Stad Leuven’, 9 september 2019, <https://leuven.be/adviesraden>.

wijzigen: “Of deze vermindering architectonisch verantwoord is, kan bediscussieerd worden.”¹⁶¹ Na een reeds maandenlange studie van de projecten koos de Raad van Beheer op 29 februari 1972 uiteindelijk om het ontwerp van Dessauvage te realiseren.¹⁶² De reden stond nergens specifiek vermeld, maar het kostenplaatje leek één van de grootste factoren. Verder dienden de krantenartikelen over de ‘corrupte bouwpolitiek’ van de universiteit, de open brief van Germania en het ongunstig advies voor SIBO door het ‘Comité van advies voor Stedenschoon’ mogelijk als drukmiddel om toch voor het eerste ontwerp te kiezen. Voor de rest is het niet duidelijk of het schandaal en de krantenartikelen erover zorgden voor andere concrete implicaties op het bouwproces en de samenwerking met Declercq.

De bouw

In de loop van de maand maart van 1972 gingen de werken van start voor fase één, waarvan de streefdatum nog steeds het najaar van 1973 was. Op 3 mei 1972 vond de officiële eerstesteenlegging van het centrale gebouw plaats. Decaan G. Verbeke opende de plechtigheid: “Deze eerste steen heeft de betekenis van een begin: hij is het symbool van de hoop, de belichaming van een hoge verwachting.” In het volgende hoofdstuk zal ik specifiek die gekoesterde idealen aan de hand van de materiële cultuur verder uitspitten. Algemeen beheerder Declercq volgde met een toespraak over de aanleiding, het concept en de toekomstperspectieven inzake de nieuwbouw. Declercq wees net als de decaan op de mogelijkheid en de troef van samenwerking via het concept van het gebouw dat allerlei ontmoetingsruimtes voorzag. Verder legde hij ook de nadruk op de seminarielokalen, de leeszalen en het open-rek-systeem die bij moesten dragen tot een verdere ontplooiing van het onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek.¹⁶³ De algemeen beheerder was overwegend positief en sprak niet over de moeilijkheden die zich voordeden bij de keuze van het ontwerp.

Na de eerstesteenlegging en de aanvang van de werken zetten de vertragingen en de moeilijkheden zich door. Zo stelde de externe bouwcoördinator ‘ICOPI’ bijvoorbeeld vast dat het uitvoeren van de trappenkokers in beton - zoals in het lastenboek voorzien - slechts mogelijk was met een horizontale uitvoeringsvoeg om de meter, hetgeen Dessauvage meteen weigerde. Bijgevolg werd er gezamenlijk besloten om die muren uit te voeren in ‘metselwerk in betonblokken’, wat de aanpassing van verschillende plannen vereiste en de afwerking van het gebouw tegen september 1973 niet meer haalbaar maakte. In oktober 1972 stuurden Declercq en de rector samen een brief naar Dessauvage waarin ze hun ongenoegen uitten over de vertraging van de bouwwerken, die volgens hen voor een groot deel te wijten was aan de architect zelf die de uitvoerings- en stabiliteitsplannen niet op tijd bezorgde of goedkeurde. Verder verweten de heren hem een maand verlof te nemen en de beslissingen in handen te leggen van medewerkers die daar niet toe in staat waren. Op het einde dreigden ze met gerechtelijke maatregelen indien de samenwerking en het opnemen van verantwoordelijkheid niet vlotter zou verlopen.¹⁶⁴

¹⁶¹ Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, map: KU L&W 32A: Planbureau, *Beoordelingsgegevens Project Wijsbegeerte en Letteren na aanbesteding dd. 31 januari 1972*, 29 februari 1972.

¹⁶² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: nieuwbouw-opening, Guido Declercq, *Speech eerstesteenlegging*, 3 mei 1972.

¹⁶³ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: nieuwbouw-opening, Guido Declercq, *Speech eerstesteenlegging*, 3 mei 1972.

¹⁶⁴ Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, map: KU L&W 32A: Briefwisselingen betreft: *Fakulteit Wijsbegeerte en Letteren*, 1972.

Johnny Harsch (fotograaf), bouw faculteitsgebouw Wijbegeerte en Letteren, 1972/1973. (KULeuven, Universiteitsarchief, map: Foto's GEBOUWEN B-Br)

De vraag is natuurlijk wat die discussies betekenden voor de vormgeving van het gebouw. In *Marc Dessauvage 1931-1984* stellen de auteurs dat Dessauvage openstond voor confrontatie met bijvoorbeeld commissies of opdrachtgevers omdat hij geloofde dat een ontwerp gered werd door middel van voortdurende metamorfosen, maar hij stelde daarbij wel limieten: “Dessauvage gaf de opdrachtgever in de ruimste zin van het woord alles wat hem toekwam, zonder daarbij één enkele toegeving te doen wat de kwaliteit van de architectuur betrof, want daarover hadden hij noch de opdrachtgever zeggenschap.”¹⁶⁵ De architect vertrok bij een voorontwerp, net als Louis Kahn, namelijk van een globale uitwendige vorm, eenmaal die geschetst was ontwikkelde hij de inhoud, en in wisselwerking hiermee onderging de vorm bepaalde wijzigingen. Veranderde de vorm teveel dan was het voorontwerp niet geschikt voor het onderliggend programma.¹⁶⁶ Geert Bekaert, een architectuurtheoreticus en -criticus die in de jaren zestig goed bevriend geraakte met de architect, stelde in ‘In Memoriam: Marc Dessauvage’ dat die houding

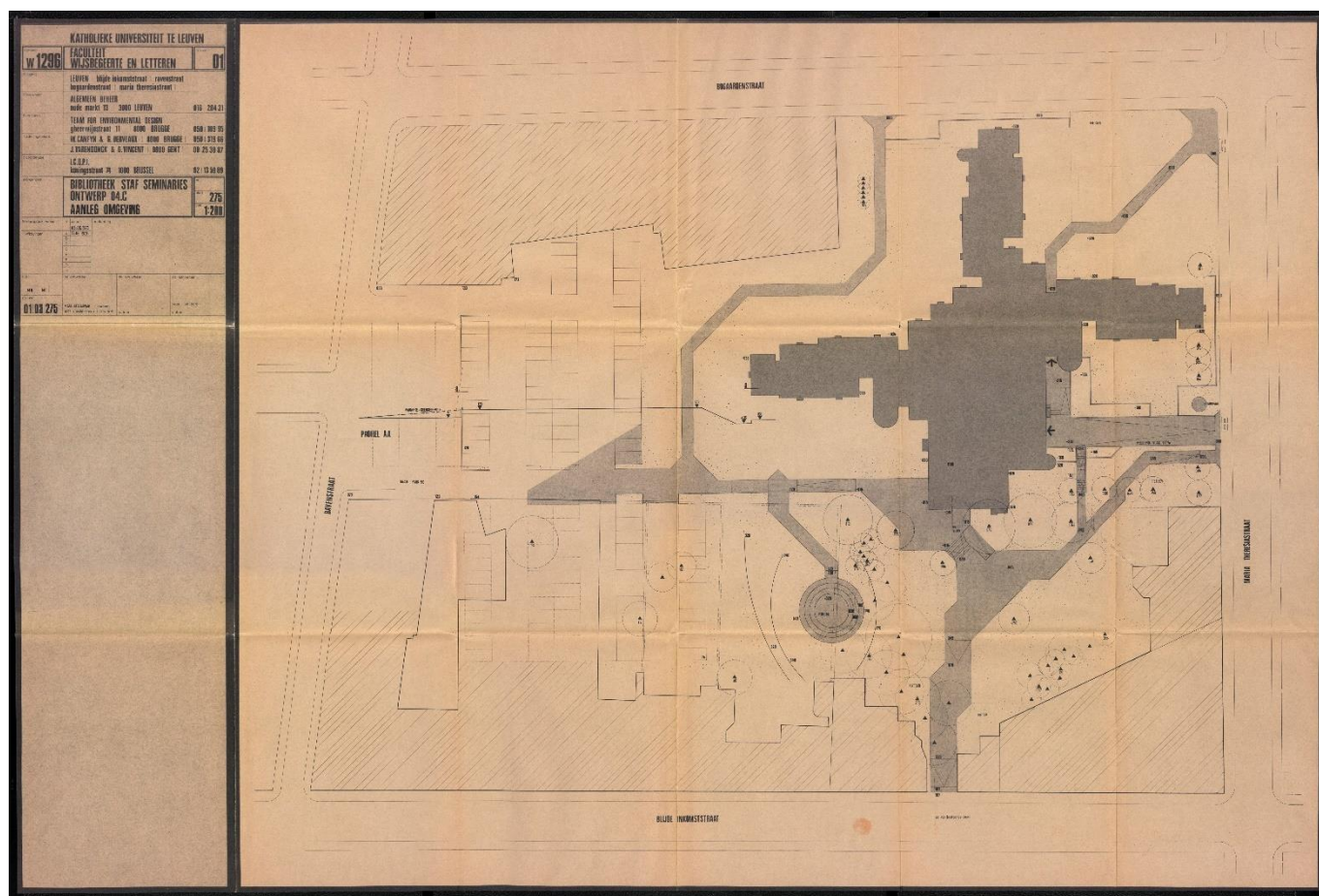
¹⁶⁵ Bekaert en Tas, *Marc Dessauvage 1931-1984*, 15.

¹⁶⁶ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 46.

onvermijdelijk tot conflicten leidde. Opdrachtgevers begrepen de spirituele gedachtegang achter de keuzes van de architect niet altijd, en omgekeerd begreep Dessauvage niet altijd de wensen van de opdrachtgevers omdat die niet voldoende waren voor de architectonische compositie.¹⁶⁷ Aanpassingen zoals die aan de buitenmuur van de trappenkokers werden dus gemaakt, maar weinig en enkel als de filosofie van het ontwerp het toeliet.

In maart 1973, wanneer de eerste fase vorm begon te krijgen, kondigde de Planningscommissie Leuven-Nederlands een vergadering aan over de verdere fasering van de nieuwbouw om te bespreken wat er moest gebeuren met de verdere fases van het ontwikkelingsplan. Het vervolg werd niet gevonden, maar het is wel opvallend dat het terrein op een plan van 3 mei 1973 genaamd ‘aanleg omgeving’ er praktisch uitzag zoals we het vandaag kennen, met een wandelpad rondom het gebouw en een amfitheater tussen het MSI en het faculteitsgebouw. Ook de ligging van de parking kwam overeen met de situatie vandaag. Verder werd in 1973 in de Bogaardenstraat de eerste steen gelegd van de nieuwe modernistische kerk waar de Sint-Jozefsparochie haar onderkomen in zou vinden, ontworpen door architect Victor Broos. Oorspronkelijk werd Dessauvage gevraagd om de vervangkerk te ontwerpen, maar toen hij in 1969 in de plaats daarvan de grote opdracht kreeg aangeboden, verwerkte hij een liturgisch huis in het ontwerp van het gebouwencomplex. Het feit dat het liturgisch huis elders werd gebouwd, doet opnieuw vermoeden dat men was afgestapt van het masterplan. Toch is enige voorzichtigheid aangewezen door een gebrek aan informatie in de bronnen.

¹⁶⁷ ‘In Memoriam Marc Dessauvage’.

Aanleg omgeving, 3 mei 1973. (KULeuven, KADOC, Archief Marc Dessauvage, map: 59.3/7)

In de loop van 1973 en 1974 kwamen binnen de faculteit de besprekingen over de uitrusting en de inrichting van het gebouw volop op gang. De huurhuizen werden leeggemaakt en hun boekenbestanden overgebracht naar de nieuwbouw. Er werd nagedacht over bibliotheek- en leeszaalmeubilair, maar ook over bibliotheekrekken en signalisatiebordjes. Het laatste hoofdstuk bespreekt die keuzes rond de architectonische vormgeving en inrichting van het gebouw meer in detail en zoomt in op enkele ruimtes. Nadat de einddatum steeds was opgeschoven wegens vertragingen was het gebouw tegen september 1974 instapklaar en eind oktober trokken dan ook de eerste professoren en studenten in.¹⁶⁸ In mei 1975 volgde een officiële inwijding van het gebouw met allerlei festiviteiten. De toenmalige decaan Marcel Janssens benadrukte in zijn speech dat het gebouw ontworpen werd vanuit de belangrijkste functie van een faculteit, namelijk onderzoek en onderwijs in zes departementen. Vandaar had het gebouw volgens de decaan een verticale structuur met één departement per verdieping, maar tegelijk ook een horizontale structuur met een bibliotheek, bureaus en seminarielokalen op elke verdieping. Ook algemeen beheerder Declercq kreeg het woord en vertelde over het verloop van het ‘bouwavontuur’ en de nodige aanpassingen toen het hele project financieel niet haalbaar bleek. In tegenstelling tot zijn speech bij de eerstesteenlegging had hij het uitgebreid over fouten en moeilijkheden.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Tollebeek en Nys, 'GEOGRAFIE', 266.

¹⁶⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: nieuwbouw-opening: Guido Declercq, *Speech inhuldiging*, april 1975.

Na 1975 gebeurden er geen drastische aanpassingen aan de buitenkant van het gebouw, maar ging de faculteit vooral aan de slag met de buitenaanleg. In 1979 vroeg de universiteit aan de landschapsarchitect Jacques Wirtz om een ontwerp te tekenen voor de tuin. Hij had een wilde tuin voor ogen en bij de aanleg behield hij de bestaande beplanting die overbleef uit de kloostertuin. Omdat slechts de eerste fase van het oorspronkelijke masterplan gerealiseerd werd en omdat op de plek waar het kloostergebouw had gestaan uiteraard geen planten groeiden was de impact van het volume naar de hoek van de Bogaarden- en de Mariastraat toe te groot. Dessauvage meende dat enkele grote bomen langs die kant dat veel zouden verbeteren.¹⁷⁰ In de loop van de jaren werd de beoogde wildheid steeds minder zichtbaar door de aanleg van een propere haag rond het amfitheater en een literaire beeldentuin. Volgens de interviews met Hans Hauben en Marcel De Smedt noemde de gebruikers het faculteitsgebouw jarenlang, vooraleer het in 1986 de naam ‘Erasmushuis’ kreeg, gewoon ‘de nieuwbouw’ of ‘het Kremlin’.¹⁷¹ Los van discussies over de esthetiek was het gebouw volgens hen een grote verbetering omdat de verschillende afdelingen voortaan gegroepeerd waren en een eigen bibliotheek ter beschikking hadden. Studenten of professoren moesten zelden nog boeken aanvragen in de Centrale Bibliotheek dankzij het open-rek-systeem in de nieuwbouw.¹⁷²

De realisatie van het project van Letteren en Wijsbegeerte strekte zich uit vanaf de *brainstorm* in het begin van 1967 tot de afwerking in het najaar van 1974. Daartussenin stond een hele reeks aan actoren in communicatie met elkaar. algemeen beheerder Declercq was een belangrijke figuur die met zijn Planningscommissie Leuven-Nederlands voor een groot deel de start van het project bepaalde met bijvoorbeeld de keuze van de architect. Anderzijds zorgde het programma van de eisen, opgesteld aan de hand van het studieprogramma en de voorspelde studentenpopulatie van de verschillende afdelingen, voor inbreng van de toekomstige gebruikers. Dessauvage maakte met die informatie en met oog op de stedelijke omgeving een totaalontwerp dat uitging van een ontmoeting tussen de stad en de universiteit. Financiële en politiek-prestigieuze belangen binnen de Raad van Beheer brachten de samenwerking tussen Dessauvage en de universiteit in gevaar. In 1973 werd het bovendien duidelijk dat er geen geld meer was om de andere fasen te realiseren. Ondanks de druk door de concurrentie met alternatieve ontwerpen en de vele gedwongen aanpassingen aan de plannen door bouwtechnische of financiële problemen hield Dessauvage vol steeds tot een compromis te komen dat de architectuur en de filosofie van het ontwerp in ere hield.

¹⁷⁰ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 146.

¹⁷¹ ‘Literaire tuin’, geraadpleegd 15 april 2024, <https://alum.KULeuven.be/germaanse/literaire-tuin>.

¹⁷² Marcel De Smedt, persoonlijk interview, 16 februari 2024; Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

Hoofdstuk 3: Het verhaal achter de gevel

Material Culture en Brutalisme

Uit de vorige twee hoofdstukken is gebleken dat nieuwe universiteiten of universiteitsgebouwen in de jaren zestig en zeventig utopische ruimtes waren. Bijvoorbeeld om de reden dat ze gebaseerd waren op baanbrekende idealen voor gemeenschapsleven en nieuwe soorten curriculum en pedagogiek.¹⁷³ Het waren plekken met gevarieerde wetenschappelijke en organisatorische plannen, waarvan de meeste materiële gevolgen hadden. Die materiële gevolgen waren permanent – bijvoorbeeld de locatie van de campus – of van een relatief tijdelijke aard - bijvoorbeeld meubilair en interieurontwerp.¹⁷⁴ De historiografie bevat voornamelijk werken over de eerste categorie; onderzoek naar de tweede categorie is schaars. Designer Jinquan Zhu geeft bijvoorbeeld in zijn studie aan dat het onderzoek naar hoe architecturale stijlen uit het midden van de 20e eeuw toegepast werden op meubeldesign beperkt is.¹⁷⁵ Architecten kregen destijds toestemming om met durf te ontwerpen, maar wat achter de gevel te vinden was, is zeker zo belangrijk om de identiteit en de samenhang van een gebouw te begrijpen.¹⁷⁶ De bedoeling van dit hoofdstuk is daarom om na te gaan of en hoe de inrichting en het gebruik van gebouwen in wisselwerking staan met academische overwegingen, maar ook met architectonische, symbolische, of functionele belangen van allerlei aard.

Ik zal dat doen door waar mogelijk gebruik te maken van de methode *Material Culture*. Volgens de Amerikaanse kunsthistoricus Jules Prown is Materiële Cultuur de studie van de overtuigingen van een bepaalde gemeenschap of samenleving op een bepaald moment in de tijd door middel van artefacten.¹⁷⁷ Ik zal vertrekken vanuit de materialiteit van en in het gebouw. Dat gaat letterlijk over de gebruikte bouwmaterialen, maar ook over de maten, kleuren, patronen, vormen, het gewicht en de textuur van objecten. Daarbij ga ik in het bijzonder na of bepaalde keuzes van materialen esthetisch zijn bedoeld of functioneel, of allebei. Want zoals Prown zegt in ‘Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method’: “Omdat een gebouw gebouwd is voor menselijke bewoning, reageert het op zeer directe wijze op de behoeften van mensen, maar het is zowel een kunstwerk als een ‘tool for living’, waarbij esthetiek wordt gecombineerd met utilitaire drijfveren op verschillende conceptuele niveaus.”¹⁷⁸ De opbouw van het hoofdstuk is driedelig en begint met een korte algemene bespreking van het architectonische geheel en de samenhang, nadien ligt de focus respectievelijk op de vormgeving en inrichting van het gelijkvloers (hal en cafetaria), de bibliotheek, en de vleugels (kantoren en seminariezalen). Aangezien de bronnen niet evenveel informatie bevatten over elke ruimte zal ik de ene keer eerder het ruimere materiaalgebruik bespreken en de andere keer zeer specifiek ingaan op keuzes inzake meubilair.

Er zijn veel pogingen geweest om de architecturale beweging die bekend werd als het brutalisme te benoemen en te definiëren. De beweging ontsproot uit het modernisme dat in de decennia na de Tweede

¹⁷³ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 4.

¹⁷⁴ Temple, *The Physical University*, 3.

¹⁷⁵ Jinquan Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 11 december 2023, 13, <https://etd.auburn.edu/handle/10415/9113>.

¹⁷⁶ Pellew en Taylor, *Utopian Universities*, 4.

¹⁷⁷ Prown, ‘Mind in Matter’, 1-2.

¹⁷⁸ Prown, 13.

Wereldoorlog enkele transformaties doormaakte. De eerste periode strekte zich uit van ongeveer 1945 tot 1960. Gedurende deze tijd waren de meeste gebouwen variaties van de vooroorlogse internationale stijl of van de Scandinavische invloed.¹⁷⁹ In het midden van de twintigste eeuw wezen enkele architecten het modernisme als enige geldige vorm van architectonische expressie af en als een antwoord op de strakke lijnen en beleefde vormen van de internationale stijl begonnen ze te experimenteren met nieuwe manieren om zinvolle gebouwen te creëren. De taal rond deze experimenten omvatte terminologie zoals ‘monumentaliteit’, ‘brutalisme’ en *béton brut*: van het Franse *béton* en *brut* wat ‘kaal beton’ betekent. In dezelfde periode in de Verenigde Staten voerde de in Estland geboren architect Louis Kahn een pleidooi voor statigere, gedurfde architectuur in zijn essay ‘Monumentality’.¹⁸⁰ Tussen ongeveer 1960 en 1975 brak de ‘massieve’ periode aan waarin het gebruik van ruw gegoten beton in dikke, asymmetrische vormen de overhand nam. Tot slot vond tussen 1975 en 1985 een overgangperiode plaats waar het gebruik van beton gecombineerd werd met baksteen in minder monumentale vormen; een stap in de richting van wat neo-vernacular zou worden.¹⁸¹

Het Erasmushuis, gebouwd tussen 1972 en 1975 behoort duidelijk tot de middelste, monumentale fase en draagt de typische kenmerken van het brutalisme in zich.¹⁸² In het algemeen is het voor brutalisten belangrijk dat een gebouw moet tonen hoe het werkt. De structuur hoeft daarbij niet letterlijk onthuld te worden zodat alle leidingen zichtbaar zijn in een bepaalde kleur. In plaats daarvan moet de waarheid en authenticiteit worden benadrukt door de interactie tussen materiaal, ruimte, sfeer en licht. In het brutalisme mag het architectonische nooit een doel zijn op zichzelf.¹⁸³ In het betonnen cassettenplafond van het Erasmushuis bijvoorbeeld zie je in het midden van elke kubus een gaatje. Net zoals in sommige muren worden die gaten achtergelaten door de banden die de bekisting bij elkaar houden. De sporen die het bouwproces achterlaat mogen volgens brutalisten gezien worden.¹⁸⁴ In het Erasmushuis komen, net zoals in andere brutalistische gebouwen, beton, baksteen en staal naar voren als de primaire materialen om die rauwheid te laten zien.¹⁸⁵ Naast de oprechtheid in de constructie zijn ruwe oppervlakken en ‘de-decoratie’ belangrijke kenmerken. Verder wordt de herhaling van eenvoudige vormen veel gebruikt in het architectuurontwerp van het brutalisme. Aangezien veel brutalistische gebouwen zijn ontworpen voor sociale woningbouw, kunnen de repetitieve vormen zorgen voor een gelijke grootte van alle *units*, wat in een kantoorgebouw goed uitkomt. Het kan ook de hoeveelheid natuurlijk licht die in elke ruimte binnenkomt maximaliseren. De herhaling weerspiegelt het functionele deel van het brutalisme, maar brengt ook het gevoel van chaos, veroorzaakt door ‘willekeurige’ arrangementen, in evenwicht.¹⁸⁶ De brutalistische ontwerpstyl baseert zich immers ook op ongebruikelijke vormen.¹⁸⁷

Naast de meer algemene kenmerken van het brutalisme die in het faculteitsgebouw terugkomen, legde Marc Dessauvage er ook zijn eigenheid in. Hij was in het algemeen goed op de hoogte van wat er in het binnen- en buitenland op het gebied van de architectuur omging en was vertrouwd met de geschiedenis van het

¹⁷⁹ Alexander Clement, *Brutalism: Post-War British Architecture, Second Edition* (The Crowood Press, 2018), 7.

¹⁸⁰ Virginia McLeod en Clare Churly, *Atlas of Brutalist Architecture* (Londen: Phaidon Press, 2018), 6.

¹⁸¹ Clement, *Brutalism*, 7.

¹⁸² Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 58-80.

¹⁸³ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 43.

¹⁸⁴ Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 63-64.

¹⁸⁵ Verlez, ‘Het (Onder)Wij Onderzoek’, 10.

¹⁸⁶ Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 74-80.

¹⁸⁷ Zhu, 72.

brutalisme.¹⁸⁸ De architect maakte samen met zijn goede vriend en architectuurcriticus Geert Bekaert verschillende reizen naar onder andere Spanje, Italië en Duitsland om er de recente architectuur te verkennen.¹⁸⁹ Tijdens de jaren zestig groeide er geleidelijk aan een discontinuïteit tussen Engelse brutalisten enerzijds en Duitse en Italiaanse brutalisten anderzijds. Beide groepen interpreteerden bijvoorbeeld het kenmerk: oprechtheid in materiaal en in constructie verschillend. Dessauvage sloot in dat opzicht meer aan bij de Duits-Italiaanse traditie van de ‘organische brutalisten’, waartoe ook Louis Kahn behoorde. Marc Dessauvage was zeer goed bekend met het werk van Louis Kahn, naar wie hij voortdurend verwees.¹⁹⁰

Architectonisch geheel en samenhang

Relatie binnen-buiten en omgeving

Paul Driessens, een masterstudent burgerlijk ingenieur-architect in 1983, interviewde voor zijn eindwerk Marc Dessauvage over het brutalisme, kerkbouw en diens werk. Volgens Driessens ontwierpen organische brutalisten gebouwen van binnen naar buiten. Ze stelden de ruimtelijke organisatie, die in verschillende opzichten de ruggengraat was, primair. De buitenwanden waren volgens hen niet meer of minder dan de huid rond de organisatie. Via openingen in die huid werden de lichtwerking en de ruimtelijke relatie binnen-buiten gemaakt.¹⁹¹ Ook Dessauvage liet de vorm van zijn ontwerpen organisch groeien met oog voor de levensloop van het terrein. Zo kreeg het Erasmushuis een symbolische kruisvormige plattegrond als verwijzing naar de gesloopte Sint-Jozefskerk.¹⁹² Die religieuze symboliek was eigen aan Dessauvage en was er bijvoorbeeld niet in East-Anglia of Bochum waar in een parkland werd gebouwd. Daarnaast was de kruisvorm ook functioneel omdat er op die manier langs alle kanten licht werd binnengetrokken en ook elk kantoor evenveel daglicht kreeg. Bovendien gaven de ramen volgens organische brutalisten een uitdrukking aan de gehele opbouw van de woning, die in zekere mate langs buiten afleesbaar moest zijn. Vandaar gebruikte Dessauvage over het hele gebouw zoveel hoekramen, omdat ze kwalitatief de relatie binnen-buiten verhoogden, maar ook voor veel lichtinval zorgden en de ruimte als effect groter lieten lijken. Verder beschouwden de organische brutalisten, naar analogie met Henry Van de Velde en Adolf Loos, elke ruimte als deel uitmakend van één geheel en omgekeerd was het geheel ook in elk van zijn delen aanwezig.¹⁹³

Transparantie en continuïteit

Zowel die elementen van transparantie als ‘geheel in verdeeldheid’ komen duidelijk terug in het ontwerp van Dessauvage. Het openlijk tonen van functies aan de buitenkant is vooral te zien in het materiaalgebruik. De implementatie van ter plaatse gestort beton, ruwe as-betonsteen en glas verhielden voor de gebruiker hoe de constructie van het gebouw is. De verschillende trappenkokers aan de buitenkant van het gebouw zijn bijvoorbeeld duidelijk zichtbaar door hun afronding en metselwerk; ze steken zo af tegen het geheel van vlakke, rechthoekige vormen in gegoten beton.¹⁹⁴ Daarnaast hechtte Dessauvage, net zoals de

¹⁸⁸ Bekaert en Tas, *Marc Dessauvage 1931-1984*, 11-12.

¹⁸⁹ DBNL, ‘Francis Strauven In Memoriam Geert Bekaert (9 april 1928 - 11 september 2016)’, *Streven*. Jaargang 84’, *DBNL*, 2, geraadpleegd 12 maart 2024, https://www.dbnl.org/tekst/_str010201701_01/_str010201701_01_0062.php.

¹⁹⁰ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 42.

¹⁹¹ Driessens, 43-44.

¹⁹² ‘Erasmushuis, Faculty of Arts (KU Leuven) – Echo’.

¹⁹³ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 44.

¹⁹⁴ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 52.

brutalisten in het algemeen, veel belang aan het combineren van continuïteit en ongebruikelijke vormen.¹⁹⁵ De vleugels van het gebouw zien er langs buiten grotendeels hetzelfde uit en bevatten over de hele lengte onder elk raam een uitstekende blok of ‘borstwering’. Vroeger werden die gebruikt om de verwarming in te steken met het oog op brandveiligheid en plaatsbesparing, nu zijn ze gevuld met isolatie en dicht gemaakt langs de binnenkant.¹⁹⁶ Hoewel het zuivere functionele keuzes lijken, past de borstwering ook bij het brutalistische ontwerp omdat volgens de architecten kunst voortkomt uit de ongebruikelijke vormen die ontstaan door de combinatie van positieve en negatieve ruimten.¹⁹⁷ De borstwering zorgde voor horizontale repetitie, net zoals het cassettenplafond dat in heel het gebouw doorloopt. De keuze voor het cassettenplafond had niet enkel te maken met de continuïteit, maar ook met de constructieve mogelijkheden. Dessauvage had evenzeer gedacht aan de verticale continuïteit. Deze is te vinden in de trappenkokers. Doordat hij gebruik maakte van een draaiende trap met een afronding lijkt deze eindeloos door te lopen van beneden tot boven. Verder zit tussen de ramen steeds een verticale schacht die hol is langs de binnenkant en wordt gebruikt om pijpleidingen en dakgootafvoeren in te verbergen.”¹⁹⁸ De continuïteit was er dus niet alleen om functionele, maar ook om esthetische redenen. Daarbij wisselde Dessauvage de verticale continuïteit bewust af met de horizontale continuïteit.

Differentiatie

De ontwerper van het Erasmushuis speelde niet alleen met continuïteit, maar ook met differentiatie en vooral met een afwisseling tussen de twee. Doordat de organische brutalisten van binnen naar buiten ontwierpen was het volume, hoewel meestal compact, vormelijk toch zeer versnipperd. Waar dat de binnenruimte en de relatie met buiten ten goede kwam werden insprongen en uitsnijdingen gemaakt.¹⁹⁹ Het valt op het eerste zicht misschien niet op, maar wie goed kijkt ziet dat de ramen op bepaalde plaatsen terugspringen naar de gang toe en dat het gebouw hier en daar zijdelingse insprongen heeft. Het verspringen van de gevel waar de vleugels beginnen maakt een rechtstreekse, natuurlijke belichting mogelijk in het forum en de gangen zodanig dat deze ruimtes groter lijken. Door de differentiatie ontstaan verschillende plaatsen die door de globale aanpak met elkaar in verbinding blijven. Zo zorgt het cassettenplafond op zichzelf bijvoorbeeld voor verscheidenheid, maar aangezien het overal doorloopt - of je nu in een kantoor, gang of forum bent - illustreert het ook eenheid.²⁰⁰ Dessauvage wilde met de spanning tussen continuïteit en differentiatie zorgen voor een organisch, dynamisch geheel. Verder wilden de organische brutalisten, in tegenstelling tot Mies van der Rohe die het geheel zag als een allesomvattende structuur waar later binnenwanden en organisatie in kon worden gebracht, de verdelende en constructieve functie van de wand niet uit elkaar halen. Vandaar dat ze hetzelfde materiaal voor de binnenwanden als voor de buitenwanden wilden gebruiken.²⁰¹ In het geval van het Erasmushuis zijn zowel de buitenmuren als de binnenmuren uitgevoerd in dezelfde gemetselde as-betonsteen. In de bibliotheek zijn die ‘niet-bewerkte’ muren vandaag nog goed zichtbaar. In de kantoren besloot de faculteit de muren wit te pleisteren in 1974.²⁰²

¹⁹⁵ Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 68-77.

¹⁹⁶ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 67.

¹⁹⁷ Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 72.

¹⁹⁸ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 67.

¹⁹⁹ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 46.

²⁰⁰ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 50, 53, 73.

²⁰¹ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 44.

²⁰² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: nota aan de Heer Ir. R. Ledure, hoofdingenieur-directeur vd Dienst Nieuwbouw en Ombouw: *Wijsbegeerte en Letteren – Schildering Kantoren*, 9 januari 1974.

Toegankelijkheid

Dessauvage hechte in het bijzonder veel belang aan de toegankelijkheid van zijn ontwerpen. Voor het ontwerp van het faculteitsgebouw had hij grondig nagedacht over hoe de ruimtes op elkaar moesten volgen en welke dynamieken die samenhang teweeg zou brengen, rekening houdend met de omgeving. Elke verdieping had een forum, waar de verschillende gangen op uitkomen. Op het forum sloot ook telkens de bibliotheek en enkele leslokalen aan. Volgens het interview met Dessauvage in 1983 was het forum als contactplaats zeer belangrijk en werden ze door studenten en professoren intens gebruikt.²⁰³ Uit de bronnen bleek dat personeelsleden het onder elkaar ‘de agora’ noemden in de plaats van ‘het forum’. De agora was inderdaad druk bezocht, mede omdat studenten en professoren er de belangrijkste informatie van hun afdeling konden vinden in gesloten valven aan de muur.²⁰⁴ Twee hoofdtrappen en twee paar liften langs beide zijden van de fora, hielden de circulatie in evenwicht. Een evenwicht dat in het totale concept zeer belangrijk was: studenten kwamen langs verschillende richtingen naar het forum toe. Sommige bleven staan, andere gingen door waardoor er zich een diffuse beweging van mensen in en door het gebouw voordeed. Het was dan ook essentieel dat de gebruikers de fora langs verschillende richtingen konden verlaten, eventueel langs een andere richting dan die van waaruit ze gekomen waren. Dagelijks zouden er immers honderden studenten, professoren en assistenten in en uit de leslokalen, de burelen en de bibliotheken gaan. Het doel van Dessauvage was dan ook om dat subtiel te laten verlopen.²⁰⁵ Bovendien moest het gebouw zo goed en zo onopvallend mogelijk functioneren voor de omgeving. Daarom maakte hij het gebouw toegankelijk vanuit vier kanten. Elke straat had een toegang.²⁰⁶ In die zin is de filosofie van het dynamisch circulatieplan met diagonale wandelstraten dat Dessauvage ontwierp bij het masterplan grotendeels overeind gebleven. We kunnen concluderen dat in de gevel van het gebouw zowel algemene kenmerken van het (organische) brutalisme, als ook architecturale elementen eigen aan Dessauvage zichtbaar zijn.

²⁰³ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 46.

²⁰⁴ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Behoeftte aan bijkomende gesloten valven op de agora*, 25 mei 1979.

²⁰⁵ Driessens, ‘Gesprek met Marc Dessauvage’, 141-47.

²⁰⁶ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 52.

Vanuit elke aanpalende straat vertrok een wandelpad naar het gebouw, tweede helft jaren zeventig. (KULeuven, Universiteitsarchief, map: Foto's GEBOUWEN B-Br)

Naast de architectonische kenmerken van de buitenkant van het gebouw en de samenhang tussen de verschillende delen, vertelt ook de vormgeving van specifieke binnenruimtes iets over de verwachtingen en idealen van de betrokken partijen in de jaren zestig. Zelfs de aankoop van specifieke meubels bepaalt mee de uitstraling van het gebouw en heeft invloed op de activiteiten binnenin. Uit vergaderverslagen en briefwisselingen was het echter niet altijd duidelijk wie instond voor het ontwerp van welke ruimte. In maart 1973 was de bouw al ver gevorderd en begon het Planbureau na te denken over de uitrusting van het faculteitsgebouw. Aanvankelijk ging de commissie ervan uit dat de bruikbare meubelstukken uit de opgezegde huurhuizen konden mee verhuizen naar de nieuwbouw, maar al kozen ze om voor het hele gebouw een uniforme meubeluitrusting te bestellen om 'beter te harmoniëren met het groter geheel'.²⁰⁷ Ingenieur-architect Philips, een aangestelde 'supervisor' van dienst Nieuwbouw en ombouw, beloofde een proefmodule van de kantoormeubelen klaar te hebben in de laatste helft van oktober. Na de keuze van het type-meubilair en goedkeuring van de proefmodule in akkoord met de faculteit ontfermde de centrale aankoopdienst zich verder over de meubilering. Uit het bronnenmateriaal bleek dat de uitrusting gebeurde in drie fases en dat een team van verschillende universitaire commissies zoals het Planbureau en de

²⁰⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: nota, 9 januari 1974.

Technische diensten, in samenspraak met de faculteit, instonden voor de eerste fase; waarschijnlijk enkel de inrichting van de burelen.²⁰⁸

In maart en april 1974 ging de tweede fase van start, waarbij gefocust werd op de bibliotheek. Meneer Verbist, het hoofd van de centrale aankoopdienst, maakte enkele bemerkingen bij de offerteaanvragen voor de leeszaalmeubelen en de bibliotheekrekken: “Bij de omschrijving werd rekening gehouden met de beschikbare ruimten, de eisen in verband met de mobiliteit, kwaliteit, esthetiek en het functionele karakter gesteld door de belanghebbenden en de ontwerpers van het gebouw. Alles werd voorzien in harmonie met de eerste fase.”²⁰⁹ In februari 1974 nam het Planbureau voor de derde fase een binnenhuisarchitect aan om voorstellen en ontwerpen van meubilering en inrichting te ontwikkelen voor de pauzekamer, de centrale inkomhal, de bureau en vergaderzaal van de decaan, de ontmoetingszones op de verdiepingen en de zaal op het achtste verdiep.²¹⁰ In een beschrijving van het verloop van de werken enkele maanden later werd vermeld dat de post van de inkomhal eventueel aangepast diende te worden omdat Dessauvage het ontwerp voor zich wilde nemen, maar nog geen project had ingeleverd. Bovendien stond het groepsbeheer van de faculteit voortaan in voor de losse meubilering.²¹¹ Er werd dus wel wat geschoven met verantwoordelijkheden. Door die verschuivingen is er mogelijk een eenduidige visie rond de inrichting verloren gegaan en kwam er variatie in het meubilair. Die stelling blijft echter speculatief en vergt verder onderzoek waar mijn huidige bronnencorpus zich niet volledig toe leent. Ik zal dus niet voor elke ruimte even diep kunnen ingaan op zowel het meubilair als de belichting als de bevoering en dergelijke omdat het bronnenmateriaal beperkt of onduidelijk was. Daarnaast was het een uitdaging om foto's te vinden van het oorspronkelijke meubilair. In de komende drie deelhoofdstukken bespreek ik daarom in de mate van het mogelijke de gebruikte materialen en voorwerpen bij de inrichting van het gebouw aan de binnenkant en de beweegredenen achter die keuzes.

²⁰⁸ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: memorandum van de bespreking van 5 oktober 1973 op het Planbureau, 5 oktober 1973.

²⁰⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: offerteaanvraag leeszaalmeubelen, 22 maart 1974.

²¹⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: Inrichting Gebouw Wijsbegeerte en Letteren, 12 maart 1975.

²¹¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: Bestek uitrusting nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren 3^e fase, 10 juli 1974.

Gelijkvloers

Hoewel het niet duidelijk is wie verantwoordelijk was voor de uiteindelijke inrichting van de hal, is het zeker dat de architectonische vormgeving ervan een product was van Dessauvage. Om de hal te betreden moest je eerst door een sas waarbij je twee rijen vindt van vier glazen deuren. Door het gebruik van glazen deuren, bevorderde Dessauvage de relatie van binnen en buiten en maakte hij een vloeiende overgang naar de grote, ruime hal. Verder diende de sas om geluid tegen te houden en de temperatuurverschillen tussen binnen en buiten onder controle te houden. De inkomhal is een grote open ruimte die zich uitstrekt over twee verdiepingen: het gelijkvloers en het eerste niveau, met bovenaan een balkon aan de rechterzijde.²¹² De hal kan begrepen worden als een soort atrium of centrale binnenplaats. In het algemeen heeft het atrium als architecturaal concept een 2000-jarige geschiedenis, maar de ruimte kreeg in de loop van de jaren zeventig en tachtig een modern omhulsel. De karakteristieke architecturale ruimte is vaak semi-openbaar en bestaat voornamelijk uit staal en glas om hoogte en breedte te creëren.²¹³ In het geval van het Erasmushuis is vooral het gebruik van gestort beton duidelijk, zowel in de kolommen als de draagmuren; niet-draagmuren werden gebouwd met as-betonsteen.²¹⁴

Historicus Charles Rice stelt in zijn nieuwste boek 'Atrium' dat atria in de jaren 1960 werden hernomen als een interiorisatie van het openluchtplaats om zo de bruikbare vloeroppervlakteverhouding te maximaliseren en 'licht en lucht' binnen te brengen. Het atrium diende echter lang niet alleen om de lichtinval en ruimtelijkheid te maximaliseren, maar kende naast haar architecturale rol verschillende andere rollen. Volgens Rice kreeg de binnenplaats betekenis door de geleidelijke integratie in het omringende gebouw; het was een volwaardig onderdeel van het geheel dat 'stedenbouwkundig kon worden geëxploiteerd'.²¹⁵ Architect Dezhang Zhou gaat in zijn paper ook in op die stedelijke rollen van atria. Zo fungeert de ruimte volgens hem bijvoorbeeld als overgang tussen twee belangrijke bestemmingen of als een plaats voor publieke activiteiten. Rice stelde iets gelijkaardigs: "Atriums convert hotels or office spaces into multipurpose venues that provide an all-encompassing experience with new material and symbolic techniques for processing the distinction between inside and outside, and thus acting as a mediator of people, things, and discourses."²¹⁶ De stedenbouwkundige drijfveer voor het ontwerp van een atrium zat bij Dessauvage in de geruisloze passage van bezoekers in, uit en door het gebouw om het stedelijke weefsel niet te storen. De binnenplaats was volgens architect Dessauvage ook een soort ontmoetingsruimte die binnen en buiten naadloos verbond door middel van een luifel met twee dubbele glazen deuren.²¹⁷ Daarnaast vervulde het atrium volgens Zhou een ruimtelijke rol door de gebruikers op een gestroomlijnde manier te leiden naar de verschillende functies binnenin het gebouw.²¹⁸ In dat opzicht kan de hal van Dessauvage begrepen worden als een belangrijk circulatiepunt waar routes samenkwamen en vertrokken en waar plaats was voor ontspanning.

²¹² Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek', 60-63.

²¹³ Zhou Dezhang, 'The role of the atrium in modern architectural icons' (TU Delft Repositories, 2014), 2, <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:21736ddc-3b86-4779-840e-eac134a8d6ec/datastream/OBJ1/download>.

²¹⁴ Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek', 63.

²¹⁵ Charles Rice, *Atrium* (MIT Press, 2023), 27.

²¹⁶ Rice, 9.

²¹⁷ Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek', 76.

²¹⁸ Dezhang, 'The role of the atrium in modern architectural icons', 4.

Hal faculteitsgebouw Letteren en Wijsbegeerte, lente 1985. (KULeuven, Universiteitsarchief, map: Foto's GEBOUWEN B-Br)

Zoals de faculteit had aangegeven in haar eisenprogramma moesten professoren en studenten elkaar kunnen ontmoeten in de nieuwbouw, ook onderling. Dessauvage voorzag daarom zitmogelijkheden die de ruimte die sociale functie gaven.²¹⁹ Hoewel het niet zeker is wie de meubels voor de inkomhal koos bevatte het project van de architect oorspronkelijk vijftientig zitplaatsen en vijf tafeltjes.²²⁰ Op foto's van de hal uit de jaren zeventig met de originele zithoek zijn zetels te zien met kussens in een beige-bruine kleur van leer of kunstleer met een houten frame.²²¹ De meeste brutalistische architectuur was gemaakt van beton of graniet en die verschillende tinten of tonen grijs zorgden volgens veel mensen voor een zekere kilheid. Wanneer het ging om het ontwerpen van meubels, zou het gebruik van grijze kleuren er alleen voor zorgen dat het interieur eruit zag als een fabriek in de plaats van een plek waar mensen zich ontspannen moesten voelen. Daarom was het strikt nabootsen van het kleurentema uit de architectuur niet ideaal. Volgens Jinqian Zhu die onderzoek voerde naar gepast meubilair binnen brutalistische gebouwen, werden aardse en warmere kleuren daarentegen door architecten toegepast om de koude grijze tonen in evenwicht te brengen. Felle kleuren trokken de aandacht teveel en verbraken de harmonie, maar de beige kussens en het natuurlijke hout van de zetel brachten zowel de ruwheid van het gebouw als rust naar voren.²²²

Daarnaast was er een open informatiedesk in de hal waar een secretaresse zat die ook verantwoordelijk was voor de telefooncentrale. In 1977 liet de toenmalig decaan A. Schoors aan Guido Declercq weten dat de receptioniste al jaren slechte werkomstandigheden kende door het tochtprobleem in de inkomhal tijdens de wintermaanden. Volgens een bespreking van 5 oktober 1973 op het Planbureau had ze last van de tocht door de extra ingang aan de kant van de Maria Theresiastraat, toegevoegd in 1976.²²³ Hoewel de faculteit

²¹⁹ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 59.3/17: BSB, *programma van eisen van de ruimten in 1980 benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven-Nederlands.*, 18 april 1969.

²²⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Bestek uitrusting nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren 3^e fase*, 10 juli 1974.

²²¹ Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, map: Foto's GEBOUWEN B-Br: 1971-1985.

²²² Zhu, 'Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design', 96-97.

²²³ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: *memorandum bespreking 5 oktober 1973 op het planbureau*, 5 oktober 1973.

het probleem al enkele keren had gemeld, stootte elke tussenkomst van de Technische diensten op bezwaren van het Planbureau. Deze keer vroeg de faculteit om een definitieve oplossing en stelde ze een glazen afsluiting voor. Het Planbureau nam kennis van de 'klacht' en antwoordde dat 'het geenszins tegen een tussenkomst is die een werkelijke oplossing inhoudt, wel menen wij de architectuur van het gebouw tegen degradatie te moeten behouden'. Uiteindelijk werd er na bijna een jaar gekozen voor het plaatsen van een glazen beschutting of kooi rond de informatiedesk, met dak. In 1985 werd de glazen constructie alweer verwijderd.²²⁴

Zithoek in de hal naast de informatiedesk met glazen beschutting, 1985. (KULeuven, Universiteitsarchief, map: Foto's GEBOUWEN B-Br)

Aansluitend op de hal met informatiedesk was er: de inkom van de bibliotheek, het decanaat van de faculteit Letteren en Wijsbegeerte en de cafetaria. Alleen op de laatste ruimte, die tegelijk openging met het gebouw in 1974, ga ik kort in. De cafetaria werd uitbesteed en kende doorheen de jaren drie verschillende uitbaters. De eerste twee uitbaters volgden elkaar snel op. De derde uitbater was een echtpaar: meneer en mevrouw Jaubin. Er werd een breed assortiment aan eten en drinken geserveerd, zoals bier en friet met mosselen.²²⁵ De cafetaria werd destijds niet door de universiteit ingericht, maar het is niet helemaal duidelijk wie het wel deed. De cafetaria had naast gewone eetplekken een soort loungegedeelte met lagere zeteltjes en tafeltjes typisch voor de moderne beweging.²²⁶ Ze grepen met de inrichting ervan terug naar de Art-Deco stijl met de belichaming van industriële materialen via het buigbare staal dat een doorlopende buislijn mogelijk maakte en in combinatie met het leer leidde tot een gesloten en toch transparante vorm. De zeteltjes pasten in het gebouw omdat meubels in moderne interieurs doorgaans geen visueel en fysiek obstakel in de ruimte mochten worden.²²⁷ Professor-Emeritus Hans Hauben gaf tijdens ons interview aan dat we dit gesprek 50 jaar geleden wellicht in de cafetaria hadden gevoerd aan tafel of in de zeteltjes. Hij

²²⁴ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: *betreft werkomstandigheden receptionisten inkomhal*, 1977-1978.

²²⁵ Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

²²⁶ Jeremy Aynsley e.a., *L'art du design: de 1945 à nos jours*. (Paris: Citadelles et Mazenod, 2013), 517-24.

²²⁷ Zhu, 'Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design', 87-89.

gaf zelf aan daar heel wat collega's gesproken te hebben en mensen te hebben ontmoet voor een rustig gesprek. In de jaren negentig werd de cafetaria gesloten toen de uitbater op pensioen ging en de toegang tot alcohol tot verslaving had geleid bij een aantal personeelsleden.²²⁸

Zithoek in de cafetaria, (KULeuven, Faculteitsarchief, losse map: O.Leyns, L.&W.)

²²⁸ Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024; Leen Van Molle, persoonlijk interview, 29 maart 2024.

Bibliotheek

Over de vormgeving van de bibliotheek was minder informatie te vinden dan over het gelijkvloers en de vleugels, waardoor ik in mijn analyse de bredere samenhang van de ruimtes uitgebreider bespreek. De faculteitsbibliotheek is een soort centrale schacht, uitgesmeerd over elke verdieping waar de kantoren en de seminariezalen op aansluiten. Dat ontwerp kwam overeen met de wens van de faculteit, zoals geuit in het programma van de eisen van de ruimten, dat de bibliotheek gemakkelijk toegankelijk moest zijn van alle kanten van het gebouw en ‘de ruggengraat van het gebouw was’.²²⁹ De centrale toegang tot de bibliotheek die er nu is, was er in de jaren zeventig niet. De beide liften én de trap vielen buiten de bibliotheek. Het ging echt om volledig afzonderlijke eenheden per verdieping. Het was wel mogelijk om van de vleugels door te steken naar de bibliotheek van het verdiep of andersom. De filosofie van het ontwerp van de deelbibliotheken werd echter tien jaar na de opening van het gebouw teniet gedaan.²³⁰

Voormalig bibliothecaris Marcel De Smedt legde uit dat het gekregen gebouw ‘geconcipieerd’ was in de jaren zestig, maar bemand werd met het personeelsbestand van de jaren zeventig. De economische crisis van die periode had ervoor gezorgd dat er bespaard moest worden, dus kreeg elke verdieping maximaal één personeelslid ter beschikking. Dat zorgde ervoor dat de bibliotheek van een verdiep moest sluiten vanaf het moment dat de verantwoordelijke ziek was. Het was, zeker tijdens vakanties, een gepuzzel om voor elke verdieping een personeelslid te vinden. In het midden van de jaren tachtig besloot De Smedt daarop de verschillende bibliotheken verticaal te verbinden met elkaar. Door een van de twee liften van de vleugels te draaien en op elke verdieping een muur te slopen en te vervangen door een deur naar de bibliotheek werden een lift en de trap geïntegreerd in de bibliotheek, zodat op die manier de afzonderlijke bibliotheken intern verbonden werden. De gewone deuren gingen op slot en iedereen moest via de balie op het gelijkvloers binnenkomen in de bibliotheek. Enkel personeelsleden met een sleutel konden voortaan doorsteken tussen de vleugels en de bibliotheek. Bijgevolg kon de bibliotheek open gehouden worden door twee personen en was ze vaker en langer open. Professor Hans Hauben begreep de noodzaak van de ingreep, maar gaf toe dat hij niet onbesproken voorbij ging. Omdat Hauben zijn kantoor op verdiep zes had, grapte hij wel eens met collega’s dat ze ‘Kaap de Goede Hoop’ moesten ronden om boeken te gaan halen.²³¹

Het bleef wel zo dat elke verdieping één afdeling huisde; de indeling was destijds gebeurd volgens de grootte van elke afdeling of onderzoeksgroep en de studentenprognose tegen 1980. Op die manier werd bijvoorbeeld bepaald dat de verdiepingen van de bibliotheek zouden afnemen naar boven toe volgens een trapsysteem op basis van de ingeschreven leerlingen per studierichting. De twee grootste verdiepen – niveau één en twee – werden voorbehouden voor het departement linguïstiek, het derde voor literatuurwetenschap, het vierde voor kunstgeschiedenis, het vijfde voor geschiedenis, het zesde voor klassieke studies en het zevende en kleinste verdiep huisvestte het departement oriëntalistiek.²³² Volgens Hans Hauben, zelf classicus en historicus, waren de klassieke studies op het zesde verdiep geplaatst omdat het Planbureau had ingeschat dat de richting bij wijze van spreken zou uitsterven. Emeritus-hoogleraar en historica Leen Van Molle vertelde me tijdens ons gesprek dat de opleiding geschiedenis naar haar gevoel een dieptepunt kende toen het faculteitsgebouw open ging. Vanaf de jaren tachtig bestond er daarentegen bij de meeste afdelingen

²²⁹ Leuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, (BE/942855/244/) map 59.3/17: BSB, *programma van eisen van de ruimten in 1980 benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven-Nederlands*, 18 april 1969, 28-29..

²³⁰ Marcel De Smedt, persoonlijk interview, 16 februari 2024.

²³¹ Marcel De Smedt, persoonlijk interview, 16 februari 2024; Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024.

²³² Map signalisatie

een toenemend tekort aan seminariezen en burelen. De prognose van 1969 leek dus niet helemaal te kloppen. Dat had volgens Van Molle mogelijk te maken met het kiezen van Exacte wetenschappen tijdens een hoogconjunctuur – de periode voor 1973 – en het grijpen naar Reflexieve wetenschappen zoals filosofie en kunstgeschiedenis in een zwakkere economie.²³³

Het inrichten van een aparte bibliotheek voor iedere afdeling stuitte op personeelsproblemen, dus daarom werd gekozen voor een open-rek-systeem. Het boekenmagazijn moest volgens de faculteit beschouwd worden als één centraal open magazijn met *free access* voor professoren en studenten, maar waarin de boeken per afdeling gestockeerd werden. De leeszaal moest per verdiep aansluitend aan het magazijn gelegen zijn. In een verslag over het programma van de eisen benadrukten de medewerkers van de faculteit dat de korte afstand tussen leeszaal en magazijn een *must* was, anders zagen ze het nut niet in van een open-rek-systeem. Verder zou het boekenbezit voortdurend worden geëvalueerd en zouden minder gebruikte werken afvloeien naar de Centrale Bibliotheek om recentere publicaties aan te kopen. In combinatie met het openreksysteem was het de bedoeling dat de bibliotheek zo een stimulans vormde voor de verdere ontplooiing van wetenschappelijk onderzoek.²³⁴ Universiteiten werden in de jaren zestig gul bedeed met overheidsinvesteringen. In combinatie met het steeds democratischere onderwijsmodel zorgden de ruimere geldmiddelen ervoor dat meer afgestudeerden bleven werken aan de universiteit als assistenten, postdoctoraal onderzoekers en leden van het wetenschappelijk personeel. Verder kwamen er beter uitgeruste laboratoria en grote onderzoekseenheden tot stand, wat vroeger slechts uitzonderlijk het geval was. De omkadering van de studenten verbeterde, het personeelsbestand groeide en de universiteit ging snel behoren tot van de grootste werkgevers van haar arrondissement.²³⁵ Op die manier werd competitie met andere bedrijven en dus ook wetenschappelijk onderzoek steeds belangrijker. Ook de Humane wetenschappen moesten instappen in het (exact-)wetenschappelijke model dat opgang maakte. In dat kader kunnen we begrijpen waarom de faculteit voor de nieuwbouw de keuze maakte voor een open-rek-systeem, los van het personeelstekort. Hoewel onderwijs nog als de belangrijkste taak werd beschouwd toen het gebouw tot stand kwam, nam vanaf de jaren 1980 de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek gestaag toe.²³⁶

Vermoedelijk werd de leeszaal ingericht tijdens de tweede fase, maar afgezien van een bestelbon van de tafels is er weinig informatie bewaard over de meubels. Het Planbureau melde op een bespreking in mei 1973 dat de architect een voorstel zou kunnen maken van de inplanting van de bibliotheekkasten en leesplaatsen op de verschillende verdiepingen van het nieuwe gebouw, maar door een tekort aan bronnen over de leeszaal is het niet met zekerheid te zeggen of het zo is gegaan.²³⁷ De mogelijkheid is groot dat de leeszaal hetzelfde type stoelen bevatte als de seminariezen, die nog aan bod zullen komen. Voor de rest was het duidelijk dat er tapijt was als vloerbedekking. Het ging om stevig en dik vasttapijt, waarschijnlijk van wol.

²³³ Hans Hauben, persoonlijk interview, 12 februari 2024; Leen Van Molle, persoonlijk interview, 29 maart 2024.

²³⁴ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studiebureau Delft – ontwerp 16-06-1969, *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven Nederlands*, 1969, 23-26.

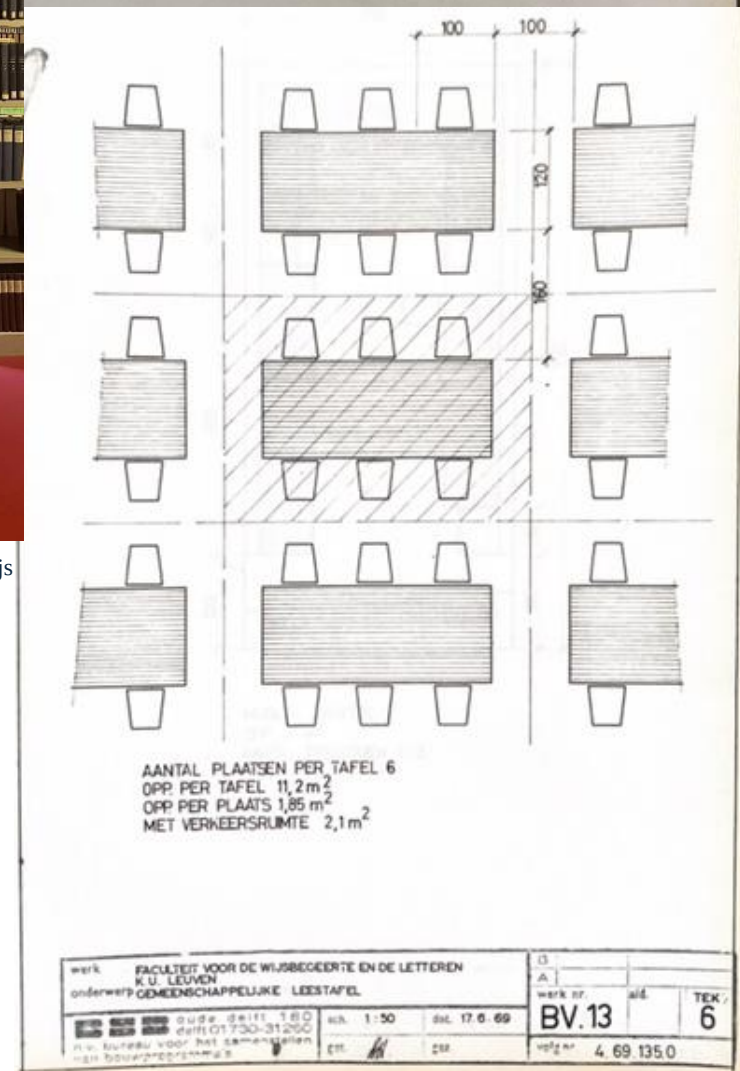
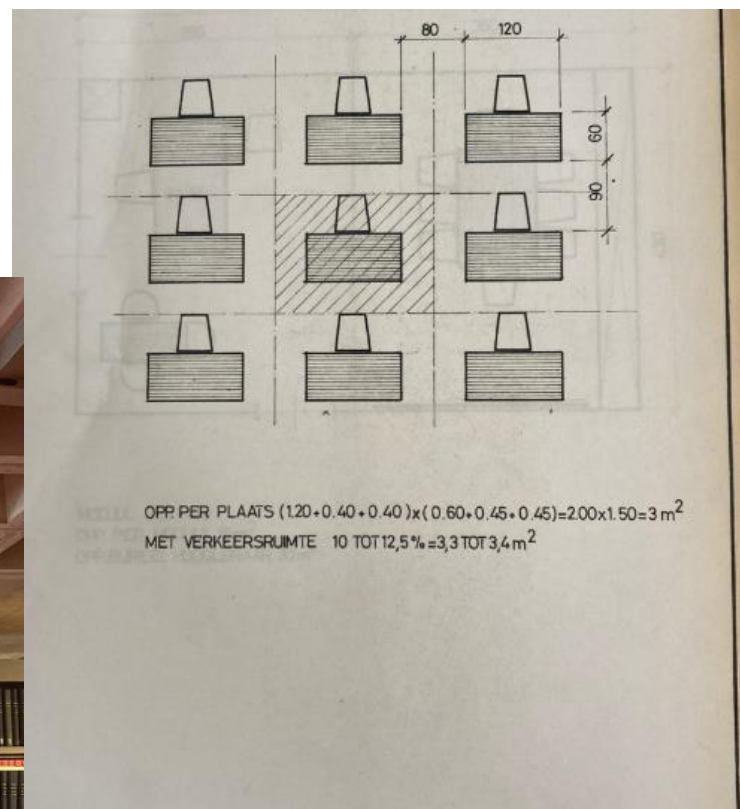
²³⁵ Van Remoortere, 'De universitaire expansie in België Einde van de euforie?', 677-78.

²³⁶ Vanden Borre, *Toga's voor 't Hoge*, 117-26.

²³⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: memorandum van de bespreking van 23 mei 1973 op het Planbureau, 23 mei 1973.

Silke Verlez (fotografe), *Ingang bibliotheek verdiep 3*, 2023. (Het (Onder)Wijs onderzoek, 80)

Planbureau, *individuele en gemeenschappelijke leestafel*, 1969. KULeuven, KADOC, *Archief Marc Dessauvage*, map: 59.3/17)

Vleugels

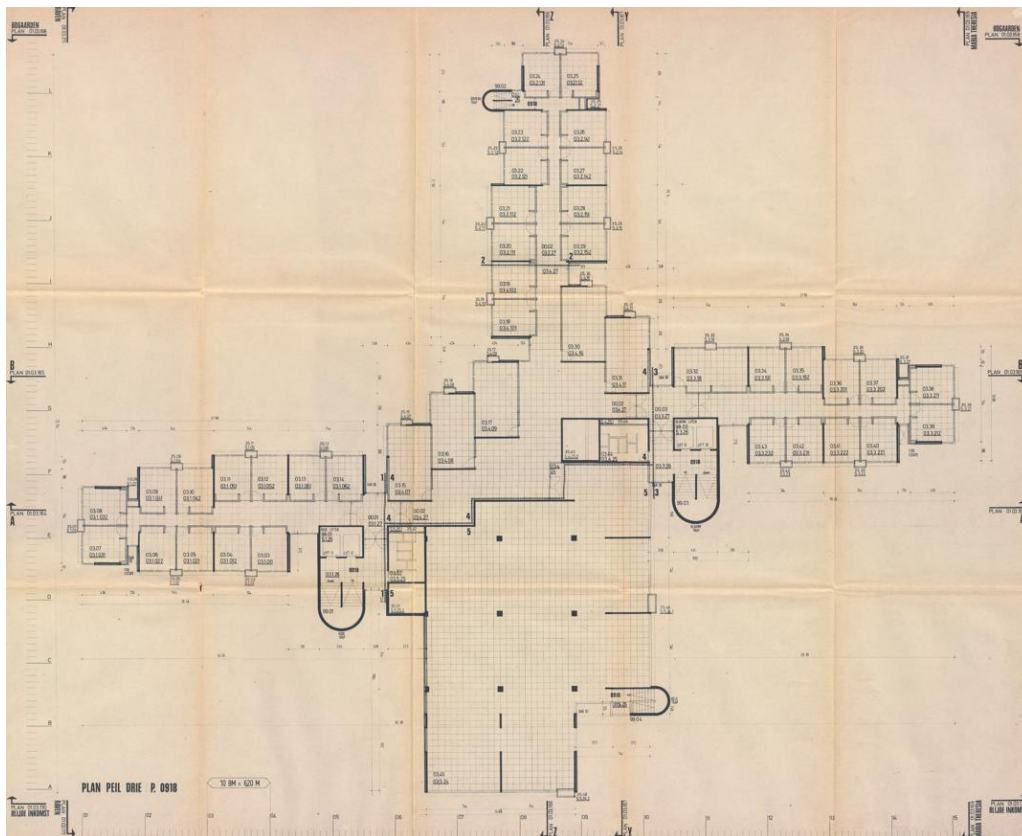
In het oorspronkelijke concept dacht Dessauvage na over de circulatie en de bereikbaarheid van alle ruimtes tegenover elkaar en de bibliotheek. Om die reden liet hij alle onderdelen van een verdiep samenkomen op een centraal forum; een plek waar studenten en/of professoren in dialoog konden gaan. Aan weerszijde van het forum plaatste hij trappen- en liftkokers zodat de gebruikers in één beweging door het gebouw konden bewegen. In de gangen en het forum voorzag Dessauvage grote ramen van de grond tot aan het plafond. In combinatie met het verspringen van de gevel zorgde dat voor veel natuurlijk licht in het forum en de gangen waardoor die ruimtes ook groter aanvoelden.²³⁸ De aaneensluiting van de seminariezalen, de kantoren en de bibliotheek was niet alleen een ingeving van de architect, maar ook gevraagd door de faculteit in het eisenprogramma. De faculteit hechtte - in het kader van de eerder besproken ontplooiing van het wetenschappelijk onderzoek – belang aan een vlotte, open toegang tot informatie. Hoogleraren en assistenten moesten op een gemakkelijke manier het boekenmagazijn kunnen bereiken.²³⁹ Dat doet denken aan de wens naar meer interdisciplinariteit bij de oprichting van de universiteiten van Bochum en East-Anglia. Het is echter niet duidelijk hoe uniek het concept was om de drie type ruimten te combineren op één verdieping per afdelingen. Aan de UEA en in Bochum zorgden het ontwerp van lange *walkways* tussen de gebouwen wel voor meer ontmoetingen, maar de kantoren en de bibliotheek werden bijvoorbeeld niet in hetzelfde gebouw geplaatst.²⁴⁰ Toch was het concept van Dessauvage niet helemaal te wijten aan vernieuwing of een wens naar interdisciplinariteit. De verschillende afdelingen binnen de faculteit moesten immers een vrij grote mate van zelfstandigheid behouden, wat zijn weerslag vond in onder andere aparte leeszalen, boekenmagazijn, en seminariezalen.²⁴¹ Enerzijds was de faculteit dus gericht op ontmoeting en wetenschappelijk onderzoek, anderzijds droeg ze nog traditionele ideeën in zich, zoals ook de overtuiging dat elke professor een eigen privé bureau nodig had.

²³⁸ Verlez, 'Het (Onder)Wijs Onderzoek', 65.

²³⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studiebureau Delft – ontwerp 16-06-1969, *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven Nederlands*, 1969, 7-8.

²⁴⁰ 'University Library Bochum', *StadtBautenRuhr* (blog), geraadpleegd 4 juni 2024, <https://stadt-bauten-ruhr.tu-dortmund.de/en/objects/library-of-the-ruhr-university-of-bochum/>; 'Explore the Library UEA- Library', geraadpleegd 6 juni 2024, <https://www.uea.ac.uk/library/explore-the-library>.

²⁴¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studiebureau Delft – ontwerp 16-06-1969, *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven Nederlands*, 1969, 7-8.

Plan peil 3: Alle kantoren waren even groot (15 m²), oktober 1971. (KULeuven, KADOC, Archief Marc Dessauvage, map: 59.3/3)

Kantoren

Bij de opmaak van het eisenprogramma in 1969 stelde het bouwbureau uit Delft voor om gedeelde werkruimten te maken. De faculteit ging daarop in, maar vond het aangewezen om slechts met maximaal twee mensen, meer bepaald assistenten, een kantoor te delen. Professoren daarentegen moesten een privé-bureau hebben.²⁴² Het destijds alternatieve ontwerp van SIBO bevatte wel grotere gedeelde werkruimtes.²⁴³ Volgens Nikil Saval werd er vanaf het midden van de twintigste eeuw, onder impuls van vakbondsacties en een toenemende aandacht voor werknemersrechten, nagedacht over hoe de kantooromgeving verband hield met de mentale inspanning van werknemers. In de jaren zestig zorgde een meer individualistische cultuur zo voor ‘kantoorhokjes’, waar afleiding tot het minimum werd beperkt en privacy was geboden.²⁴⁴ In de jaren zeventig verschoof de trend naar experimentele open kantoorlandschappen, opgedeeld in cellen.²⁴⁵ De faculteit hield in die zin nog vast aan een oudere traditie.

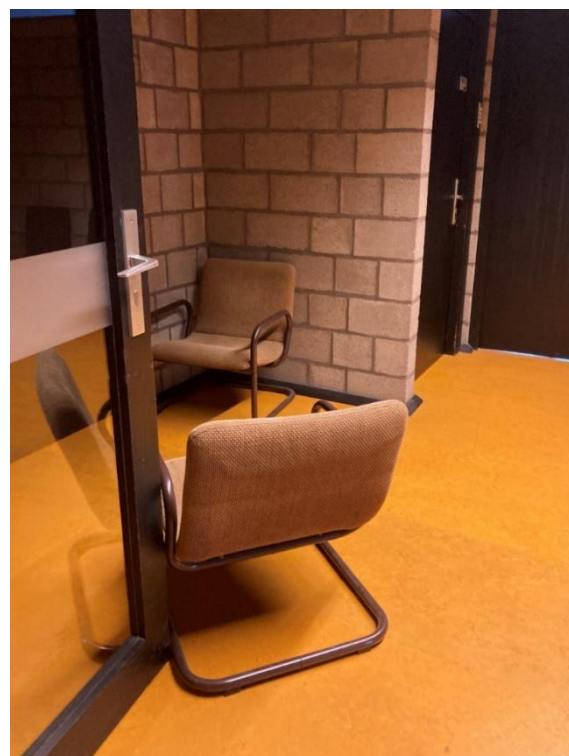
²⁴² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: nieuwbouw – bureaus - meubilair: types kantooruitrusting, 1973.

²⁴³ Leuven, Universiteitsbibliotheek, Universiteitsarchief, map: KU L&W BOUW 47G: SIBO, *ontwerpgegevens*, maart 1972.

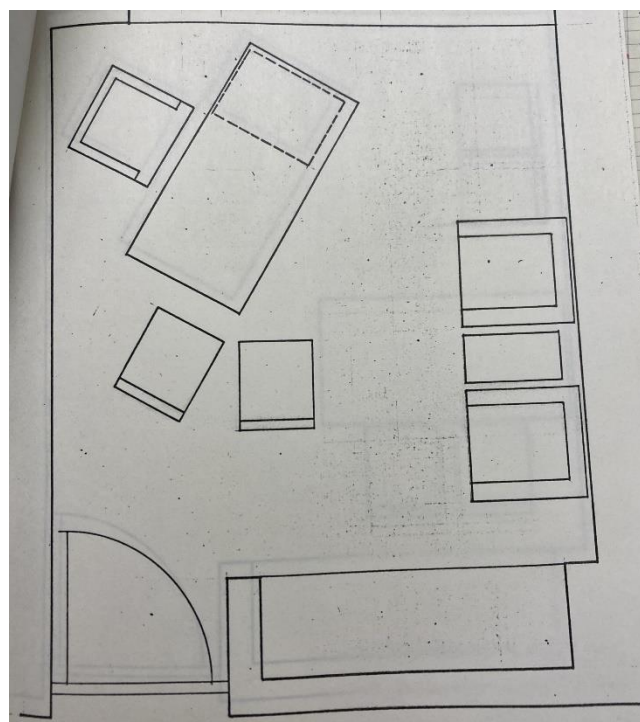
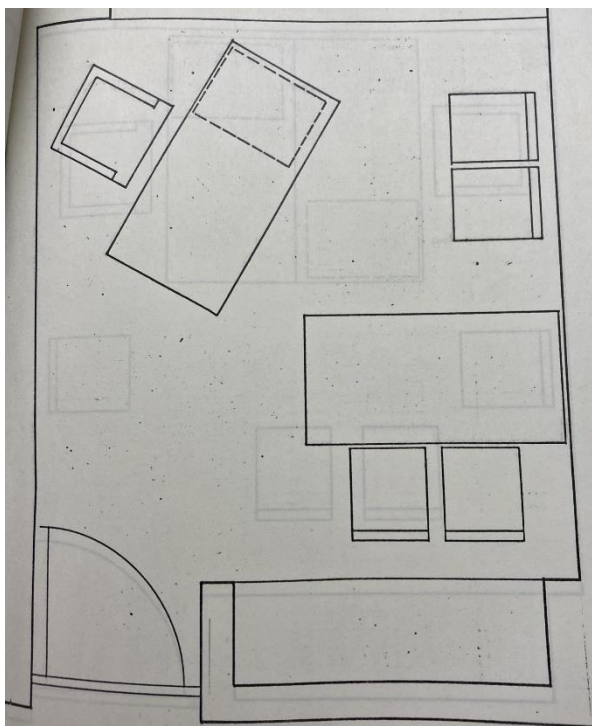
²⁴⁴ ‘Cubed: A Secret History of the Workplace by Nikil Saval’, geraadpleegd 6 juni 2024, <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/cubed-a-secret-history-of-the-workplace-by-nikil-saval>.

²⁴⁵ ‘Kantoorontwerpen: van de jaren ‘70 tot nu’, geraadpleegd 6 juni 2024, <https://www.architectura.be/nl/nieuws/kantoorontwerpen-van-de-jaren-70-tot-nu/>.

Met de voorkeur voor individuele kantoren in gedachten boog het Planbureau van de universiteit zich over de vraag hoe de ideale werkruimte voor een hoogleraar eruit zag. Hierbij maakte het team enkele schetstekeningen van mogelijke kantooropstellingen met twee opties voor een hoogleraar en één voor de assistenten. De professoren hadden de mogelijkheid om te kiezen en dienden aan het Planbureau door te geven welk type bureau ze wensten tegen 13 december 1973.²⁴⁶ Uit de offerteaanvraag voor de bureaumeubelen was af te leiden dat de bestelde tafel een trapeziumvormig blad had en dat de bureaustoel kuipvormig en te verstellen was.²⁴⁷ Verder hadden de hoogleraren de keuze tussen twee lage zeteltjes of een extra tafel met stoelen. De stoelen waren vermoedelijk dezelfde als die in de leeszaal en de seminariezen. De lounge zetels zagen eruit zoals op de foto; een buisvormig kader en een zit en rug gedeelte bedekt met meubelstof in zandkleur. Het gebruik van een ruwe linnen stof was net zoals het gebruik van aardse kleuren typisch in brutalistische gebouwen omdat het de ongepolijste structuur van de muren naar voren bracht en zorgde voor rust en warmte.²⁴⁸

Anna Derwael (fotografie), *lage zeteltjes kantoren*, 2023.

Schetsen Planbureau mogelijke opstelling professorenkamer, november 1973. (KULeuven, Faculteitsarchief, losse map: uitrusting)

²⁴⁶ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: 3 types kantooruitrusting, 30 november 1973.

²⁴⁷ Leuven, faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: Leveren en ter plaatse opstellen van bureaumeubelen in de nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren, 12 maart 1974.

²⁴⁸ Zhu, 'Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design', 96.

Verder hing aan de deur van elk kantoor een soort intercom waarop de professoren konden aangeven of een bezoeker mocht binnenkomen of moest wachten via een lampje. De apparaten kunnen in de context geplaatst worden van de technologische vooruitgangsvisie van de jaren zestig en de wens van de algemeen beheerder om het nieuwe gebouw uit te rusten met de ‘meest moderne middelen die op dat moment voorhanden waren’, zoals aangegeven tijdens zijn toespraak bij de eerstesteenlegging.²⁴⁹ Het Planbureau meldde dat de deurbellen in 1975 slechts nog in uitzonderlijke gevallen bijgeplaatst werden.²⁵⁰ De reden daarvoor was niet vermeld, maar uit briefwisselingen is geweten dat er geld tekort was voor fase drie van de uitrusting van de nieuwbouw waardoor het Planbureau besloot het aantal losse zitbanken op de verdiepingen en het aantal dia- en *overheadprojectors* in de seminariezenalen te reduceren.²⁵¹ Mogelijk was het aankopen en installeren van de apparatuur een grote kost.

Niet alleen het plan van de intercoms aan elke deur liep anders dan aanvankelijk gedacht, maar ook de muren kregen gaandeweg een ander uitzicht. Voorbij de deur, aan de binnenkant van het kantoor hadden de muren niet meer de originele grijze kleur zoals aan de kant van de gang; de as-betonsteen was er wit geverfd. Toch was dat niet het oorspronkelijke idee van Dessauvage die in 1970 al aan het Planbureau voorstelde om nergens over de grijze betonkleur te schilderen en enkel de vloertapijten het kleurenpatroon te laten breken.²⁵² Uit een nota aan de Dienst Nieuwbouw en Ombouw uit 1974 bleek dat het Planbureau niet op dat voorstel was ingegaan en na een testfase zelfs alle kantoren wilde schilderen:

“Ingevolge Uw vraag van 8 dezer, bezochten wij heden, woensdag 9/1/1974 opnieuw diverse reeds geschilderde kantoren, samen met de Decaan, de Academische en de Administratieve secretaris van de faculteit. Na onderzoek van diverse betonblokwanden in geschilderde en ongeschilderde toestand, besloot de delegatie der faculteit haar keuze om alle kantoren in “gebroken wit” te laten schilderen, nogmaals te bevestigen. U gelieve dus de schilders opdracht te geven het aangevatte werk verder te zetten.”²⁵³

Los van hun kleur was het merkwaardig dat de muren van de kantoren aan de kant van de gang versprongen naar binnen toe. Wie binnenging in het lokaal zag dat in die verspringing een kast zat die een maximaal gebruik van de ruimte voor stoelen en tafels toeliet. Het ging dus niet om een klassieke ingebouwde kast omdat de kast uitstak ten opzichte van de muur die niet geheel tot aan het plafond ging, maar een rechthoekig raam had vanboven om meer licht binnen te trekken naar de gang.²⁵⁴ Hoewel Dessauvage een aandeel had in het ontwerp van de kantooruimte, stonden het Planbureau en de faculteit grotendeels in voor de inrichting ervan.

²⁴⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: nieuwbouw-opening: Guido Declercq, *Speech eerstesteenlegging*, 3 mei 1972.

²⁵⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Betreft bijkomende deurbellen*, 27 november 1975.

²⁵¹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Betreft toekenning laatste schijf civiele uitrusting in de nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren*, 28 januari 1975.

²⁵² Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: O.Leyns, L.&W: *betreft schildering kantoren*,

²⁵³ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: besprekingen: *nota aan de Heer Ir. R. Ledure, hoofdingenieur-directeur vd Dienst Nieuwbouw en Ombouw*: *Planningscommissie nieuwbouw – verslag vergadering: esthetiek en onderhoud*, 28 september 1970.

²⁵⁴ Verlez, ‘Het (Onder)Wijs Onderzoek’, 72-73.

Seminariezen

De informatie over de seminariezen was het meest versnipperd en onvolledig, vandaar dat deze paragraaf korter zal zijn. Dessauvage schikte de leslokalen op elk verdiep rond de fora. Boven de deur van de leslokalen was een strookje overgehouden voor een raam en de meeste seminariezen hadden ook een hoekraam, wat zorgde voor veel licht in een relatief kleine ruimte.²⁵⁵ Voor de grootte van de seminarielokal was de faculteit uitgegaan van een groepsgrootte van 15 studenten. Voor de berekening van het aantal zalen per afdeling was elke groep gaan kijken naar het huidige (1969) en het voorspelde (1980) aantal studenten in een college en de duur van het college.²⁵⁶ Er kunnen enkele verklaringen zijn voor de eerder kleine seminarielokal. Dessauvage ging er gezien het ontwerp van een totaalcomplex waarschijnlijk van uit dat de grotere hoorcollegezalen zouden volgen in één van de verdere fases. Verder zou het kunnen dat de seminariezen waren bedoeld om kleine groepjes leerlingen te begeleiden om het onderwijs in te gaan. De algemeen beheerder vertelde in zijn speech tijdens de eerstesteenlegging namelijk dat de seminarielokal aangepaste lokal waren, uitgerust voor de didactische opleiding: “Daar de faculteit Letteren en Wijsbegeerte in hoofdzaak toekomstige leraars vormt zal aan deze sector een bijzondere aandacht worden besteed.”²⁵⁷ De lerarenopleiding was nog enorm populair mede omdat Vlaanderen een lange tijd achter stond op Wallonië op onderwijskundig vlak en dat probeerde in te halen in de loop van de jaren zestig.²⁵⁸ Het zou dus kunnen dat de faculteit wat betreft de inrichting had gefocust op de didactische opleiding. Het is wel geweten dat in de seminariezen werd gewerkt met verschillende soorten apparatuur zoals overhead projectie.²⁵⁹

Het is niet duidelijk wie instond voor de meubilering van de seminariezen, maar vermoedelijk hetzelfde team uit de eerste fase dat instond voor de bureaumeubelen omdat de twee offerteaanvragen tegelijk werden verzonden. Uit de beschrijving van het type meubilair in de offerte bleek dat de gekozen stoelen voor de seminarielokal een ontwerp waren van de hand van de Deense architect en meubelontwerper Arne Jacobsen. Het onderstel bestond uit gekruiste buispoten en het rug- en zitvlak uit een vlindervormige schaal in hout, bekleed met meubelstof.²⁶⁰ De vlinderstoelen waren, en zijn nog altijd, zeer bekend, maar ook zeer duur – ze kosten zo een 500 euro per stuk vandaag. Het Deense bedrijf Fritz Hansen, dat instaat voor de productie van de vlinderstoelen, hanteert namelijk strenge kwaliteitseisen voor zijn producten. Daarom worden schelpen met zelfs de kleinste afwijkingen of onvolkomenheden direct afgekeurd tijdens de productie.²⁶¹

²⁵⁵ Verlez, 68-69.

²⁵⁶ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: studie bureau Delft – ontwerp 16-06-1969, *Programma van de eisen van de ruimten in 1980, benodigd voor de Faculteit voor de Wijsbegeerte en de Letteren Katholieke Universiteit Leuven Nederlands*, 1969, 25.

²⁵⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Losse archiefdozen Faculteit Letteren*, map: nieuwbouw-opening, Guido Declercq, *Speech eerstesteenlegging*, 3 mei 1972.

²⁵⁸ Gunst, Hooghe, en Jooris, *Golden sixties*, 54.

²⁵⁹ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Betreft toekenning laatste schijf civiele uitrusting in de nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren*, 28 januari 1975.

²⁶⁰ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *Offerteaanvraag leeszaalmeubelen Nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren*, 25 februari 1974.

²⁶¹ ‘Fritz Hansen, Bulo en Thomas More geven vlinderstoelen tweede leven’, VAI, geraadpleegd 6 juni 2024, <https://www.vai.be/nieuws/fritz-hansen-bulo-en-thomas-more-geven-vlinderstoelen-tweede-leven>.

De keuze voor het Deense ontwerp hoeft niet te verbazen aangezien Declercq met zijn reis naar Scandinavië bij aanvang van het project al had getoond dat de faam van het Noorden hoog was in Leuven.²⁶² De stoelen werden met meubelstof bekleed in verschillende donkere tinten. De stof leek opnieuw een soort ruw linnen en ook het kleurenpalet werd typisch gecombineerd met de grijze tonen van het gebouw.²⁶³ Volgens Bram Kerkhofs, docent en onderzoeker aan LUCA School of Arts Interieurvormgeving, hadden de stoelen een Kvadrat stoffering. Kvadrat is een Deense producent van design meubelstoffen die reeds sinds 1968 zeer toonaangevend waren in de textielindustrie.²⁶⁴ De stoffen staan bekend om hun hoogwaardige kwaliteit en zijn gebruikt in enkele bekende bouwkundige projecten zoals het Museum of Modern Art in New York, het Guggenheim Museum in Bilbao en het Guangzhou Opera House in China.²⁶⁵ Het was opvallend dat de universiteit zelf zou zorgen voor de meubelstof van de vlinderstoelen. De leden van het Algemeen Beheer waren echter eerder voorstander geweest van een goede kwaliteit kunstleer zoals Skai, omdat het minder snel zou verslijten dan meubelstof. De ontwerpers en de bouwcommissie van de Faculteit hielden het om onbekende redenen toch bij het laatste.²⁶⁶ De keuze kan dus te maken hebben gehad met de textuur van de stof en de harmonie met het geheel en omdat meubelstof chiquer oogde dan kunstleer. Daarnaast is het zeer waarschijnlijk dat er ook in de seminarielokalen vasttapijt lag omdat de faculteit wenste dat de lokalen werden uitgerust met *whiteboards* en stiften: “De groene borden met krijt [...] zijn moeilijk bruikbaar in de lokalen met tapijt in de nieuwbouw.”²⁶⁷

Volgens Bram Kerkhofs koos de universiteit over het algemeen kwalitatieve materialen en stoffen voor de inrichting die konden bijdragen aan het uitstralen van ‘een goede cultuur’. Het ging vaak om zeer dure materialen, zoals het wollen vasttapijt en de beklede vlinderstoelen aantoonde. Daarnaast was de bruine leuning van elke trappenhal waarschijnlijk gemaakt uit donker gebeitst beukenhout of uit wengé hout – tropisch hardhout uit Oost-Afrika en één van de duurdere houtsoorten.²⁶⁸ De universiteit hechtte onlangs de geldnood dus veel belang aan een hoogwaardige inrichting.

²⁶² Leuven, Universiteitsbibliotheek, *Universiteitsarchief*, K.U.Leuven – Faculteitsraadverslagen: Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, *Verslag van de gewone vergadering van 9 november 1967*, 9 november 1967.

²⁶³ Zhu, ‘Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design’, 123.

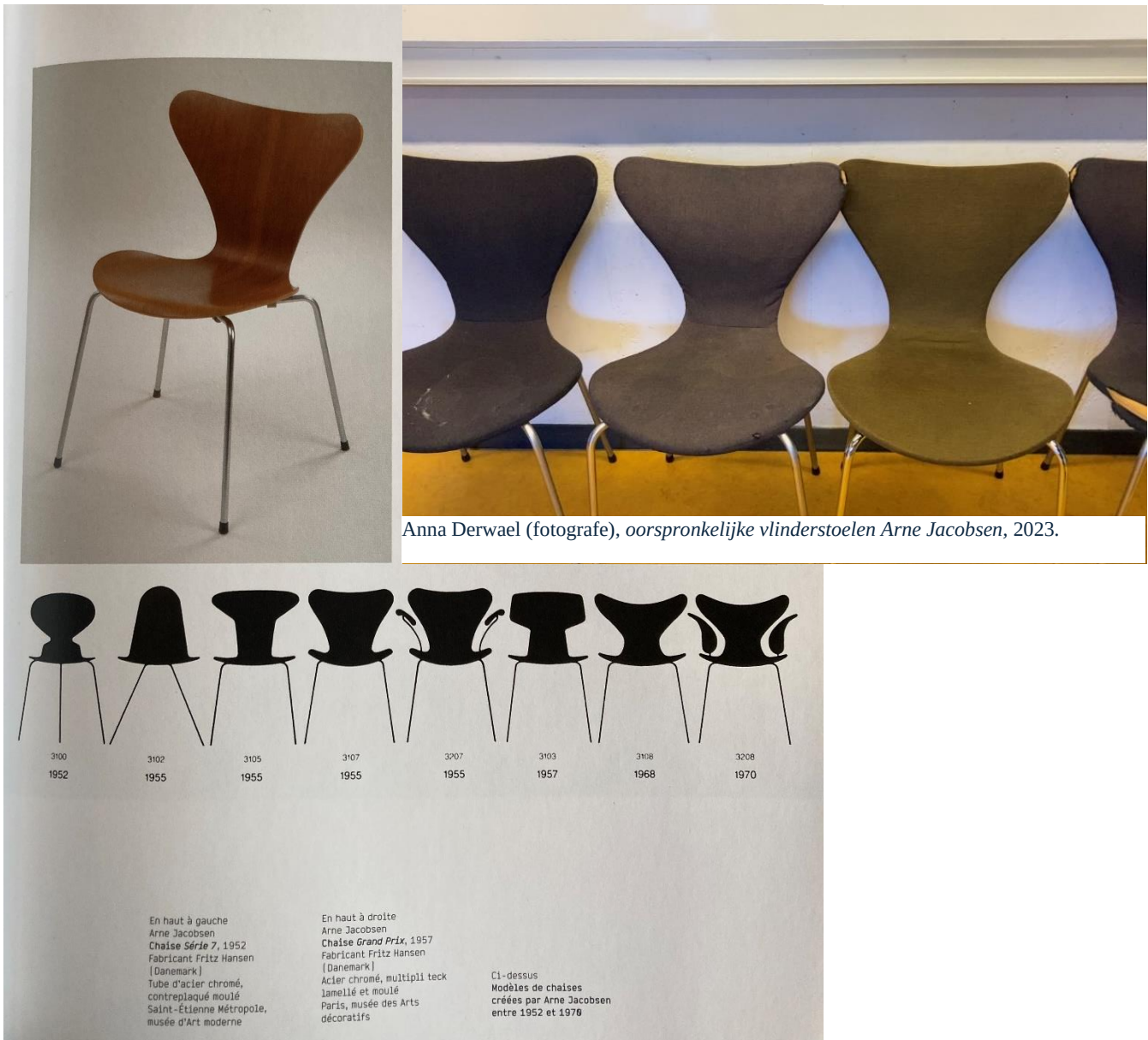
²⁶⁴ Bram Kerkhofs, persoonlijk interview, 3 juni 2024.

²⁶⁵ Kvadrat, ‘Kvadrat handboek voor meubelstoffen’, z.d., 8-9, <https://www.misterdesign.nl/media/wysiwyg/cms/kvadrat-meubelstoffering.pdf>.

²⁶⁶ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *betreft civiele uitrusting nieuwbouw Wijsbegeerte en Letteren* 11/02/1974, 11 november 1974.

²⁶⁷ Leuven, Faculteitsgebouw Letteren, *Faculteitsarchief*, map: uitrusting: *nieuwbouw-monitaraat*, 3 juli 1974.

²⁶⁸ Bram Kerkhofs, persoonlijk interview, 3 juni 2024.

Serie stoelen van Arne Jacobsen (Denemarken). (L'art du Design de 1945 à nos jours, 137)

We kunnen besluiten dat de vormgeving van het gebouw vanbinnen en vanbuiten een wisselwerking was tussen architectonische en stedenbouwkundige idealen van de architect en academische en sociale doelen van de facultaire commissies. Dessauvage hechtte veel aandacht aan hoe het gebouw in de omgeving functioneerde en hoe het gebruikt zou worden. Hij schikte elke soort ruimte op zo'n manier ten opzichte van elkaar dat de wensen van de opdrachtgevers vervuld zouden worden. Die wensen hadden enerzijds te maken met maatschappelijke transformaties en trends zoals een democratischer onderwijsbestel en een toenemende verwetenschappelijking. Anderzijds speelde voor zowel de architect als de universiteit een zekere sociale component mee; het gebouw als een leefgemeenschap met veel mogelijkheden tot ontmoeting. Daarnaast lieten beiden partijen symboliek toe; Dessauvage met de kruisvormige plattegrond en de faculteit met de bibliotheek als de letterlijke en figuurlijke ruggengraat van het gebouw. Naast die eerder utilitaire drijfveren werd de vormgeving ook bepaald door esthetische overwegingen. Dat was vooral goed te zien bij de inrichting van de ruimtes en de keuze van specifieke meubelstukken. Zo hadden de verschillende ontwerpers oog voor materialen, texturen en kleuren die het ruwe beton beter tot z'n recht

lieten komen. Ondanks dat er niet één verantwoordelijk was voor de vormgeving, is er wel een lijn te trekken doorheen het geheel, anders dan gespeculeerd aan de start van dit hoofdstuk. Zoals Prown voorspelde was er in het algemeen een sterk spanningsveld tussen utilitaire en esthetische drijfveren bij de vormgeving.

Conclusie

Doorheen de drie hoofdstukken beoogde ik te onderzoeken hoe het Erasmushuis haar materiële vorm kreeg in het kader van discussies rond ‘de universiteit van morgen’ over de periode 1965-1980. Aan de hand van een trechterstructuur werd er eerst gekeken naar de bredere socio-economische, politieke en culturele veranderingen na de Tweede Wereldoorlog en hoe die op een globaal niveau zorgden voor (utopische) experimenten binnen de wereld van het Hoger Onderwijs. Aansluitend kwamen er drie korte voorbeelden van universitaire nieuwbouw aan bod om de link tussen de fysieke vormgeving en de visie van een universiteit of architect concreter te maken en te begrijpen waarin het Erasmushuis zich onderscheidde. Vervolgens moest een beschrijving van de totstandkoming van het gebouw en de discussies daarbij duidelijkheid scheppen over de verwachtingen die speelden bij de verschillende stakeholders en de invloed van unieke externe factoren. Ten slotte werd met de methode van *material culture* dieper ingegaan op wat die verschillende verwachtingen en die externe factoren betekenden voor de vormgeving en de inrichting van het gebouw.

De meer dan 200 nieuwe universiteitscampussen die wereldwijd werden opgericht tijdens de jaren zestig door het toegenomen studentenaantal waren niet alleen het gevolg van de naoorlogse babyboom en de bredere toegang tot het hoger onderwijs, maar zijn te begrijpen in een breder kader. Zo bleek dat overheden en wetenschapsraden, zoals in Bochum en in Kortrijk, universiteiten wilden oprichten met het oog op de bevordering van het intellectuele peil en de economische productiviteit in een regio. Door de naoorlogse welvaart was de vraag naar diensten zoals onderwijs immers steeds toegenomen, wat ervoor had gezorgd dat de tertiaire sector ging domineren en de maatschappij nood had aan hoogopgeleide mensen. Daarnaast speelde de Koude Oorlog een belangrijke rol in de culturele en architecturale ontwikkelingen van deze periode. Zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie gebruikten architectuur als een middel om hun politieke ideologieën te promoten. Beton, vooral in brutalistische stijl, werd veel gebruikt vanwege zijn functionaliteit en snelheid van constructie. Door die kenmerken werd de stijl populair voor institutionele gebouwen, waaronder universiteiten, maar in sommige gevallen speelde de competitie met het Oostblok hierin ook mee, zoals in Bochum. Op architecturaal vlak bood beton architecten de nodige flexibiliteit om voor grote open ruimtes innovatieve ontwerpen te maken. Zowel in Bochum, als in Norwich en Kortrijk werd de campus gepercipieerd naar het Angelsaksisch model van ‘academische dorpen’ aan de rand van de stad, in een groene omgeving. De redenen hiervoor waren uiteenlopend; in Kortrijk was het een praktische keuze terwijl het in Bochum ging om het bereiken van zoveel mogelijk mensen in de regio en het in Norwich toeliet om alle programma’s op één site te concentreren om interdisciplinariteit en sociale interactie te bevorderen. Hoewel de economische groei van die periode veel mogelijk maakte, waren er nog steeds beperkingen. De Kulak kreeg bijvoorbeeld te maken met een universitaire bouwstop in 1974. In combinatie met bijdragen van verschillende architecten aan één bouwproject, zorgde dat soms voor de vervaging van een eenduidige architecturale visie, zoals in Kortrijk, maar dat was niet noodzakelijk zoals het voorbeeld van East-Anglia ons toonde.

In het geval van het Erasmushuis werd het bouwproces ook beïnvloed door zowel externe omstandigheden als door de verschillende betrokken partijen die eigen verwachtingen koesterden. Het plan in 1965 om een nieuw gebouw op te richten voor de faculteit Letteren en Wijsbegeerte kwam er initieel uit noodzaak; de toenemende studentenaantallen zorgden ervoor dat enkele afdelingen van de faculteit moesten verhuizen

van seminarielokalen in de Centrale Bibliotheek naar huurhuizen in de stad. Tijdens de periode van woelige studentenprotesten in 1966 werd het plan voor de nieuwbouw tijdelijk begraven, maar in 1967 pikte de nieuwe Planningscommissie Leuven-Nederlands het terug op. De communautaire situatie werd door de nieuwe algemeen beheerder Guido Declercq aangegrepen om ‘eigen gebouwen te plannen voor ‘Leuven-Vlaams’ volgens het eerdere ‘driepolenplan’. Declercq beloofde in dat kader de faculteit Letteren en Wijsbegeerte een ‘modelgebouw’ te schenken. Hij zag het groots en wilde de toekomstige campus spiegelen aan de universitaire nieuwbouw in Scandinavië, die hoog stond aangeschreven. Na stukgelopen onderhandelingen kreeg de Belgische architect Marc Dessauvage de opdracht. Zijn totaalontwerp hield rekening met de stedelijke omgeving en was bedoeld als een open, uitnodigende campus die de interactie tussen studenten, academici en de stedelijke gemeenschap zou bevorderen. Dat laatste was immers iets wat de faculteit zelf belangrijk vond; in het Programma van de eisen van de ruimten had ze zelf aangegeven dat er genoeg mogelijkheden tot ontmoeting moesten zijn.

Die visie werd echter op de proef gesteld door interne en externe uitdagingen. Dessauvage moest zijn ontwerp van fase 1 meerdere keren aanpassen. Om te beginnen waren er moeilijkheden bij het verkrijgen van het volledige bouwterrein, nadien stelde de Universitaire Bouwdienst bijkomende technische eisen en tot slot stelde de Raad van Beheer na een onderzoek vast dat het kostenplaatje naar omlaag moest om te voldoen aan de ‘Fysische en financiële normen voor universitaire nieuwbouw’. Tegen de tijd dat Dessauvage te horen kreeg dat hij de kostprijs van zijn ontwerp moest drukken had Declercq al gezocht naar mogelijke alternatieve projecten voor de realisatie van het gebouw. Terwijl Dessauvage per telegram werd gevraagd alle werkzaamheden stop te zetten, vergeleek de Raad van Beheer het project van de promotor SIBO met dat van TED. Het zag er even naar uit dat er een ander soort gebouw zou hebben bestaan op het terrein vandaag, maar finaal heeft de Raad van Beheer om verschillende redenen gekozen voor het ontwerp van Dessauvage. Zo zorgde de vermoede belangenvermenging – Declercq had banden gehad met de bank Lambert – voor veel oproer in de media. Daarnaast waren de kranten, net zoals het bouwteam, niet te spreken over het onpersoonlijke kantoorgebouw dat SIBO voorstelde. Ook de stad vond het volume te strak en storend in het straatbeeld. Tot slot was er veel commotie en onduidelijkheid over het kostenplaatje van het alternatieve project dat uiteindelijk niet het goedkoopste bleek. Bovendien waren de besparingen die ze voorstelden als oplossing niet architectonisch verantwoord volgens de Raad van Beheer die zich in het nauw gedreven voelde.

De bouwfase bracht nieuwe uitdagingen met zich mee. Vertragingen en technische problemen, zoals de kwestie rond de betonwanden van de trappenkokers, zorgden voor spanningen tussen Dessauvage en de universiteit. Ondanks deze obstakels, die leidden tot juridische dreigementen en aanpassingen in de bouwplannen, bleef Dessauvage trouw aan zijn filosofie en weigerde hij concessies te doen die de kern van zijn ontwerp zouden aantasten. In mei 1972 begon de bouw van fase 1 en twee jaar later was het gebouw grotendeels af. Gedurende deze periode vonden belangrijke besprekingen plaats over de inrichting van het interieur. Ondertussen was er, vermoedelijk door geldgebrek, geen sprake meer van het opstarten van één van de volgende fases van het masterplan. Het gebouw werd uiteindelijk in gebruik genomen in het najaar van 1974 en officieel ingewijd in mei 1975, met toespraken vol woorden zoals ‘symbool van hoop’ en ‘land van belofte’ die de ontwerpfilosofie en de verwezenlijkingen van het project benadrukten.

De trechterstructuur bracht ons tot op het niveau van de architectuur, de samenstelling en de inrichting van het gebouw. Zowel de ontwerpers, als de toekomstige gebruikers van het Erasmushuis hielden er ook op die vlakken bepaalde overtuiging op na. De universiteit stond in de periode van de jaren zestig open voor de populaire brutalistische bouwstijl: dat had te maken met de wisselwerking tussen het vernieuwende karakter van de bouwstijl en de mogelijkheid om klassieke en conservatieve elementen te implementeren. Het brutalisme stond voor rationele, functionele architectuur; er was geen nood aan overbodige franjes en er was een doorgetrokken en bewuste keuze van materialen en kleuren. Het geheel moest efficiënt zijn en dus vooral afgestemd op het ruimtegebruik. Dat was handig voor universiteitsgebouwen in het algemeen. In het Erasmushuis kwam die wisselwerking tussen het vernieuwende en het klassieke vaak voort uit onderwijsmatige verschuivingen. De tweestrijd uitte zich onder andere in de afwisseling van open en gesloten ruimtes. De universiteit hechtte, onder impuls van de verschuiving richting een democratischer onderwijsbestel, belang aan ontmoetingsruimtes, maar stond er ook op dat elke professor een eigen bureau had. Verder waren de seminarielokalen nog uitgerust met oog op het voortbrengen van leerkrachten, maar was er wel al een openreksysteem in de bibliotheek, onder impuls van de toenemende verwetenschappelijking. Daarnaast was het opvallend dat elke afdeling een verdieping had waar gebruikers gemakkelijk konden wisselen tussen de kantoren, de seminarielokalen en de bibliotheek. De literatuur en de bronnen die ik voorhanden had stelden me echter niet in staat om voldoende in te schatten hoe uniek dat idee van het groeperen van alle functies voor één afdeling was. Het dus niet met zekerheid te zeggen of het eigen was aan Dessauvage en of de traditie overgewaaid kwam uit een ander land.

Dessauvage zorgde ervoor dat zijn ontwerp van het Erasmushuis een combinatie was tussen het functionele en het esthetische. Dat was bijvoorbeeld te zien in de afwisseling van horizontale en verticale continuïteit door middel van de borstweringen en de verticale schachten die zowel voor ritme zorgden als enkele praktische functies van het gebouw verborgen. Daarnaast hechtte de architect als organische brutalist belang aan de naadloze overgangen van binnen naar buiten en andersom. Dat kenmerk uitte zich in het gebruik van veel hoekramen en in de ingang met de dubbele glazen deur. In het algemeen had Dessauvage niet veel te maken met de verdere inrichting van het Erasmushuis. Dat project was een product van nauwe samenwerking tussen het Planbureau en diverse faculteitscommissies. Na een gesprek met designexpert Bram Kerkhofs werd duidelijk dat de universiteit, ondanks een krap budget, over het algemeen kwalitatieve en dure materialen gebruikte voor het meubilair en de vloerbekleding om 'een goede cultuur' uit te stralen. Daarnaast waren de gebruikte stoffen en kleurenpaletten typisch voor brutalistische gebouwen waar warmte in gebracht moest worden zonder de ruwe omgeving teniet te doen. De meeste meubels, zoals de vlinderstoelen, waren Scandinavisch geïnspireerd, wat de cirkel rond maakt en de Noordelijke inspiratie van de algemeen beheerder bevestigt.

Toekomstig onderzoek zou zich verder kunnen toeleggen op de decennia na de bouw om na te gaan in welke mate de bij de planning vooropgestelde idealen en voorspellingen overeind bleven. Klopten de studentenprognoses en de inschattingen omtrent de ruimtenoden? Bevorderde het ontwerp ontmoetingen tussen de stad en de universiteit? De uitkomst kan immers op termijn tot aanpassingen aan het gebouw hebben geleid, wat de filosofie van het oorspronkelijke ontwerp ondermijnde, zoals de eenmaking van de bibliotheek.

Dankwoord

Dromen zo hoog als het gebouw
Geheimen zo diep als het beton
Handen die reiken zoveel als er ramen zijn
In het samen zijn heb ik de muren horen spreken

Bedankt aan -

mijn promotor prof. dr. Martin Kohlrausch

Emeriti Marcel De Smedt, Hans Hauben en Leen Van Molle

Liesbet Nys en Matthias Meirlaen

Marco Ninno

Bram Kerkhofs

Mijn gezin

De trouwste fans van het Erasmushuis – mijn vrienden

Jakob

- om samen met mij stukjes over het Erasmushuis te ontrafelen.

Anna Derwael

Leuven, 6 juni 2024

Bibliografie

Bronnen

Archivalische bronnen

Leuven. KADOC.

Archief Marc Dessauvage. BE/942855/244. *Faculteitsgebouw Wijsbegeerte en Letteren 1969-1974*: Map 59.3 + 86 + 87, 1950-1980.

Leuven. STADSARCHIEF.

Fotocollectie Stadsbeeld – Leuven. *Stadsbeeld Bogaardenstraat + Ravenstraat + Blijde Inkomststraat + Maria Theresiastraat*, jaren '60 en '70.

Bouwdossier L&W, 1971.

Leuven. UNIVERSITEITSARCHIEF.

Bouwdossier L&W, map: KU L&W 32A, 1972.

Inwijding van het faculteitsgebouw Wijsbegeerte en Letteren, THA Foto's GEBEURTENISSEN 1974-1975 (maart-sept)

Inwijding Erasmushuis en opening van de tentoonstelling "Erasmiana Lovansiensia", GEBEURTENISSEN 1986-1987 (nov.)

Foto's GEBOUWEN B-Br

Faculteit Wijsbegeerte en Letteren, KULeuven. Faculteitsraadverslagen, okt 1963 – jan 1968

okt 1968 – mei 1973

okt 1973 – mei 1980

Leuven. FACULTEITSARCHIEF.

Nieuwbouw, map: Planningscommissie, 1966-1986.

map: Besprekingen

map: Plannen

map: Studiebureau Delft – Ontwerp 12-12-1968

map: Studiebureau Delft – Ontwerp 16-06-1969

map: Uitrusting

map: nieuwbouw – bureaus - meubilair

INTERVIEWS

De Smedt, Marcel. persoonlijk interview, 16 februari 2024.

Hauben, Hans. persoonlijk interview, 12 februari 2024.

Van Molle, Leen. persoonlijk interview, 29 maart 2024.

Kerkhofs, Bram. persoonlijk interview, 3 juni 2024.

Gedrukte bronnen

Academische tijdingen, oktober 1971.

De Nieuwe, september 1971.

De Standaard, augustus 1971 – mei 1978.

Omtrend Weekblad, september 1971.

Veto, april 1975.

Literatuur

Aynsley, Jeremy, Ásdís Ólafsdóttir, Anty Pansera, Constance Rubini, Penny Sparke, en Mienke Simon Thomas. *L'art du design: de 1945 à nos jours*. Paris: Citadelles et Mazenod, 2013.

Bekaert, Geert, en Filip Tas. *Marc Dessauvage 1931-1984*. Wommelgem: Den Gulden Engel, 1987.

Brepoels, Jaak. *Leuven: een politieke en sociale geschiedenis*. Leuven: Eigen beheer, 2022.

Buera, Francisco J., en Joseph P. Kaboski. 'The Rise of the Service Economy'. *The American Economic Review* 102, nr. 6 (2012): 2540-69.

Clement, Alexander. *Brutalism: Post-War British Architecture, Second Edition*. The Crowood Press, 2018.

'Cold War Modern – Design 1945-1970 – De Witte Raaf'. Geraadpleegd 6 mei 2024.
<https://www.dewitteraaf.be/artikel/cold-war-modern-design-1945-1970/>.

Coulson, Jonathan, Paul Roberts, en Isabelle Wagner Taylor. *University Planning and Architecture: The Search for Perfection*. London: Routledge, 2011.

Crowley, David, en Jane Pavitt. *Cold War Modern: Design 1945 - 1970*. London: Victoria and Albert museum, 2008.

DBNL. 'Francis Strauven In Memoriam Geert Bekaert (9 april 1928 - 11 september 2016), Streven. Jaargang 84'. DBNL. Geraadpleegd 12 maart 2024. https://www.dbnl.org/tekst/_str010201701_01/_str010201701_01_0062.php.

De democratisering van het hoger onderwijs in Vlaanderen. Onze Alma Mater 36,2. Leuven: Vlaamse leergangen, 1982.

Dezhang, Zhou. 'The role of the atrium in modern architectural icons'. TU Delft Repositories, 2014. <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:21736ddc-3b86-4779-840e-eac134a8d6ec/datastream/OBJ1/download>.

Dormer, Peter, en Stefan Muthesius. *Concrete and Open Skies: Architecture at the University of East Anglia, 1962 - 2000*. London: Unicorn, 2001.

Driessens, Paul. 'Gesprek met Marc Dessauvage'. s.n., 1983.

Duffy, Francis, Vic Crisp, en Andrew Laing. *The Responsible Workplace: The Redesign of Work and Offices*. Oxford: Butterworth Architecture, 1993.

Filippakou, Ourania, en Ted Tapper. *Creating the Future? The 1960s New English Universities*. 1st ed. 2019. Cham: Springer International Publishing, 2019.

Flipse, Ab, en Abel Streefland. *De universitaire campus: Ruimtelijke transformaties van de Nederlandse universiteiten sedert 1945*. Universiteit & samenleving 15. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2020.

Forty, Adrian. *Concrete and Culture: A Material History*. London: Reaktion books, 2012.

———. *Objects of Desire: Design and Society since 1750*. Repr. London: Thames and Hudson, 2000.

———. *Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture*. Reprint. London: Thames and Hudson, 2019.

Gevers, Lieve, Jo Tollebeek, en Liesbet Nys. 'AGENDA: Uitdagingen voor een nieuwe universiteit'. In *De stad op de berg*, 1ste dr., 15-34. Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005. Leuven University Press, 2021. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd.5>.

Gunst, Petra, Mark Hooghe, en Ann Jooris. *Golden sixties: België in de jaren zestig 1958-1973*. Brussel: ASLK Algemene Spaar en Lijfrentekas, 1999.

Hofman, Elwin. 'Het dorp achter de heuvel. Een geschiedenis van de Kulak. Deel 2: De Jaren Maertens: 1975-1990'. *Obscuur*, 4 februari 2010.

Imani, Elena, en Samira Imani. 'Brutalism: As a Preferred Style for Institutional Buildings in Modern Architecture Period'. *E3S Web of Conferences* 231 (2021): 4001-. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202123104001>.

Institut für Hochschulforschung (HoF) an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, en Hans Stallmann. 'Am Anfang war Bochum. Die Gründung der Ruhr-Universität im Kontext der sechziger Jahre'. *Die Hochschule : Journal für Wissenschaft und Bildung* 13, nr. 1 (2004): 171-84.

Katholieke Universiteit Leuven: campus Kortrijk. Kortrijk: KUL. Campus Kortrijk, 1979.

McLeod, Virginia, en Clare Churly. *Atlas of Brutalist Architecture*. Londen: Phaidon Press, 2018.

Meel, Juriaan van. *The European Office: Office Design and National Context*. 010 Publishers, 2000.

Michiels, Mark, Chris Luyten, en Martine Soille. *De tuin van de rector: de KULeuven à la carte*. Leuven: Uitgeverij P, 2011.

Pellew, Jill, en Miles Taylor. *Utopian Universities: A Global History of the New Campuses of the 1960s*. London: Bloomsbury Academic, 2020.

Prown, Jules David. 'Mind in Matter: An Introduction to Material Culture Theory and Method'. *Winterthur Portfolio* 17, nr. 1 (april 1982): 1-19. <https://doi.org/10.1086/496065>.

Rice, Charles. *Atrium*. MIT Press, 2023.

Schrecker, Ellen. *The Lost Promise: American Universities in the 1960s*. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 2021.

Temple, Paul. *The Physical University: Contours of Space and Place in Higher Education*. Routledge, 2014.

Thelin, John R. *Going to College in the Sixties*. JHU Press, 2018.

Tollebeek, Jo, en Liesbet Nys. *De stad op de berg: Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005*. Leuven University Press, 2021. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd>.

———. 'GEOGRAFIE: De gebouwde universiteit'. In *De stad op de berg*, 253-72. Een geschiedenis van de Leuvense universiteit 1968-2005. Leuven University Press, 2021. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1nc6rhd.17>.

Turner, Paul Venable. *Campus: An American Planning Tradition*. 2nd ed. The Architectural History Foundation/MIT Press Series 7. Cambridge (Mass.): MIT press, 1995.

Van Hooff, Dorothée, Guy Goethals, en Jouke Van der Werf. *Langs moderne architectuur (1945-heden): architectuurroutes in Nederland en België*. Utrecht: Kosmos-Z en K, 1994.

Van Remoortere, P. 'De universitaire expansie in België Einde van de euforie?' *Streven* 30, nr. 5 (1977): 675-85.

Vanden Borre, Saartje. *Toga's voor 't Hoge: geschiedenis van de Leuvense universiteit in Kortrijk*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2015.

Verlez, Silke. 'Het (Onder)Wijs Onderzoek'. KU Leuven. Faculteit Architectuur, 2023.

Zhu, Jinquan. 'Guidelines of Transferring Brutalist Architectural Styles from Mid-20th Century To Furniture Design', 11 december 2023. <https://etd.auburn.edu/handle/10415/9113>.

Digitale informatie

(22-23) Brutalisme revisited: welke toekomst voor het Erasmusgebouw en de Sint-Caroluskerk van Marc Dessauvage? '(22-23) Brutalisme revisited: welke toekomst voor het Erasmusgebouw en de Sint-Caroluskerk van Marc Dessauvage?' Geraadpleegd 2 november 2023. <https://www.blog-archkuleuven.be/brutalism-revisited>.

'Adviesraden | Stad Leuven', 9 september 2019. <https://leuven.be/adviesraden>.

'Cold War Modern – Design 1945-1970 – De Witte Raaf'. Geraadpleegd 6 mei 2024. <https://www.dewitteraaf.be/artikel/cold-war-modern-design-1945-1970/>.

'Cubed: A Secret History of the Workplace by Nikil Saval'. Geraadpleegd 6 juni 2024. <https://www.welcometothejungle.com/en/articles/cubed-a-secret-history-of-the-workplace-by-nikil-saval>.

DBNL. 'Francis Strauven In Memoriam Geert Bekaert (9 april 1928 - 11 september 2016), Streven. Jaargang 84'. DBNL. Geraadpleegd 12 maart 2024. https://www.dbnl.org/tekst/_str010201701_01/_str010201701_01_0062.php.

'Erasmushuis, Faculty of Arts (KU Leuven) – Echo: A Reshape Erasmus Project'. Geraadpleegd 18 december 2023. <https://echo.hcommons.org/2023/04/26/erasmushuis-faculty-of-arts-ku-leuven/>.

'Explore the Library UEA- Library'. Geraadpleegd 6 juni 2024. <https://www.uea.ac.uk/library/explore-the-library>.

KADOC. Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving. 'Kruisbestuiving tussen universiteit en onderneming. Archief baron Guido Declercq'. Nieuwsbericht. Geraadpleegd 3 april 2024. https://kadoc.kuleuven.be/5_nieuws/2017/n_2017_0029.

'Kantoorontwerpen: van de jaren '70 tot nu'. Geraadpleegd 6 juni 2024. <https://www.architectura.be/nl/nieuws/kantoorontwerpen-van-de-jaren-70-tot-nu/>.

Kvadrat. 'Kvadrat handboek voor meubelstoffen', z.d. <https://www.misterdesign.nl/media/wysiwyg/cms/kvadrat-meubelstoffering.pdf>.

les plats pays. 'In Memoriam Marc Dessauvage'. Geraadpleegd 14 april 2024. <https://www.les-plats-pays.com/article/in-memoriam-marc-dessauvage-2>.

‘Literaire tuin’. Geraadpleegd 15 april 2024. <https://alum.kuleuven.be/germaanse/literaire-tuin>.

StadtBautenRuhr. ‘University Library Bochum’. Geraadpleegd 4 juni 2024. <https://stadt-bauten-ruhr.tu-dortmund.de/en/objects/library-of-the-ruhr-university-of-bochum/>.

UGentMemorie. ‘1965 Expansiewet’, 2 september 2010.
<https://www.ugentmemorie.be/gebeurtenissen/1965-expansiewet>.

VAi. ‘Fritz Hansen, Buló en Thomas More geven vlinderstoelen tweede leven’. Geraadpleegd 6 juni 2024.
<https://www.vai.be/nieuws/fritz-hansen-bulo-en-thomas-more-geven-vlinderstoelen-tweede-leven>.

‘Wet betreffende de tussenkomst van de Staat in de financiering van de vrije universiteiten en van de diverse inrichtingen voor hoger onderwijs en voor wetenschappelijk onderzoek’. Geraadpleegd 31 mei 2024. <https://codex.opendata.api.vlaanderen.be/api/WetgevingArtikelVersie/1200549>.

Kamer van Volksvertegenwoordigers. WETSONTWERP · op de financiering en de controle van de universitaire instellingen. (z.d.).
<https://www.dekamer.be/digidoc/DPS/K2010/K20101609/K20101609.PDF>.